

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КОЛЕНІЧЕНКО Тетяна Іванівна

УДК 57.017.3:1-98.4-053.9:681.11.057:615.851.5

**ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО УМОВ
НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА**

13.00.05 – соціальна педагогіка

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

**Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор
Капська Алла Йосипівна**

Київ – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ УМОВ	12
1.1. Проблема адаптації особистості до нових соціальних умов як соціально-педагогічна проблема.....	13
1.2. Людина похилого віку як суб'єкт багатоаспектних соціальних процесів життєдіяльності в умовах геріатричного пансіонату.....	37
1.3. Аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів адаптації людей похилого віку до нових соціальних умов.....	58
Висновки до першого розділу.....	81
РОЗДІЛ II	
СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО УМОВ ГЕРІАТРИЧНОГО ПАНСІОНАТУ	85
2.1. Соціально-педагогічні умови та модель адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища.....	86
2.2. Технології впровадження адаптивних процесів у структуру життєдіяльності клієнтів геріатричного пансіонату.....	113
2.3. Ефективність дії експериментальної програми стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації в умовах геріатричного пансіонату.....	134
Висновки до другого розділу.....	150
ВИСНОВКИ.....	155
ДОДАТКИ	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні, змушують по-новому підходити до проблем особливої групи суспільства – людей похилого віку, серед яких є достатня кількість незахищених, адже саме на долю цих людей випали великі випробування, що пов'язані з катаклізмами ХХ ст. (голодомор, Велика Вітчизняна війна, тяжкі роки повоєнної відбудови, врешті розпад Радянського Союзу та економічна, суспільно-політична нестабільність уже в незалежній Україні). Ці події в житті літньої людини спричиняють психологічні стреси та зміни стереотипів поведінки.

До літніх людей, які потребують допомоги з боку держави, належать ветерани війни та праці, інваліди, члени сімей загиблих військовослужбовців, також особи, які фізично неспроможні задовольнити свої найважливіші потреби.

Враховуючи важливість проблем даної категорії суспільства, держава створює заклади соціального обслуговування – геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для людей похилого віку, пансіонати для ветеранів війни і праці (відповідно до наказу Міністерства праці та соціальної політики України від 31.01.2007 N 76). Саме ці заклади створюють умови для задоволення найважливіших потреб літніх людей: соціальні, побутові, медичні та психологічні. Геріатрична допомога виступає як комплекс медичних, соціальних і психологічних заходів, які спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я людей похилого віку. Тому медичне, соціальне і психологічне обслуговування літніх людей повинно вибудовуватися в єдину систему, яка, незважаючи на різні форми допомоги, досягала б єдиної мети – збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я людини в завершальний період життя. При цьому професійна соціальна робота має бути спрямована на виявлення потреб осіб похилого віку, розроблення та впровадження профілактичних, підтримуючих заходів.

Сьогодні серед актуальних проблем, які вирішуються в закладах соціального обслуговування – геріатричних пансіонатах, особливо відчутними і гострими є ті, що пов'язані з процесом адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Безперечно, науковці намагаються досліджувати явище адаптації в теоретичному плані, виявляючи основні ознаки процесу адаптації, аналізуючи та розкриваючи різні фактори, що впливають на процес адаптації особистості. Незважаючи на здобутки вітчизняних і зарубіжних учених щодо вивчення проблеми адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища, це питання залишається ще недостатньо розробленим, особливо в практичному аспекті. Це й спонукає науковців і практиків до подальшого дослідження даної проблеми та виявлення дієвих технологій, які б сприяли оптимізації адаптивного процесу людей похилого віку до умов нового соціального середовища.

Актуальність порушеної проблеми зумовлюється також і тією обставиною, що в закладах соціального обслуговування відсутні відповідні психологічні та соціально-педагогічні умови, необхідні для реалізації ефективної взаємодії людини похилого віку з оточуючим і навколишнім середовищами.

Означена категорія людей не залишається поза увагою науковців. Зокрема, психологічні аспекти проблем людей похилого віку вивчали Г. С. Абрамова, М. Д. Александрова, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Рошак Кароль та ін. Вплив біологічного чинника на процес старіння досліджували В. В. Фролькис, І. А. Аршавський, Н. І. Аринчин; особливості самооцінки в пізньому віці розкривають Л. В. Бороздіна, О. Н. Молчанова; соціально-психологічні проблеми дорослості представлені в працях Т. Н. Волкова, О. О. Бодальова, Л. Б. Лук'янової, Г. Я. Майбороди.

Медико-соціальні проблеми, які виникають у людей похилого віку при вступі до закладів соціального обслуговування, досліджували Ю. С. Авербух, І. Н. Веселкова, О. В. Землянова, В. М. Горник, О. В. Гусєва; організацію

медичного обслуговування осіб похилого віку вивчали Н. Ф. Дементьєва, І. О. Жук, Н. М. Доценко.

Проблеми соціальної та психологічної геронтології стали предметом уваги М. Д. Александрової, В. Альперович; зміни стану особистості осіб похилого віку, які проживають в будинках-інтернатах, вивчали В. В. Болтенко, О. О. Вороніна.

Вивченню методологічних аспектів проблеми адаптації людей похилого віку в стаціонарних установах присвячені праці Н. Ф. Дементьєвої, Л. А. Котової, О. В. Краснової, Т. Д. Марцинковської, І. П. Лотова, С. Г. Марковкіної; соціальну адаптацію та ідентифікацію досліджував О. Н. Дудченко та О. В. Мітіль; соціальну адаптацію як загальну проблему людського буття вивчали А. І. Кавалеров та А. М. Бондаренко.

Вагомий внесок у вивчення проблеми людей похилого віку зробили українські наукові школи О. Богомольця, І. Мечникова, В. Фролькіса, які досліджували впливи соціальних, психологічних та біологічних чинників на особистість людини похилого віку.

Аналіз результатів наукових пошуків показав, що фундаментальних досліджень з питань адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища в Україні немає, хоча досить вираженою є потреба в систематизації теоретичних питань даної наукової проблеми з метою вирішення низки *суперечностей* між: зростанням кількості неадаптованих людей похилого віку до умов нового соціального середовища і відсутністю в сучасній науковій теорії та практиці обґрунтованих ефективних шляхів, методів і засобів локалізації явища адаптації, покращення становища даної категорії людей; об'єктивною потребою соціального захисту літніх людей та недостатнім теоретичним і методичним розкриттям соціально-педагогічних умов, змісту та технологій цієї діяльності в закладах соціального обслуговування; необхідністю підготовки педагогічних кадрів до роботи у будинках-інтернатах з людьми похилого віку та відсутністю теоретико-методологічного обґрунтування й науково-методичного забезпечення такої підготовки.

Соціальна значущість вирішення порушеної проблеми в науковому плані, недостатня концептуальна розробленість низки її аспектів у руслі соціально-педагогічного процесу адаптації людини похилого віку зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та є складовою комплексної наукової проблеми «Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності» (2007-2010 рр.).

Тема дисертації затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 28.02.2008 р.) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 27.05.2008 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, виявити та розкрити особливості, соціально-педагогічні умови і супровідні зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на процес адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища.

Відповідно до мети нами окреслено такі **завдання дослідження**:

1. Визначити соціально-психологічну характеристику людей похилого віку та розкрити сутність процесу їх адаптації до нових соціальних умов.
2. Теоретично обґрунтувати зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на процес адаптації в умовах геріатричного пансіонату.
3. Виявити і перевірити соціально-педагогічні умови позитивно спрямованого спілкування людей похилого віку як один із аспектів, що впливає на адаптивний процес.

4. Розробити та впровадити соціально-педагогічні механізми як складові успішної адаптації людей похилого віку до нових соціальних умов і перевірити їх доцільність в адаптивному процесі.

Об'єктом дослідження є процес адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища.

Предметом дослідження є особливості впливу соціально-педагогічних умов, факторів і механізмів на процес адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища.

Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять: аксіологічний підхід, у межах якого людина розглядається як найвища цінність суспільства (Н. Гартман, Дж. Дьюї, М. Шелер та ін.); ідеї філософського та педагогічного антропологізму про незмінну для всіх людей антропологічну природу, про розвиток особистості в онтогенезі та її соціалізацію протягом усього життя, про активну роль людини в пізнанні та перетворенні соціального середовища (Б. Г. Ананьєв, В. П. Андрущенко, С. Л. Рубінштейн та ін.); теоретичні засади соціальної роботи та соціальної педагогіки щодо змісту діяльності з різними категоріями людей (О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, Л. І. Міщик, С. В. Савченко, С. Я. Харченко, Н. М. Чернуха та ін.); науково-психологічні уявлення про сутність і закономірності розвитку осіб похилого віку (Л. І. Анциферова, О. О. Бодальов, О. В. Краснова, О. Г. Лідерс, Н. В. Паніна, М. Л. Смульсон та ін.); концепції життєвого шляху особистості (Х. О. Порсева, Т. М. Титаренко та ін.)

Нормативно-правовою базою дослідження є Закон України «Про соціальні послуги» № 966–IV від 19.06.2003 р., Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» № 2017–III від 5.10.2000 р., Постанова КМ України від 31.01.2007 р. №76 «Про затвердження Порядку утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку та Типового положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадянам похилого віку та інвалідам».

З метою вирішення окреслених завдань на різних етапах наукового пошуку були використані такі *методи дослідження*: *теоретичні* – аналіз філософської, психологічної, педагогічної, соціологічної, медичної літератури з даного питання для виявлення та обґрунтування концепцій адаптації людини похилого віку, що дає можливість цілісно поглянути на проблему адаптації особистості до нових умов життєдіяльності; *обсерваційні* – пряме й опосередковане спостереження з метою виявлення особливостей адаптації людини похилого віку до нових соціальних умов життєдіяльності; *діагностичні* – бесіди, тестування, які сприяли пошуку й розробці шляхів допомоги людині похилого віку в адаптивному процесі; *педагогічного експерименту* (констатувальний, формувальний, контрольний) з метою виявлення, розкриття та використання змісту оптимальних умов, технологій і механізмів впливу на людей похилого віку; *математичної обробки матеріалів* з метою доведення ефективності впровадження роботи з людьми похилого віку.

Експериментальна база дослідження. Всього дослідженням було охоплено на констатувальному етапі експерименту 160 осіб Петриківського геріатричного пансіонату Тернопільської області та 90 осіб Чернігівського геріатричного пансіонату. На формувальному етапі дослідженням охоплено в експериментальній групі 79 осіб Петриківського геріатричного пансіонату та 68 осіб Чернігівського геріатричного пансіонату, у контрольній групі – 64 особи Петриківського геріатричного пансіонату та 52 особи Чернігівського геріатричного пансіонату.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше виявлено і теоретично обґрунтовано зовнішні* (дефіцит догоспіталізованої інформації, обмеження зайнятості людини похилого віку, залежність від медичного персоналу, невідповідність побутового комфорту, психологічне усвідомлення приреченості перебування в одноманітному будинку, соціальна, політична та економічна ситуація, що склалася в суспільстві) та *внутрішні* (індивідуальні психологічні особливості людини і вікові зміни психіки, невміння правильно спілкуватися, несумісність з

мікрогрупою) фактори, що впливають на процес адаптації людей похилого віку, а також фактори, які сприяють і перешкоджають процесу адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища; етапи входження людини похилого віку в нове соціальне середовище; визначено рівні, критерії та показники адаптації людей похилого віку в умовах геріатричного пансіонату;

– *обґрунтовано і розроблено* модель адаптації та соціально-педагогічні умови адаптації людей похилого віку, які реалізуються на індивідуальному рівні (досягнення внутрішньої особистісної гармонії, досягнення стану впевненості, підвищення самооцінки, формування психологічної стійкості, зняття психологічної напруги, зниження рівня тривожності), на рівні мікрогрупи (досягнення гармонійної взаємодії між мешканцями пансіонату, уникнення конфліктних ситуацій, уміння висловлювати правильно свої думки, розуміти інших на невербальному рівні, брати до уваги думку інших; спонукання до емоційної взаємодії та комунікації, розширення кола спілкування, організація повсякденної зайнятості) та на рівні макросередовища (досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища);

– *уточнено* понятійний апарат, що описує змістову діяльність соціального працівника в роботі з людьми похилого віку в геріатричному пансіонаті, зокрема, поняття «людина похилого віку», «соціальна адаптація», «соціальне середовище»;

– *розширено* розуміння соціально-педагогічних технологій і механізмів (діяльність, спілкування та самосвідомість особистості) як складових успішної адаптації людей похилого віку до нових соціальних умов.

Практичне значення одержаних результатів дослідження: розроблено і впроваджено в реальних умовах експериментальну модель адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища; експериментальну програму «Стимулювання людей похилого віку до адаптації в нових умовах життєдіяльності»; технологію адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища на основі визначених механізмів адаптації мешканців

пансіонату та етапів входження людини похилого віку в геріатричний пансіонат. Отримані теоретичні висновки та результати дослідження можуть бути використанні при читанні курсів «Технології соціальної роботи з різними групами клієнтів», спецкурсу з геронтопсихології та геронтології для студентів психолого-педагогічних, медичних факультетів вищих навчальних закладів при підготовці спеціалістів соціальної сфери для роботи з людьми похилого віку. Розроблені методичні вказівки «Формування навичок спілкування як основа успішної адаптації до нового соціального середовища» можуть бути використанні у практичній роботі соціальних працівників, психологів, волонтерів, які працюють з людьми похилого віку в умовах геріатричних пансіонатів чи соціальних центрів.

Впровадження результатів дисертації. Висновки й рекомендації, сформовані на основі узагальнених дослідницьких матеріалів, *упроваджено* в роботу Чернігівського геріатричного пансіонату (довідка № 156 від 7.05.2010 р.) та Петриківського обласного комунального геріатричного будинку-інтернату Тернопільської області (довідка № 143 від 15.04.2010 р.). Окремі пошукові експерименти здійснювалися на базі Чернігівського інституту економіки і управління (довідка №101-06/287 від 28.05.2010 р.), Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці (довідка № 357 від 27.04.2010 р.), Чернігівської філії ПВНЗ «Європейський університет» (довідка № 38/01 від 03.05.2010 р.) та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/2135 від 24.09.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. У методичних вказівках «Формування навичок спілкування як основи успішної адаптації до нового соціального середовища», опублікованих у співавторстві з А. Й. Капською, особистий внесок автора полягає в розробці ідеї, тренінгових занять, в організації та проведенні дослідження з проблеми адаптації людей похилого віку; у спільній статті з А. Й. Капською «Роль соціального працівника на початкових етапах адаптації людей похилого віку до умов геріатричного пансіонату» авторськими є визначення особливостей соціальної реабілітації мешканців геріатричних

пансіонатів та аналіз ролі соціального працівника на початковому етапі адаптації людини похилого віку.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження знайшли відображення в доповідях та виступах на *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Європейська освіта XXI століття – 2008» (Прага, 2008), «Імперативи розвитку України в умовах глобалізації» (Чернігів, 2008), «Соціалізація особистості в умовах системи змін: теоретичні і прикладні проблеми» (Київ, 2009), «Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності» (Ніжин, 2009), «Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики» (Чернігів, 2009), «Соціальна робота і сучасність: теорія та практика» (Київ, 2010), а також обговорювалися на *щорічних звітних* науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2007–2010 рр.).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, з них 160 сторінок основного тексту. Робота містить 11 таблиць і 7 рисунків на 15 сторінках, 10 додатків на 29 сторінках. Список використаних джерел налічує 314 найменувань, із них – 19 іноземною мовою.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ УМОВ

Сучасний етап розвитку науки соціальна педагогіка характеризується появою багатьох праць, у яких учені досліджують і виявляють особливості соціальної роботи з різними категоріями клієнтів. Одним із важливих напрямків таких теоретичних досліджень є вивчення проблем людей похилого віку. Зокрема, приділяється увага технологіям роботи з даною віковою групою, досліджується процес навчання людей похилого віку, аналізується соціальний аспект зазначеної групи населення, вивчаються ціннісні орієнтації літніх людей. Усі ці наукові доробки є теоретичним внеском у дослідження проблеми людей похилого віку.

На ґрунті глибокого переосмислення всіх наявних концепцій та ідей, усебічного вивчення особливостей роботи з людьми похилого віку ми дійшли висновку, що серед тих питань, що залишаються недостатньо розробленими, знаходиться й питання адаптації людей похилого віку до нових умов життєдіяльності в умовах геріатричного пансіонату.

Розгляд проблеми адаптації людей похилого віку до нових умов життєдіяльності зумовлений і тим, що державі необхідно приділяти більше уваги зазначеній категорії населення, адже безпосередній вплив на кожного громадянина держави, а особливо на літню людину, мають економічні та соціальні процеси в суспільстві. Люди, які пережили зміну суспільного устрою, які пережили найбільшу екологічну катастрофу у світі, зневірилися і втратили надію на краще життя. Сталося найгірше – люди втратили те, у що стільки років вірили, відбувається зміна стереотипів, що, у свою чергу, призводить до психологічної кризи особистості.

1.1. Проблема адаптації особистості до нових соціальних умов як соціально-педагогічна проблема

На сучасному етапі розвитку науки існує певна кількість праць предметом дослідження яких є людина похилого віку. Науковці з різних галузей науки досліджували різноманітні аспекти життєдіяльності літніх людей, що дає можливість цілісно поглянути на існуючі проблеми даної вікової групи. Значна кількість праць присвячена психологічній характеристиці людей похилого віку, зокрема М. Д. Александрова [7], Б. Г. Ананьєва [12], К. Вишневська-Рошковська [48], О. В. Краснова [107], М. С. Пряжникова [177], М. Ф. Шахматова [276], оскільки із віком відбуваються зміни в пізнавальній (послаблення уваги, зменшення інтенсивності відчуття, сприймання) та емоційно-вольовій (ставлення особистості до світу, зниження активності) сферах особистості, що відображається на адаптивних механізмах літньої людини; дослідженню навчання дорослих Л. Б. Лук'янова [127], [128].

У роботах науковців увага приділяється філософським, медичним, соціологічним, геронтологічним аспектам старіння, впливу навколишнього середовища на стан літньої людини. Менше праць присвячено адаптації особистості до нового соціального середовища.

Аналіз проблем людей похилого віку, зокрема адаптації до нових умов життєдіяльності, вказав на об'єктивну потребу визначити періоди життя літніх людей та основних етапів старості, що уможливить уточнення категоріального апарату та вікових критеріїв людей похилого віку.

Різні дослідники, вивчаючи етапи дорослості, намагаються виділити окремі стадії, через які розкриваються особливості вікових змін психіки людини похилого віку. Межі дорослості різними дослідниками визначаються по-різному. Так, Є. Еріксон називає ранню дорослість (20-45 років), середню дорослість (40-60 років) і пізню дорослість (понад 60 років) [298, с. 29]. У своїй доповіді на науковій конференції «Вікова психологія дорослих» (1971 рік) Д. Бромлей [49] зазначає, що цикл дорослості складається з чотирьох стадій:

ранньої (20-25 років), середньої (24-40 років), пізньої дорослості (40-55 років) і передпенсійного віку (55-65 років), а за ним настає цикл старіння, у якому виділяються стадії "віддалення від справ" або "відставки" (65-70 років), а за нею старість (70 та більше) і остання стадія – дряхлість, хвороблива старість і смерть. Нами було виявлено, що кожен науковець, виділяючи етапи старості, бере за основу різні критерії, це дає можливість стверджувати про недостатню розробленість проблеми мінливого психічного розвитку літньої людини.

У періодизації Ш. Бюлера зрілість знаходиться між 25–30 та 40–45 роками. Р. Гаулд, Д. Левінсон, Д. Вейлант виділяють три періоди дорослого життя: рання (16–22 рр. та 40–45 рр.), середня (45–50 рр. та 60–65рр.) та пізня (60 р. і до закінчення життя, тобто смерті) дорослість, між яким фіксуються перехідні етапи [285, с. 29]. У рамках кожного періоду дорослості виділяються фази "входження", "переходу" та "кульмінації". Б. Г. Ананьєв у своїй праці «Людина як предмет пізнання» [14] дотримується періодизації дорослості, у якій середній вік (зрілість) розмежовується на дві фази: 21/22 – 35 років і 36 – 55/60 років, потім йде похилий вік (55/60 – 75 рр.), далі – старість (75–90 рр.) і довгожителі. В. В. Буйна в розвитку дорослого виділяє дві стадії: стабільну (22–50/55 років) та регресивну (50/55 рр. і більше). Перша включає дорослий період (22–32 рр. / 35 рр.) та період зрілості (32/35 рр. – 50/55 рр.), а друга – похилий вік (50/55 рр. – 65/70 рр.) та пізньостаречий період [285]. Фізіологи [224] виділяють три групи осіб похилого віку: “молоді старі” (60-64 роки); “середні старі” (65-74 роки); “старші” (більше 74 років).

Ш. А. Надіршвілі у своїй праці «Поняття установки в загальній та соціальній психології» [150] разом з науковцями соціальної сфери [142] пропонує таку періодизацію старості: люди похилого віку (64-74 роки); старечий вік (75-90 років); довгожителі (від 90 років). М. С. Пряжникова [177] та О. В. Хухлаєва [267] зазначають, що похилий, передпенсійний вік (приблизно з 55 років до виходу на пенсію; очікування, підготовка до пенсійного етапу); період після виходу на пенсію (перші декілька років на пенсії, освоєння нового соціального статусу); період власне старості, період

стабільної старості (через декілька років після виходу на пенсію і до моменту серйозного погіршення здоров'я); старість – довгожителство в умовах значного погіршення стану здоров'я; довгожителство – за відносно хорошого стану здоров'я, стабільне довгожителство [177, с. 112-115].

В Україні законодавчо визначено поняття «непрацездатний вік» (Закон України «Про пенсійне забезпечення громадян»): для жінок – 55 років, для чоловіків 60 років [79].

Хронологічні періоди старіння (класифікація ВООЗ):

- похилий вік – 60-75 років;
- старечий вік – 75-89 років;
- довгожителі – більше 90 років [140].

Науковці, виділяючи етапи періодизації дорослості, беруть до уваги:

- анатоμο-фізіологічні особливості організму та соціальну ситуацію розвитку (психосоціальні проблеми) – характерні зміни в організмі;
- соціальний контекст розвитку дорослого – нормативні зміни в статусі, правах та обов'язках, системі відносин та домінуючі способи вирішення проблем;
- провідні форми активності та ролі, якими оволодіває людина похилого віку;
- основні новоутворення дорослості – якісні зміни в когнітивній сфері та особистості людини впродовж дорослого життя. Великий акцент науковці роблять на змінах, які відбуваються в літньої людини під час міжособистісної взаємодії, тобто вони вивчають, яким чином мікросередовище впливає на літню людину.

Розглянувши основні доробки вчених стосовно періодизації старості, ми дійшли висновку, що вони різняться за своїм змістом. Причину такої відмінності вбачаємо в тому, що автори, які вивчали проблему етапів старості, працювали в різні історичні часи, у різних країнах і визначали та наповнювали змістом етапи відповідно до тієї галузі науки, в якій вони працювали.

Відповідно до мети нашого дослідження об'єктом аналізу обираємо літніх людей віком від 60 до 80 років. Для позначення саме цього вікового періоду будемо вживати терміни «людина похилого віку», «літня людина». У словнику С. І. Ожегова є визначення «похилий» – «той, що починає старіти», «старість» – період життя після зрілості, в якому відбувається послаблення організму, та «старий» – «той, що досягнув старості» [236, с. 547].

На нашу думку, *літня людина* (людина похилого віку, стара людина) – це особистість, яка пройшла періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, що призводить до акцентуації певних рис характеру.

Розглядаючи дефініцію поняття «адаптація», вважаємо за доцільне проаналізувати поняття «соціальна адаптація», що дасть можливість цілісно дослідити проблему адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Проблему адаптації особистості розглядали науковці з різних галузей науки, зокрема філософії, психології, соціології, геронтології та педагогіки.

У сучасній українській філософії адаптація розглядається у працях Ю. М. Шевченко [115], В. І. Шинкарука [281], В. І. Куценка [115], І. В. Бичко [248] та інших. У загальнофілософському аспекті проблеми адаптації досліджують І. В. Бойченко [248], В. С. Горський [59], А. І. Кавалеров [89] та інші.

З позиції філософії, адаптація розглядається як соціальний вид взаємодії особи і соціальної групи з соціальним середовищем і суспільством у цілому, в ході якого узгоджуються вимоги і очікування його учасників. І. А. Милославова поняття «адаптація» розглядає, як спосіб зв'язку особи і макросоціуму, зміна суспільного положення людини, придбання нової соціальної ролі, тобто адаптація співвідноситься з соціалізацією [142, с. 112].

Філософською основою для розуміння процесу соціальної адаптації є гуманістична філософія, яку розкрито у працях Г. С. Сковороди [63], П. Д. Юркевича [287], В. І. Вернадського [46]. Ідеєю, яка пояснює феномен

соціальної адаптації особи, є ідея встановлення єдності між особистістю й соціальним середовищем, що призводить до зростання свідомості, коли зовнішня єдність перетворюється на внутрішню. З точки зору використання нормативно-інтерпретивного розуміння процесу адаптації соціальна адаптація особистості – це процес перетворення чи інтерпретації об'єктивного соціального світу, свого місця у цьому світі та суб'єктивного образу цього світу в собі [46, 63, 212, 287].

Старіння як філософський аспект цікавив таких вчених, як Т. В. Карсаєвську [97], Н. Ф. Шахматова [276], О. Т. Шаталова [97]. Вони вивчали старіння як час особистісного пізнання вічних питань та істинних цінностей, літню людину як соціокультурний тип. Вчені вважають, що соціальну адаптацію, соціальну адаптованість потрібно розрізняти як на феноменологічному, так і гносеологічному рівнях. Феноменологічний аналіз дає можливість характеризувати останню як такий стан взаємовідносин особистості і групи, коли особа без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби і повною мірою йде назустріч тим рольовим намірам, які ставить перед нею еталонна група, переживає стан самоствердження і вільного вираження власних творчих здібностей [89, с. 31].

Отже, адаптованість, на наш погляд, необхідно розглядати лише як наслідок адаптування окремої особистості до вимог, норм поведінки, рольових намірів соціальної групи, до якої вона потрапила з тих чи інших причин. Виходячи з цього, А. І. Кавалеров та А. М. Бондаренко соціальну адаптацію розглядають як процес пристосованості особистості до вимог соціальної групи, що визначається переважно через пізнавальні (гносеологічні) аспекти [89, с. 31].

Зазначимо, що ми розглянули тільки один з аспектів дослідження адаптації особистості. Взагалі ж у спеціальній літературі адаптація розглядалася як наслідок, своєрідна сукупність змін, які сталися в

життєдіяльності людини і зумовлюють пристосовуватися її до нового соціального середовища.

Проаналізувавши праці видатних філософів з проблеми адаптації, можемо розглянути безпосередній вплив на свідомість людини літнього віку процесів, які відбуваються на рівні держави. Вплив економічних, соціальних процесів на свідомість літньої людини дуже великий, цей вплив не завжди позитивний, він у більшості випадків зумовлює виникнення почуття тривожності, невпевненості і незахищеності з боку держави, що, у свою чергу, виступає дисбалансом у системі гармонійного існування людини. Відчуваючи свою непотрібність, літні люди не знають, яка роль їм відводиться в системі буття, а це призводить до дисгармонії як на рівні суспільства, так і на особистісному внутрішньому рівні.

Аналіз філософських праць з проблем адаптації дає можливість розглядати дану проблему на більш високому рівні – у системі «держави – особистість».

У психологічному словнику адаптація (від латинського *adaptatio*) означає «регулювання», «приведення до порядку». Таким поняттям у біологічній науці позначалося пристосування живого організму до навколишнього середовища [109].

Новий тлумачний словник української мови поняття «адаптація» розглядає як пристосування організмів, органів чуття до умов існування, до оточення [155, с. 24].

Дослідженню психологічного аспекту адаптації присвячені праці Б. Г. Ананьєва [12], Л. І. Анциферова [21], О. О. Бодальова [30], В. В. Болтенко [34], А. Ф. Бондаренка [36], Т. Н. Волкова [51], які розглядали проблему пристосування особистості до нового середовища.

З розвитком науки поняття «адаптація» наповнювалося ширшим змістом, воно стало використовуватися в природничих і в суспільних науках, зокрема у філософії, психології, соціології.

Психологічний словник вищезгаданий термін подає у двох модифікаціях: «адаптація» (*adaptatio*) і «пристосування» (*adjustment*). Перше поняття має ширше значення, ніж друге, воно означає пасивне сприймання особою навколишнього середовища або пристосування до даної конкретної ситуації [109].

Т. Шибутані зазначав: «Кожна особистість характеризується комбінацією прийомів як форм адаптації (*adaptatio*). На відміну від поняття пристосування (*adjustment*), яке належить до того, як організм пристосовується до вимог специфічної ситуації, адаптація відноситься до більш стабільних рішень – добре організованим способам справлятися з типовими проблемами, до прийомів, котрі кристалізуються шляхом послідовного ряду пристосувань [279, с. 78]».

Науковці, досліджуючи це явище, наповнювали та збагачували його зміст. Це дає можливість розглянути процес пристосування як категорію, яка поєднує в собі всі наявні відтінки адаптаційного процесу. Відповідно було виявлено типи адаптації: соціальна, психологічна, екологічна, психічна, медична, соціокультурна.

Вивчаючи адаптацію з психологічної точки зору, необхідно визначити характер взаємодії особистості у групі. Досліджуючи адаптацію особистості, необхідно враховувати її основні рівні: біологічний, психологічний, соціальний. Цікавим для нашого дослідження було вивчення адаптації на психологічному і соціальному рівнях.

Особливу увагу в психологічних дослідженнях вчені приділяють порушенням адаптації та виділяють такі тенденції функціонування цілеспрямованої системи: адаптивність–неадаптивність (А. В. Фурман [259], С. С. Сівак [259]). У ряді психологічних джерел [278, 259] аналізується взаємозв'язок процесів соціалізації і соціальної адаптації. Ці поняття за своїм змістом досить наближені, але соціалізація є більш ширшим процесом, ніж адаптація. Соціальна адаптація виступає механізмом соціалізації, бо вона

дозволяє активно входити особистості в різні структурні елементи соціального середовища.

Розглядаючи застосування поняття адаптації у психології, вчені роблять акцент на двох моментах: перший – це взаємообумовленість акомодативного і асиміляційного процесів (Д. А. Леонтьєв [120]); другий – залежність характеру адаптаційних можливостей від стадії онтогенезу (Г. О. Балл [24]).

Соціальна ж адаптація особистості включає в себе усі ці аспекти адаптаційних процесів, чому й досліджується, як правило, на межі усіх тих наук, які цікавляться ними як соціальним явищем [89, с. 24].

І. О. Милославова, досліджуючи проблему адаптації, стверджувала, що соціальна адаптація – це один із механізмів соціалізації, який дозволяє особистості активно включатися в різні структурні елементи соціального середовища шляхом стандартизації ситуацій, які повторюються, що дає можливість особистості успішно функціонувати в умовах динамічного соціального оточення [142, с. 5]. Авторка зазначає, що кожен із видів соціальної адаптації включає дві сторони: предметну та соціально-психологічну (пристосування до соціально-психологічної атмосфери нового колективу). Досліджуючи цю проблему, вона робить акцент на тому, що головним засобом адаптації особистості в соціальному середовищі є стандартизація ситуації. Таке бачення сутності процесу адаптації пов'язано з тим, що дослідження проводилось у 1974 році, коли скрізь панувала стабільність. Ми вважаємо, що стандартизація поведінки не може забезпечити ефективності соціальної адаптації, оскільки наш час характеризується високою динамічністю.

Аналіз психологічної літератури свідчить, що серед вчених сформувалися різні точки зору на сутність цього поняття. Одні автори розглядають соціальну адаптацію як процес освоєння та засвоєння індивідом суспільних відносин, норм поведінки та системи цінностей (Г. М. Андрєєва [15], В. І. Розов [192]), а інші (Н. П. Анікєєва [18], Ю. Є. Альошина [9]) – вбачають у ній процес засвоєння особистістю

соціального досвіду суспільства в цілому та мікросередовища, до якого вона належить.

Таким чином, психологічне поняття адаптації розглядається як процес і стан пристосування до змін у зовнішніх соціальних умовах та обставинах, внутрішніх якостях і рисах адаптанта (біологічних, соціально-психологічних, статусно-рольових), які відбуваються завдяки змінам як соціальних стереотипів поведінки цінностей, так і способів інформаційно-інтерпретивного відображення (конструювання, реконструювання) реальності свідомістю особистості [93, с. 11].

Вважаємо за доцільне розглянути адаптацію на концептуальних засадах. Можна виділити різні підходи до зазначеної проблеми. Так, необіхевіаристи, зокрема, Б. Скінер визначає адаптацію як процес, який можна розглядати у двох аспектах: а) як стан, в якому потреба індивіда, з одного боку, та вимоги середовища, з іншого, повністю збігаються; б) як процес, за допомогою якого цей стан буде досягнутий [297, с. 9].

Отже, соціальну адаптацію необіхевіаристи розглядають як процес фізичних, соціально-економічних чи організаційних змін у груповій поведінці, яка має свою специфіку [297, с. 9].

Необіхевіаристи досліджуючи це явище, ставили за мету досягнення рівноваги між особистістю та соціальною групою, тим самим процес адаптації вони зводили до пристосування певної групи до нових умов, не беручи до уваги пристосування окремої особистості.

Інтеракціоналісти, зокрема Л. Філіпс, стверджують, що всі різновиди адаптації зумовлені як внутрішньопсихічними факторами, так і факторами середовища [305, с. 10]. Інтеракціоналісти під ефективною адаптацією особистості розуміють такий різновид адаптації, при досягненні якої особистість задовольняє мінімальні вимоги та очікування суспільства [305, с. 10].

Л. Філіпс стверджує, що адаптованість виражається двома типами відповідей на взаємодію із середовищем:

1) прийняття та ефективна відповідь на ті соціальні очікування, з якими зустрічається кожний індивід відповідно до свого віку та статі;

2) гнучкість та ефективність при зустрічі з новими та потенційно небезпечними умовами, а також здатність надавати подіям потрібного для себе напрямку. У цьому сенсі адаптація полягає в тому, що людина успішно використовує умови, які склалися, для задоволення своїх цілей та прагнень [305, с. 11].

Саме таке розуміння адаптації особистості до нових умов відповідає поставленим нами завданням, оскільки в зміст поняття адаптація покладена ідея активності особистості.

Інтеракціоналісти визначають, що основними ознаками ефективної адаптованості є: 1) адаптованість у сфері «неособистісній» соціальної активності особистості, де індивід набуває знання, вміння та навички, досягає компетентності та майстерності; 2) адаптованість у сфері особистісних відносин, де встановлюються інтимні, емоційно забарвлені зв'язки з іншими людьми [305, с. 12].

У психоаналітичній концепції адаптації особистості, яка була розроблена німецьким психоаналітиком Г. Гатманном, зазначено, що адаптація включає в себе як процеси, пов'язані з конфліктними ситуаціями, так і ті процеси, які входять у вільне від конфліктів середовище [301, с. 14].

Г. Гартман вважає, що тільки психоаналіз не може вирішити проблему адаптації, оскільки остання є предметом біології та соціології. Однак без відкриттів психоаналізу ця проблема, на його думку, не може бути вирішена [301, с.12].

Порівнюючи погляди біхевіаристів, інтеракціоналістів та психоаналітиків, доходимо висновку, що біхевіаристи пов'язують процес адаптації з певною групою, в яку входить індивід; інтеракціоналісти – з соціальною активністю особистості; психоаналітики – із вирішення конфліктних ситуацій.

Важко не погодитися з В. А. Семиченко, яка у своїй праці «Психологія спілкування» зазначає, що традиційні дослідження процесу адаптації базувалися на вивченні якогось одного рівня відносин людини з тими чи іншими обставинами свого життя. Проте створення умов для успішної адаптації можливе лише тоді, коли всебічно визначені реальні потреби та виявлені труднощі конкретної людини або певної групи осіб [205].

У психологічному словнику зазначено, що важливим аспектом соціальної адаптації є прийняття ролі. Соціальна адаптація є одним із головних механізмів соціалізації особистості [109].

Щоб зрозуміти відмінність адаптації від соціалізації наведемо порівняльний аналіз вищезгаданих понять. Поняття «соціалізація» науковці А. Бандура, Т. Парсонс, Г. Тард розглядають у широкому й вузькому розумінні. Соціалізація в широкому розумінні – походження й формування родової природи людини (йдеться про історичний процес розвитку людства, філогенез); соціалізація у вузькому смислі – процес залучення людини до соціального життя шляхом активного засвоєння його норм, цінностей та ідеалів. Виходячи із тлумачення соціалізації як результату засвоєння людиною умов соціального життя й активного відтворення нею соціального досвіду, її можна розглядати як типовий та одиничний процеси. Перший визначається соціальними умовами, залежить від класових, етнічних, культурних та інших відмінностей і пов'язаний з формуванням типових для певної спільноти стереотипів поведінки. Соціалізація як одиничний процес пов'язана з індивідуалізацією особистості, виробленням нею власної лінії поведінки, набуттям особистого життєвого досвіду і, як результат, — становленням індивідуальності [25; 11; 311]. У нашому випадку процес соціалізації людини похилого віку до умов нового соціального середовища (геріатричний пансіонат) полягає в тому, щоб мешканці пансіонату могли засвоювати та відтворювати соціальні норми, цінності, новий соціальний досвід тієї мікрогрупи та макросередовища, в якому відбувається їх процес життєдіяльності.

Варто зазначити, що адаптація відбувається тоді, коли особистість змінює одне середовище життєдіяльності на інше. Адаптуватися до змінених умов означає повернути втрачену рівновагу, досягнути гармонійної взаємодії з суб'єктами нового соціального середовища за рахунок вироблення особистісних механізмів пристосування. Результатом процесу адаптації людини похилого віку до умов геріатричного пансіонату є те, наскільки вона успішно змогла пристосуватися до нових умов життєдіяльності та функціонувати в зміненому соціальному середовищі.

Таким чином, соціалізація особистості – це безперервний процес, у якому відбувається становлення індивіда як соціальної істоти.

Прояв адаптації людини похилого віку спостерігається при зміні суб'єктом умов життєдіяльності, який спрямований на встановлення внутрішньої рівноваги, комфортного стану літньої людини як на фізіологічному, так і на емоційному рівнях. Соціальна адаптація полягає в зміні поведінки та приведення її у відповідність до нових умов життєдіяльності та спрямована на вироблення механізмів, які дозволять людині похилого віку відновити втрачене в результаті стресу викликаного реакцією організму на нові умови функціонування.

На відміну від адаптації в процесі соціалізації акцент робиться на активний індивідуальний характер. Отже, соціалізація – це процес, у якому особистість з біологічної істоти стає соціальною завдяки засвоєнню суспільного досвіду. У нашому випадку процес соціалізації має свої особливості, адже ми розглядаємо процес соціалізації людини похилого віку в умовах геріатричного пансіонату. Вважаємо, що процес соціалізації – це результат засвоєння та активного відтворення літньою людиною досвіду, норм, еталонів поведінки, які були набуті нею в новому соціальному середовищі та знаходять своє відображення в комунікативних зв'язках та повсякденній зайнятості. Повсякденна зайнятість, у свою чергу, є індивідуальною для кожної особистості. Науковці Н. Ф. Дементьєва та О. І. Холостова, досліджуючи повсякденну зайнятість літніх людей, пов'язують її з активністю. Вони умовно

поділяють людей похилого віку на п'ять груп (критерієм поділу є активність літніх людей):

- 1) активні, які прагнуть виконувати трудову діяльність;
- 2) менш активні, у яких трудова діяльність втрачає свою значущість, а активність проявляється у спілкуванні та проведенні дозвілля;
- 3) активність обмежена самообслуговуванням і спрямована на підтримку та збереження власного здоров'я;
- 4) люди, у яких відсутня ціленаправлена діяльність, активність зводиться до підтримання елементарних навичок самообслуговування;
- 5) фізично неспроможні люди, яким приписано постільний режим, характеризуються відсутністю активності взагалі [264, с. 202-205].

Варто зазначити, що процес адаптації буде тісно переплітатися з процесом реабілітації. Нам видається доречним визначити кореляцію дефініцій «реабілітація» та «адаптація» в умовах геріатричного пансіонату. Н. Ф. Дементьєва зазначає, що «реабілітація – це участь компенсаторних механізмів для подолання гальмівних елементів для «запуску» потенційних здібностей [70, с. 21]».

Г. Тетенова [230, с. 31-33], досліджуючи реабілітацію в умовах будинків-інтернатів зазначала, що головними методами роботи в будинках-інтернатах є психологічне консультування та психосоціальна терапія. Вона пропонує заходи, які можна проводити в будинках-інтернатах: психологічні тренінгові групи, роботи міні-клубів за інтересами.

Соціальна реабілітація – це процес, спрямований на відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі [233, с.8]. Соціальна реабілітація осіб похилого віку у геріатричних пансіонатах має свій специфічний ракурс, свою специфіку стосовно загальноприйнятого поняття про соціальну реабілітацію. Ця специфіка залежить від двох умов:

- 1) характеристики осіб старшої вікової групи, які знаходяться у пансіонаті: тяжкий стан здоров'я, обмежена можливість у самообслуговуванні, обмежена можливість до самостійного пересування, зміна психіки в похилому

віці (порушення пам'яті, уваги, порушення емоційної сфери, зниження здатності до просторової та хронологічної орієнтації, порушення моторики), зміна особистості, що властиво для похилого віку (виражена сенситивність з наростанням байдужості, емоційна "сухість", образливість, егоцентризм);

2) характеристика середовища, умов проживання в будинках-інтернатах. Навіть у добре організованому середовищі у пансіонаті важко уникнути впливу негативних факторів: обмеженість життєвого простору; недостатність побутового комфорту; залежність від оточення; формальне ставлення персоналу; психологічна несумісність співмешканців; обмежені можливості зайнятості; одноманітний спосіб життя [264, с. 189-190].

Індивідуальні особливості літніх людей та соціальне середовище, в якому відбувається процес життєдіяльності людини, зумовлюють процес пристосування людини до умов геріатричного пансіонату. Адаптація виступає одним із етапів процесу реабілітації в геріатричному пансіонаті. Реабілітація є засобом, за допомогою якого відбувається зменшення впливу факторів, які перешкоджають успішній адаптації літньої людини до нового соціального середовища.

Таким чином, завдання соціального працівника полягає у створенні соціального середовища, яке б не сприяло виникненню гальмівних механізмів, що перешкоджають активній та успішній адаптації.

Методологічною основою розуміння процесу адаптації є творчий доробок таких вчених, як Л. С. Виготського [54], І. С. Кона [104], Д. О. Леонтьєва [120], А. В. Петровського [167], С. Л. Рубінштейна [196], І. І. Бойко [32], В. В. Васильєва [43], А. І. Кавалєрова [89], А. М. Бондаренко [89], А. В. Камбура [93], В. І. Розова [192], Ю. А. Рябка [198]. Вони розглядають адаптацію не лише як загальнобіологічну властивість живих організмів, але й як активну особистісну самореалізацію за нових умов життєдіяльності.

Проблема адаптації індивіда, соціальної групи є однією із найбільш досліджуваних у соціології. Із соціологічної точки зору процес адаптації

досліджували Л. Б. Волинська [52], О. Н. Дудченко та А. В. Митиль [74], М. Е. Єлютіна та Е. Є. Чеканова [75], які вивчали поведінкові механізми літніх людей у соціальному просторі.

Сучасні науковці вивчають адаптаційні процеси у найрізноманітніших напрямках, один із них – адаптація особистості в умовах соціальних змін у різних сферах життєдіяльності людини (В. П. Андрущенко [17], Є. І. Головаха [57], О. І. Донченко [72], І. М. Предборська [174]).

У сучасному соціологічному енциклопедичному словнику адаптація розглядається як процес активного пристосування людини чи групи людей до нового чи зміненого соціального середовища, а також одночасне часткове пристосування даного середовища до людини чи групи людей з метою співіснування, це «... вид взаємодії окремої особи, соціальної спільноти із середовищем, у процесі якої погоджуються вимоги та сподівання її учасників. Це результат процесу їх пристосування до нового соціального оточення [222, с. 15]». Подібною до цього визначення є думка М. Ярмоленка, за якою соціальна адаптація — це процес трансформації і переведення зовнішніх норм та ідеалів в особистісні установки і цінності. Із соціологічної точки зору «соціальна адаптація» розглядається як «соціально-психологічне засвоєння поведінкових механізмів людей у соціальному просторі, який змінюється», – стверджувала Л. Корель.

У соціологічному словнику соціальна адаптація визначається як «процес освоєння і засвоєння індивідом суспільних відносин, норм, поведінки, системи цінностей, характерних для суспільства, до якого адаптується індивід, виражених у матеріальній та духовній культурі [223, с. 181.]». Г. П. Медведева вважає, що соціальна адаптація – це також процес, але процес засвоєння індивідом соціального досвіду соціальної групи, соціуму, суспільства або того мікросередовища, до якого він адаптується [137, с. 164-169].

Значна частина досліджень здійснювалася у межах таких галузей науки, як соціологія молоді та соціологія освіти (І. С. Кон [104], Ю. О. Тарабукін [227], Н. Черниш [271] та ін.), соціологія особистості (В. Т. Циба [268], В. А. Ядов

[291] та ін.). У роботах Н. В. Кухаря, В. С. Решетька [113], Ш. А. Надіршвілі [150] та інших, вивчаються соціально-психологічні механізми адаптації.

Водночас активізувалося соціологічне дослідження соціальної адаптації в працях В. А. Ядова [291] та ін. Соціологічний аспект старіння розглядав В. Ф. Анурін [19], який досліджував деякі проблеми соціології старості; З. М. Саралієва [203], С. С. Балобанов [203] аналізували стан людини похилого віку в Центральній Росії, Л. С. Шилова [280] вивчала фактори соціальної адаптації людей похилого віку в умовах реформ.

У вітчизняній соціології соціальна адаптація розглядається як перший етап процесу соціалізації, коли в результаті взаємодії особистості та соціального середовища відбувається узгодження вимог та очікувань обох взаємодіючих сторін. Вчені А. М. Бондаренко та А. І. Кавалеров виділяють також й основні етапи соціальної адаптації особистості: від урівноваження до уподібнення [89, с. 9].

Отже, досліджуючи процес адаптації особистості, вчені-соціологи робили акцент на адаптації особистості до норм та цінностей, які існують у державі; вказували як під дією існуючих норм, правил поведінки, цінностей, традицій людина з біологічної істоти перетворюється на соціальну істоту, тобто вони розглядали вплив існуючих норм на розвиток і становлення особистості як індивіда.

Геронтологи М. Д. Александрова [7], Н. Ф. Дементьєва [69], О. Ю. Шаталова [275], О. І. Холостова [262], І. А. Мартинюк [131] вивчали сферу ціннісних орієнтацій, вважаючи, що це допоможе визначити шляхи надання літнім людям соціально-психологічної допомоги.

Дефініцію поняття "соціальна адаптація" у своїй праці «Проблеми соціальної та психологічної геронтології» М. Д. Александрова подає з геронтологічної точки зору: «Під соціальною адаптацією розуміється те, як старі люди, що отримали нові якості через вік, пристосовуються до суспільства і як суспільство пристосовує старих до себе [7]». Вона виокремлює чинники,

які визначають соціальну адаптацію: ціннісні норми, еталони, традиції суспільства загалом і літніх людей в ньому.

Відомий геронтолог В. В. Фролькіс [257] у своїй праці «Довголіття: дійсне та можливе» у своїй адаптаційно-регуляторній теорії розкрив положення про те, що одночасно з процесами вікової деструкції і дезорганізації в старості відбувається розвиток і зміцнення адаптаційно-регулятивних процесів, спрямованих на виживання, підвищення життєздатності, збільшення тривалості життя.

Особливе місце у геронтопсихології займає проблема розвитку ціннісної сфери особи в похилому віці, адже ціннісні орієнтації, як зазначав у своїх роботах В. Франкл [253], є стрижнем особистості, а ціннісно-смилова сфера – її базовою підструктурою. Як складові індивідуального досвіду людини, ціннісні орієнтації в пізньому віці або набувають особистісного значення і виступають як опора життєдіяльності, або утруднюють адаптацію до нових соціальних умов.

Знання особливостей сфери ціннісних орієнтацій осіб похилого віку може сприяти визначенню шляхів надання літнім людям соціально-психологічної допомоги, яка полягає в:

- подоланні стресів, фрустрацій та дезадаптивної поведінки особистості у нових умовах життєдіяльності;
- задоволенні найважливіших потреб даної категорії осіб;
- створенні умов для подальшого особистісного розвитку [253].

До проблеми людей похилого віку в умовах геріатричного пансіонату зверталися такі науковці, як Н. Ф. Дементьєва [69], І. А. Жук [154], Г. В. Чистяков [154], вони досліджували адаптацію осіб літнього віку в стаціонарних установах соціального обслуговування. Е. Штернберг розглядає переїзд у будинок для людей похилого віку як стресову ситуацію, яка не лише веде до порушення адаптації, але й посилює соціальну ізоляцію. Головною причиною стресу він вважав втрату знайомих та розрив соціальних зв'язків [283, с.21-28].

В. П. Войтенко [50] досліджувала ступені адаптації, при цьому вона ґрунтувалась на тимчасовому критерії. На її думку, відмінною вважається адаптація, що настала протягом 6 тижнів перебування, задовільною – впродовж 4 місяців і поганою – через рік. При вивченні залежності ступеня адаптації від стану фізичного і психічного здоров'я, особистісних установок, рівня активності прямих кореляцій не встановлено.

На думку А. А. Ригіної, соціальна активність літніх людей виступає як передумова адаптації до умов будинків-інтернатів та складається з інтелектуальної зайнятості і фізично посиленої роботи [188, с. 12-17]. Внутрішньоособистісні конфлікти і соціально-психологічну роботу з літніми людьми в умовах будинку-інтернату для літніх людей досліджувала О. А. Вороніна [53, с. 22-26].

В. С. Агєєв стверджує, що успішність адаптації в нових умовах прямо пов'язана з успішністю оволодіння стереотипами нової групи. При цьому процеси групової ідентифікації і засвоєння групових стереотипів йдуть паралельно і зумовлюють один одного, тобто стереотипи починають засвоюватися в тому випадку, якщо людина ідентифікує себе з групою, повною мірою усвідомлює себе її членом. На думку дослідника, успішність адаптації залежить від ступеня статусної і рольової визначеності, які прямо пропорційні рівню соціальної ідентичності, тобто ступеню ототожнення людиною себе з визначеними культурною, національною, соціальною і віковими групами [5, с. 177-188].

Дослідженню самооцінки у похилому віці присвячені праці Л. В. Бороздіної, О. Н. Молчанової, Т. З. Козлової [40, 148, 101]. У сферу дослідження самооцінки науковці [40, 148] включили такі складові, як праця, соціальні відносини, здоров'я, особистісні якості. У роботі Т. З. Козлової [101, с. 58-63] самооцінка розглядалася з урахуванням додаткових факторів: – оцінка людиною прожитого життя; – соціально-психологічний тип її старіння. За допомогою даних критеріїв дослідницею було виявлено, що в більшості літніх людей висока чи середня самооцінка, а загалом респонденти продемонстрували

високу ступінь життєстійкості та оптимізму. Це означає, що літні люди здатні самотійно будувати та корегувати своє життя відповідно до своїх цілей та установок. У своїй праці О. П. Щотка розглядає питання соціально-психологічної допомоги у період пізнього віку [285]. Вона пропонує методи дослідження дорослої людини, але вони не є адаптованими для літніх людей, які проживають в геріатричному пансіонаті. Запропоновані методи дослідження стосуються дорослих людей віком від 35 до 55 років. У своїй роботі «Зрілий вік як стадія розвитку» М. Комли [103, с. 53-55] пропонує перелік вправ, які допомагають літній людині зрозуміти, що означає старіти. Запропоновані вправи доречно, на наш погляд, проводити з людьми віком від 55 до 65 років, адже вони є дещо складними для більш старшої вікової групи, оскільки вони вимагають великої розумової напруги.

Проблеми людей похилого віку, що потрапили до стаціонарного закладу, досліджувала Л. А. Котова [105, с. 89-91], яка розглядала процес адаптації при вступі до стаціонару. Автор зазначає, що процес адаптації людини похилого віку до нових життєвих умов залежить від ряду факторів, зокрема, статі та віку, характеру діяльності та статусу в минулому, освіти, стану здоров'я, особистісних особливостей. Основна причина життєвих колізій у старості, на її думку, полягає в дисгармонії змін внутрішнього "Я" людини похилого віку та того її зовнішнього образу, який виникає в оточення. Внутрішній образ більш довше зберігає звичні риси молодого віку та контрастує зі сприйняттям адаптанта оточенням. Подібна дисгармонійність самосприйняття зовнішнього образу, на думку Л. А. Котової, і веде до психологічної дезадаптації людей похилого віку в соціальному середовищі [105, с. 89-91].

Н. Ф. Дементьєва зазначає, що потреба літніх людей у будинках-інтернатного типу буде збільшуватися, адже у цих закладах, окрім того, що є необхідність у поліпшенні життєвих умов та якості медичного обслуговування, гостро стоїть питання про організацію соціально-психологічної адаптації людей похилого віку [69, с. 21-28].

Цілеспрямований аналіз літературних джерел засвідчив, що до сьогодні часу проблема соціальної адаптації людей похилого віку до умов геріатричного пансіонату не стала предметом глибокого вивчення, зокрема, особливості її протікання в нових умовах життєдіяльності.

Однією з головних ознак соціальної адаптації є активне творче пристосування індивіда (групи індивідів) до соціального середовища. Така активність індивіда, за визначенням М. Міщенка, проявляється передусім у забезпеченні умов, які сприяють реалізації потреб індивідів, їх життєвих цілей, що передбачає пристосування до умов і характеру праці, а також до характеру міжособистісних стосунків, до умов дозвілля і побуту [216, с. 311].

У концепції соціальної адаптації, розробленій Л. Філіпом [216], адаптованість характеризується двома реакціями індивіда на вплив середовища: по-перше, прийняттям соціальних очікувань групи, з якими зустрічається людина при переході в пансіонат, конформністю до вимог і норм, які ставить перед особистістю група, і, по-друге, адаптованість не зводиться до звичайного прийняття соціальних норм, а являє собою гнучкість поведінки індивіда, його здатність надавати подіям бажаний для себе напрямок. У такому плані соціальна адаптація означає, що індивід успішно користується наявними умовами для досягнення своїх цілей, цінностей і прагнень.

Проаналізувавши погляди М. Міщенко [216] та Л. Філіппа [216], можемо стверджувати, що успішність адаптації до нових умов життєдіяльності залежить від створених умов соціальним середовищем та здатністю людини проявляти гнучкість у поведінці відповідно до тих вимог, які перед нею ставляться. Ці погляди доповнюють та розширюють уявлення про сутність адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату.

У вітчизняних дослідженнях також вживається поняття «адаптованість», яке означає, що реально проявляється адекватність реакцій на впливи протилежних сторін адаптаційної взаємодії. Основними ознаками адаптованості дослідниця Л. Л. Шпак вважає стан, коли раніше незвичне, несприйнятливое стає звичним, коли зникає незнайомість середовища,

долаються незручності в спілкуванні, зникають психологічні перевантаження тощо, тобто людина відчуває певну свободу у своїх діях [282, с. 69].

На наш погляд, можна погодитися з думкою Т. Шибутані, який вважав, що подібно до того, як «загальна адаптація» є наслідком послідовної низки ситуативних адаптацій, так «загальна адаптованість» індивіда є наслідком низки «ситуативної адаптованості» [279, с. 78].

Щодо педагогічного змісту поняття «адаптація», то це пристосувальний процес або результат процесу, який передбачає гармонійне з точки зору індивідуальних прагнень людини, задоволення її потреб, створення умов для її здорового і щасливого життя в нових умовах життєдіяльності. Ефективність соціальної адаптації з соціально-педагогічної точки зору визначається як належність до певної соціальної групи. Для успішного процесу соціальної адаптації важливу роль відіграють вихованість людини, її кмітливність, самостійність, відповідальність, її належність до певної соціальної групи [242, с.15].

Вивчаючи проблему адаптації особистості (людини похилого віку) з соціально-педагогічної точки зору, ми спиралися на дослідження вчених з проблем теорії та методики соціальної педагогіки та соціальної роботи, зокрема О. В. Безпалько [26], Р. Х. Вайноли [42], А. Й. Капської [94], Л. Б. Лук'янової [128], Г. Я. Майбороди [129], Л. І. Міщик [147], Н. М. Чернухи [272] та ін.

Аналіз різноманітних підходів до досліджуваної проблеми в історії психолого-педагогічної думки дає можливість визначити такі аспекти адаптації: фізіологічні (І. О. Жук [154], В. В. Зеленковський [154], І. П. Лотова [126]); соціальні (В. А. Ядов [290]); психологічні (А. Г. Асмолов [180], Б. С. Братусь [180], Л. С. Виготський [54], В. А. Семиченко [205]); соціально-психологічні (І. І. Бойко [32], В. В. Васильєв [43]).

Проаналізувавши доробки цих вчених, можна стверджувати, що за своєю сутністю адаптація тісно пов'язана з процесом соціалізації, інтеріоризації норм та цінностей нового соціального середовища, способів предметної діяльності, а

також форм соціальної взаємодії, що склалися в ньому. Процес адаптації індивіда, за критерієм домінуючої форми адаптивної діяльності, відбувається в три етапи:

- орієнтаційний, спрямований на ознайомлення адаптантів із соціальним середовищем;

- оцінний, на якому відбувається зіставлення соціального досвіду, способу життя, ціннісних орієнтацій адаптанта з вимогами нового соціального середовища;

- сумісності, етап, на якому суб'єкт досягає стану адаптованості. Важлива роль у процесі соціальної адаптації належить адаптаційному потенціалу особистості (можливість суб'єкта включатися в нові умови соціального середовища), пов'язаного з перспективою запуску механізмів адаптації, які індивід набуває в процесі життєдіяльності [69, с. 21-28].

Соціальна адаптація виступає у двох формах: активній та пасивній [210, с. 9]. При активній формі індивід прагне активно взаємодіяти із середовищем, впливати на його розвиток, долати труднощі та перепони. При пасивній формі адаптації індивід не прагне до змін навколишньої дійсності, схильний до конформізму, недостатньо мобілізує біологічні та психологічні ресурси до пристосування в соціальному середовищі. У результаті цього при зіткненні індивіда з певними об'єктивними труднощами, хворобами, екстремальними ситуаціями як результат низької адаптації може виникати соціальна дезадаптація, що виявляється в різних формах девіантної поведінки [210, с. 9].

З соціально-педагогічної точки зору, *адаптація* розглядається як процес створення умов для задоволення найважливіших потреб для категорії населення, що їх потребує. Правильно організоване з педагогічної точки зору середовище сприятиме задоволенню не тільки потреб, які є найнижчими в мотиваційній піраміді (А. Маслоу [307]), а й потреб вищого рівня, а саме потреб у коханні, безпеці, самоактуалізації. Для соціальної роботи як системи професійної діяльності адаптація особистості виступає як одне із важливих завдань. Суб'єктами діяльності соціальних педагогів є категорії населення, які

потребують допомоги та є незахищеними верстами населення. До цих категорій можна віднести людину похилого віку як суб'єкт, який потребує кваліфікованої допомоги соціальних педагогів, соціальних працівників в кризові моменти життя. До кризових моментів життя відносимо переїзд до геріатричного пансіонату. Ми вважаємо, що адаптація літньої людини до нового соціального середовища (геріатричного пансіонату) є важливою соціально-педагогічною проблемою, яка заслуговує уваги не тільки працівників соціальних сфер, але й психологів, медиків, геронтологів та соціологів.

Проаналізувавши доробок вчених із різних галузей науки, їхні погляди на проблему адаптації особистості, дійшли висновку, що соціологи процес адаптації пов'язують з оволодінням нормами групи і вивчають це явище на рівні «група-держава»; психологи досліджують внутрішні механізми й індивідуальні особливості індивіда, а саме, яким чином людина, використовуючи внутрішні поведінкові резерви, використовує їх у тій чи іншій ситуації, тобто акцент робиться на внутрішньому стані особистості; філософи, досліджуючи дану проблему, виходять із розуміння адаптації як процесу, внаслідок якого відбувається перетворення чи інтерпретація об'єктивного соціального світу, місця людини в цьому світі та суб'єктивного образу цього світу в ній. Геронтологи, досліджуючи соціальну адаптацію, роблять акцент на тому, як людина, яка отримала нові якості через вік, пристосовується до суспільства і як суспільство пристосовує старих до себе.

Запропоновані дефініції обмежені предметом тієї галузі науки, до якої вони належать, а тому не є доречними для нашого дослідження. Ми вважаємо, що соціально-педагогічну проблему адаптації людей похилого віку до нових умов життєдіяльності необхідно розглядати, інтегруючи всі наявні визначення терміна «адаптації».

В основу нашої роботи покладено поняття: «адаптація», запропоноване Б. Скінером, яке визначається як а) стан, в якому потреба індивіда, з одного боку, та вимоги середовища, з іншого, повністю збігаються, б) процес, за допомогою якого цей стан буде досягнутий [297, с. 9]; та «соціальна адаптація»,

запропоноване Г. С. Сковородою [63]: ідея встановлення єдності між особистістю й соціальним середовищем, що призводить до зростання свідомості, коли зовнішня єдність перетворюється на внутрішню.

Виходячи із багатоаспектних визначень поняття «адаптація» та «соціальна адаптація», ми здійснили спробу запропонувати дефініцію «адаптація» з соціально-педагогічної точки зору – це процес за допомогою якого досягається стан єдності між особистістю (людиною похилого віку) та соціальним середовищем (геріатричним пансіонатом).

Як бачимо, у переважній більшості визначень, однією з головних ознак соціальної адаптації є активне, творче пристосування індивіда (групи індивідів) до соціального середовища. В умовах геріатричного пансіонату прояв активності здійснюється через організацію повсякденної зайнятості. Процес адаптації, на нашу думку, в геріатричному пансіонаті залежить від правильно створених соціально-педагогічних умов (середовища, в якому відбувається організація певного виду роботи; об'єкта (літня людина), на який впливає організована форма роботи (особливою умовою виступає активна участь людини у запропонованій роботі); чинники, які діють на літню людину (тиша при виконанні завдань, розмір групи, склад групи, установка на виконання певного виду діяльності та ін.).

Відсутність у педагогії, філософії, соціології, геронтології і психології єдиної теорії адаптації ускладнює цілеспрямоване управління цим процесом і вимагає обґрунтування теоретичних основ та розробки соціально-педагогічної системи роботи з людьми похилого віку, а також потребує вивчення процесу адаптації літніх людей до нових умов життєдіяльності в геріатричному пансіонаті з соціально-педагогічної точки зору.

Розгляд підходів до проблеми адаптації особистості науковців з різних галузей науки дає нам можливість розглянути та охарактеризувати етапи та механізми адаптації мешканців до умов геріатричного пансіонату як складові багатоаспектних соціальних процесів життєдіяльності в геріатричних пансіонатах.

1.2. Людина похилого віку як суб'єкт багатоаспектних соціальних процесів життєдіяльності в умовах геріатричного пансіонату

Людина похилого віку як суб'єкт розглядається нами в двох аспектах: 1) як активний суб'єкт своєї життєдіяльності, (особистість, яка активно пристосовується до нових умов життєдіяльності); 2) як пасивний суб'єкт, який неспроможний застосувати механізми адаптації до нових умов.

Процеси адаптації суб'єкта до нових умов життєдіяльності привертають увагу науковців різних галузей науки, зокрема, соціальної педагогіки, психології, філософії, соціології, біології, медицини та ін. Пристосувальний процес нами розглядається з різних точок зору, що дає можливість цілісно поглянути на проблему адаптації літньої людини до нового соціального середовища.

Деякі вчені (Е. А. Гансова [55], С. М. Наумкіна [153], Ж. Т. Тощенко [239], С. В. Харченко [261] та ін.) розглядають особистість як суб'єкт адаптаційних процесів через проблеми соціального проектування, соціального управління, структурно-системні дослідження суспільного розвитку, через потребу в самореалізації тощо.

Для забезпечення гармонійного існування суб'єкта в нових умовах життєдіяльності необхідно визначити основні складники успішної адаптації в геріатричному пансіонаті людини похилого віку:

- 1) комунікативний, який забезпечує успішне спілкування та взаємодію між мешканцями пансіонату в мікро- та макрогрупах;
- 2) діяльнісний, що полягає в різних видах активності.

Отже, соціальні процеси, що відбуваються в геріатричному пансіонаті знаходять своє відображення в діяльності людини похилого віку, в комунікативній сфері, які й визначають особливість адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Літня людина стає суб'єктом багатоаспектних адаптаційних процесів, які відбуваються в геріатричному пансіонаті.

Вважаємо за доцільне проаналізувати дефініції понять «процес» та «багатоаспектний».

У тлумачному словнику поняття «багатоаспектний» визначено, як такий, що характеризується наявністю декількох, багатьох аспектів, які стосуються багатьох сторін, особливостей кого-, чого-небудь [155]. Щодо предмета нашого дослідження, то поняття «багатоаспектний» - це такий який характеризується наявністю декількох аспектів; стосується багатьох сторін життєдіяльності людини похилого віку в умовах геріатричного пансіонату.

Поняття «процес» тлумачиться як сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку [155]. Отже, багатоаспектний процес життєдіяльності – це сукупність дій, спрямованих на досягнення стану адаптованості до нового соціального середовища під впливом певних аспектів життєдіяльності, які функціонують в умовах геріатричного пансіонату.

Потрапивши до закладу соціального обслуговування, людина похилого віку проходить етапи, які передують процесу адаптації до умов нового соціального середовища. Тлумачний словник С. І. Ожегова поняття «етапи» визначає як певний момент: стадія будь-якого процесу [236, с. 913], у нашому випадку – процесу адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. У праці «Робоча книга практичного психолога: технологія ефективної професійної діяльності» Е. Шаманська визначає етапи входження особистості в мікрогрупу. Запропоновані авторкою етапи цілком відповідають входженню людини похилого віку в нове соціальне середовище. Спираючись на запропоновані Е. Шаманською етапи, ми виділяємо етапи, які відображають процес входження людини похилого віку в нове соціальне середовище (геріатричний пансіонат):

1. *Підготовчий етап*, коли людина усвідомлює та передбачає зміни, які мають відбутися в її житті (носить інформаційний характер). На даному етапі літня людина накопичує знання про нове соціальне середовище (геріатричний пансіонат): про роботу даного закладу, медичний догляд, режим цієї установи тощо. Залежно від того, яким чином буде відбуватися накопичення інформації,

можна зрозуміти висновок, який характер буде носити інформаційна поведінка літньої людини: активний (бажання отримати якомога більше знань) чи пасивний (пасивне сприйняття отриманої інформації). Отже, ми можемо виділити один із аспектів адаптаційних процесів – це *соціально-педагогічний аспект*, (знання, які накопичує літня людина про роботу закладу соціального обслуговування¹, в якому вона буде мешкати). Даний аспект визначає особливість адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Можемо стверджувати, що відсутність достатньої інформаційної бази про геріатричні пансіонати негативно впливає на процес адаптації людини похилого віку. Тому особливе значення в соціальній роботі відводиться педагогічному компоненту, який полягає у формуванні у людей похилого віку нового соціального досвіду, позитивної мотивації та активізації потенційних можливостей літньої людини у вирішенні особистісних проблем.

2. *Етап початкової психічної напруги* – початкова стадія механізму переадаптації. На цьому етапі спостерігається зростання емоційної напруги, що зумовлює поведінку літньої людини.

3. *Етап гострих психічних реакцій*, що виникають у процесі входження літньої людини в нове соціальне середовище. Саме на цьому етапі людина похилого віку відчуває вплив нових умов життєдіяльності, при вступі в нову соціальну групу, в якій існують свої норми, правила, еталони поведінки, усталені неписані закони, саме це й спонукає літню людину до активізації адаптивних механізмів [185, с. 86-87]. Процеси, які відбуваються всередині групи, можуть сприяти чи перешкоджати адаптації людини, тим самим створюючи позитивну чи негативну атмосферу в самому пансіонаті. У людей, які вже тривалий час знаходяться в будинку-інтернаті, може бути три типи реакцій на нову людину: - активне сприйняття нової людини, консультування її

¹ * Примітка. Тут і надалі всі авторські виділення з метою структурувати текст. Зокрема, курсивом виділятимуться основні аспекти соціальних процесів, які відбуваються в геріатричних пансіонатах та впливають на літню людину.

з усіх питань, допомога в налагодженні стосунків з іншими мешканцями будинку, допомога у влаштуванні на новому місці;

- пасивне сприйняття, тобто відсутність будь-якої реакції людини, яка вже тривалий час знаходилась в інтернаті;

- нейтральне сприйняття – людина похилого віку стає байдужою до всього, що її оточує і хто її оточує. Життя проходить повз цих людей, тобто вони залишаються осторонь від усіх процесів, які відбуваються в пансіонаті.

Реакція на нову людину в мешканців пансіонату буде залежати безпосередньо від самої нової людини: від її здатності проявити гнучкість у поведінці та спроможності запустити адаптаційні механізми.

У монографії «Соціальна адаптація: феномен і прояви» А. І. Кавалеров та А. М. Бондаренко стверджують, що людина володіє особливою здатністю «вживатися» в нові для неї умови життєдіяльності і свідомо оволодіває новими формами і способами взаємодії із соціальним середовищем. Універсальність цієї здатності людини проявляється в діяльнісному ставленні до навколишнього світу, що й зумовлює різноаспектність і багатогранність адаптаційних процесів та особливостей адаптації окремої людини, а це, у свою чергу, впливає на формування характеристик різних типів і видів соціальної адаптації [89].

Отже, у своєму дослідженні можемо виділити такий аспект адаптаційних процесів життєдіяльності, який визначає особливості адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища, як *аспект входження суб'єкта в нові умови*.

З іншої точки зору у своїй роботі пропонує етапи входження суб'єкта Л. Л. Шпак, беручи за основний критерій виділення адаптаційних етапів послідовність та протяжність входження суб'єкта в нові умови життєдіяльності. Дослідницею було виділено три основні етапи входження суб'єкта в нове середовище, які найбільш повно відображають якісні зміни у взаємодії суб'єкта із соціальним середовищем, зокрема:

- 1) орієнтаційний етап, під час якого відбувається ознайомлення адаптанта із середовищем і орієнтування у його стереотипах, встановлення контактів із

членами даного середовища, отримання первинної інформації про стан і можливості даного середовища, його норми, еталони поведінки;

2) оцінювальний – характеризується інтенсивною пізнавальною та вибірковою діяльністю індивіда. З боку середовища також виявляється активність контактів із адаптантом, у результаті чого встановлюється взаємодія між ними, чітка позиція кожної зі сторін;

3) етап сумісності адаптанта і середовища, на якому відбувається завершальний етап адаптації, який дослідниця називає адаптованістю [282].

При розробці етапів входження суб'єкта соціологі основний критерій беруть психічну переорієнтацію особистості, та визначають декілька етапів адаптаційного процесу:

- намагання індивіда дотримуватися власної старої системи цінностей, що викликає дисонанс у взаєминах адаптанта і адаптаційного середовища;

- настання взаємної терпимості, коли і адаптант, і соціальне середовище виявляють терпимість до цінностей і форм поведінки один одного, визнаючи їх рівноцінними;

- продуктивний – акомодация, яка, виникаючи на засадах взаємної терпимості, передбачає ще й різні уступки і є найбільш поширеною формою соціальної адаптації, та сприяє вирішенню соціальних конфліктів [154, с. 12-19].

Порівняльний аналіз поглядів науковців (Л. Л. Шпак [282], А. І. Кавалерова та А. М. Бондаренко [89]) дає можливість більш детально визначити сутність адаптаційних процесів. Аналізуючи етапи адаптаційного процесу, вчені спираються на різні критерії їх визначення, що уможлиблює розгляд адаптаційних процесів, що відбуваються в умовах геріатричного пансіонату, як цілісно функціонуючих складових, які забезпечують гармонійне існування адаптантів в умовах нового соціального середовища. З огляду на викладене виділяємо етапи, які проходить суб'єкт, адаптуючись до нового соціального середовища:

1) ознайомлювальний – літня людина знайомиться із навколишнім середовищем (макросередовищем) та оточуючими людьми (мікросередовищем). На цьому етапі відбувається накопичення знань про роботу установи, її режим, правила;

2) етап ситуативної дезадаптації – літня людина потрапляє в нове незвичне для неї середовище, де все сприймається, як чуже, і викликає психологічну напругу, що й спричинює процес дезадаптації;

3) етап «початкової взаємодії» – літня людина прагне налагодити перші комунікативні зв'язки, знайти коло однодумців;

4) етап сумісності – вимоги суб'єкта (літньої людини) збігаються з вимогами середовища.

Запропоновані періодизації етапів входження літньої людини в нове соціальне середовище орієнтовані на позитивний результат – адаптованість, але існує й протилежний стан – дезадаптація. Існування в закладах соціального обслуговування такого *аспекту життєдіяльності, як дезадаптація*, є нормою, проте цей процес може проявлятися як:

1) короткочасний ситуативний стан, який виник унаслідок дії нових чинників середовища та супроводжується порушенням рівноваги між психічною діяльністю та вимогами середовища (у такому разі дезадаптація виступає необхідним компонентом процесу адаптації літньої людини до умов нового середовища та проявляється, як правило, на початковому етапі входження в нове середовище);

2) стійкий складний психічний стан, який відображається в поведінці літньої людини [185, с. 88].

Стан дезадаптації залежить від певних ознак: цілей, які переслідує індивід; ціннісних орієнтацій; потреб. Літня людина, яка досягла стану дезадаптації, не спроможна йти назустріч тим вимогам, які ставить перед нею нове середовище життєдіяльності, оскільки вона переживає внутрішні і зовнішні конфлікти та не може віднайти механізми й форми поведінки для їх вирішення.

У праці «Робоча книга практичного психолога. Технологія ефективної професійної діяльності» С. А. Анисимов, В. Н. Бондаренко, В. І. Буянов виділяють два типи дезадаптивної поведінки суб'єктів життєдіяльності :

1. Агресивний – прояв активної поведінки на існуючий бар'єр.

2. Уникнення ситуації, «відхід» людини у свої переживання. Суб'єкт бачить себе джерелом усіх своїх невдач, звідси – відчуття повної безвиході, оскільки вплинути на середовище та ситуацію він неспроможний. Цей тип суб'єктів життєдіяльності характеризується замкнутістю, зануренням у світ роздумів, єдиним шляхом виходу із ситуації є смерть.

3. Етап завершальної психічної напруги. Особливістю цього етапу є своєрідна підготовка суб'єкта до повернення старих форм поведінки та вироблення нових реакцій літньої людини, які відповідатимуть новому соціальному середовищу.

4. Етап гострих психічних реакцій виходу (за своїм функціональним заохоченням він схожий з третім етапом). Під виходом розуміємо вихід із екстремальних ситуацій, у яких літня людина знаходиться довгий час. Цей етап характеризується поведінковими реакціями, в яких знаходять вираження відчуття «повної» свободи [185, с. 86].

Таким чином, ми вважаємо, що робота геріатричного пансіонату має бути направлена на підтримку особистості у вирішенні труднощів, які виникають при входженні в нове середовище, на допомогу віднайти резервні механізми, які сприяли б успішній адаптації, та на подолання проблемних ситуацій, що сприятиме уникненню стану дезадаптованості. Робота соціального працівника має бути спрямована на таких суб'єктів життєдіяльності, у яких процес переадаптації направлений на успішну адаптацію в новому соціальному середовищі.

Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо, що процес адаптації людини похилого віку до нових умов життєдіяльності – це складне багатоаспектне явище зі своїми особливостями, яке сприяє формуванню певного комплексу психічних

реакцій, які визначають її поведінку та ефективну взаємодію з новим соціальним середовищем.

Перед літньою людиною постає завдання опанувати різні механізми і норми соціальної поведінки, риси характеру та інші властивості, які мають адаптаційну значущість та відповідатимуть очікуванням групи людей, які мешкають у пансіонаті. Тому ми дійшли висновку, що процес подолання проблемних ситуацій є одним із проявів соціальної адаптації людини похилого віку як суб'єкта життєдіяльності, оскільки вона використовує набутий досвід вирішення проблем і відкриває для себе нові механізми вирішення проблемних адаптаційних ситуацій. Стану адаптованості до нових умов життєдіяльності людина похилого віку досягне тоді, коли без зовнішніх і внутрішніх конфліктів буде пристосовуватися до умов життєдіяльності в геріатричному пансіонаті, йтиме назустріч рольовим очікуванням, які ставить перед нею еталонна група, переживатиме стан самоствердження під час виконання певного виду діяльності, виражаючи при цьому певні творчі здібності. Отже, важливим аспектом життєдіяльності в геріатричному пансіонаті виступає власне особистий досвід літньої людини у вирішенні нових проблемних ситуацій за допомогою набутих протягом життя адаптаційних механізмів. Даний аспект визначає особливість адаптації літньої людини до нового середовища.

Слушним для нашого дослідження буде визначення поняття «механізм». За тлумачним словником С. І. Ожегова, «механізм» – це послідовність станів процесів, які визначають певну дію, явище [236, с. 354]. Механізми адаптації – це повторювальні дії, моделі поведінки особистості, які вона застосовує в новому соціальному середовищі для вирішення проблемних ситуацій, що виникають у результаті пристосувальних дій. Одним із аспектів прояву процесу адаптації особистості до умов соціального середовища є наявність адаптаційних механізмів, які сприяють успішному подоланню проблемних ситуацій.

Важливо враховувати, що процес адаптації з використанням специфічних адаптаційних механізмів призводить до зміни психічного стану індивіда, який був йому властивий до початку адаптації. Індивід у процесі соціально-психологічної

адаптації переживає певний психічний стан, який характеризується динамічністю, швидкою мінливістю. Після завершення адаптаційного процесу початковий психічний стан або зникає зовсім, або значною мірою змінюється.

Дослідники соціально-психологічної адаптації вважають, що адаптація людини похилого віку до нового соціального середовища здійснюється не за допомогою окремих механізмів, а цілих їх комплексів, які знаходять своє відображення в структурі особистості.

І. О. Милославова зазначає, що соціально-психологічні механізми різних форм адаптації виділяються за критерієм активність-пасивність: пристосування та пристосованість дозволяє розглянути комфортні реакції, наслідування, зараження, навіювання, умовляння [143]. У словнику-довіднику з психології Р. С. Немов дає класифікацію психологічних механізмів: ідентифікація (ототожнення індивіда з певною групою), наслідування (свідоме або несвідоме відтворення індивідом моделі поведінки інших людей), навіювання (процес неусвідомлюваного відтворення індивідом внутрішнього досвіду, думок, почуттів і психічних станів тих людей, з якими спілкується індивід), соціальна фасилітація («полегшення») – стимулюючий вплив поведінки одних людей на діяльність інших, комфортність (усвідомлення особистістю розбіжностей у поглядах з оточуючими та зовнішня узгодженість з нею, яка реалізується через поведінку особистості), ідентифікація (дозволяє засвоїти різні форми стосунків, норм, стилів поведінки) [190]. Н. Смелзер психологічними механізмами вважає такі: імітація (усвідомлення прагнення копіювати поведінку інших людей), ідентифікація, сором (переживання ганьби, причиною якої є реакції інших людей), відчуття провини (переживання ганьби, пов'язаної із покаранням самого себе) [211]. Названі класифікації механізмів процесу адаптації доводять, що серед вчених немає єдиного погляду щодо принципів класифікації. Нами здійснена спроба узагальнити матеріал, враховуючи особливості літніх людей й виокремлюючи механізми найбільш характерні для літніх людей, які мешкають у геріатричному пансіонаті. Ми погоджуємося з поглядами І. О. Милославової, яка у своїй дисертаційній роботі «Поняття та структура соціальної адаптації» зазначає, що в основі розуміння

механізмів соціальної адаптації лежить активна діяльність, під якою автор розуміє потребу в перетворенні соціальної сутності людини та її реалізації в новій соціальній діяльності, спілкуванні, самосвідомості [143]. Вважаємо, що саме в цих механізмах зміна внутрішнього світу особистості, відбувається розкриття її потаємних можливостей, які дозволяють повноцінно включитися в процес соціальної адаптації.

Отже, можна стверджувати, що в основі адаптації літньої людини до умов геріатричного пансіонату лежать такі *механізми*, які є відображенням багатогранності соціальних процесів у геріатричному пансіонаті, та які визначають особливість адаптаційного процесу:

- діяльність – в основі цього механізму лежать такі його складники, як спілкування, праця, навчання. Вони дозволяють забезпечити повноцінну включеність, активне пристосування особистості до нового соціального середовища. Сам механізм адаптації та соціальної діяльності має свої специфічні етапи та може розглядатися у вигляді схеми: *потреба особистості – потреби–мотиви прийняття рішення – реалізація та підсумовування висновків – її оцінка*. Завдання соціального працівника полягає в тому, що в разі невдачі знайти найменш ефективну сторону в цьому механізмі та внести необхідні поправки;

- спілкування – літня людина, знаходиться в такому середовищі, де обмежене коло спілкування, і тому потреба у спілкуванні є важливою для мешканців соціальних закладів. Метою даного механізму є розширення кола засвоєння соціальних цінностей при активній взаємодії з іншими індивідами. Спілкування в умовах геріатричного пансіонату виступає не тільки видом діяльності окремої людини, але й певною взаємодією соціального працівника зі своїми клієнтами, яку необхідно розширювати в системі соціальної практики;

- самосвідомість особистості – завдяки даному механізму відбувається формування та усвідомлення своєї соціальної приналежності до соціального середовища, в якому перебуває літня людина, та своєї ролі в ньому. Саме тут функції соціального працівника є соціально-педагогічними, мета яких є формування в людини норм соціальної поведінки, навичок ефективного

спілкування, установок, рис характеру та їх комплексів, котрі сприяють адаптивності.

Адаптацію суб'єкта життєдіяльності, можемо розглядати у вигляді цілісної функціонуючої системи механізмів: діяльності, спілкування, самосвідомості. Одночасно це багатоаспектний процес активного розвитку особистості, який відбувається в об'єктивно-суб'єктивній формі та в основі якого лежить активне чи пасивне пристосування та взаємодія з чинним соціальним середовищем.

Досліджуючи проблему механізмів адаптації, науковці виділяють механізм переадаптації, який передує механізму адаптації. До цього механізму входять механізми регуляції та компенсації, сутність їх полягає в тому, що, змінюючи умови життєдіяльності, літня людина відчуває психологічний дискомфорт, який знаходить своє відображення на моделях поведінки літньої людини в умовах нового середовища. Від людини похилого віку вимагаються нові реакції на нове середовище життєдіяльності, що й зумовлює літню людину до включення механізмів регуляції та компенсації. Використання цих механізмів призведе до організації нового рівня психічної діяльності, яка відповідатиме умовам нового середовища життєдіяльності [184, с. 86]. Такий механізм переадаптації нами розглядається як:

- процес переходу від звичної, усталеної психічної адаптації в звичних умовах життєдіяльності до сталої адаптації в новому соціальному середовищі – геріатричному пансіонаті;

- результат цього процесу, адаптація суб'єкта до нових умов життєдіяльності.

Формування в літньої людини нових форм поведінки, які відповідатимуть вимогам середовища, сприятиме успішному входженню в нове соціальне середовище.

А. І. Кавалеров та А. М. Бондаренко до соціально-адаптаційних механізмів відносять:

- незахисні адаптаційні комплекси, які використовуються в різних проблемних ситуаціях;

- захисні адаптаційні комплекси, механізми, що входять до їх складу, є стійкими утвореннями;

- змішані комплекси, до складу яких входять захисні і незахисні адаптаційні механізми [89]. Ці комплекси можуть мати адекватний і неадекватний характер. Прояв неадекватних психологічних установок залежить від індивідуальних особливостей літньої людини, що робить неможливим повноцінну адаптацію.

Важливим аспектом прояву адаптаційних процесів є те, що після потрапляння до нового соціального середовища в *літньої людини відбувається яскраве вираження індивідуальних рис характеру та прояв особливостей психіки* (ригідність психічних процесів, зменшення здатності та прагнення до конформності, егоїстичність та егоцентризм, зниження мотивації до зміни адаптаційних можливостей), що зумовлює виникнення міжособистісних конфліктів у геріатричному пансіонаті та утрудняє процес їх попередження і вирішення. Як наслідок, відбувається процес дезадаптації літньої людини до нового соціального середовища. Тому літні люди традиційно розглядаються соціальними працівниками і психологами як «важкі» об'єкти для ефективної корекційної роботи.

Зазначимо, що характерною особливістю суб'єкта адаптаційних процесів є нестабільний психічний стан, часто навіть незначне втручання в усталений роками стиль життя може викликати порушення психічної діяльності. Зміна умов життєдіяльності при вступі до геріатричного пансіонату зумовлює виникнення в літньої людини пригніченого настрою, невпевненості в собі. Чим швидше відбудеться процес адаптації, тим швидше суб'єкт життєдіяльності зможе відчувати інші особливості життя. Вхідження в пансіонат є подією важливою в житті літньої людини. Відбувається зміна стереотипів і середовища, в якому перебувала людина похилого віку протягом життя. Саме це є причиною виникнення почуття тривоги. Слід зазначити, що важливим є те, в яке середовище потрапляє людина. Персонал, який працює в пансіонаті, повинен ставити за мету стимуляцію потенційних психічних можливостей, підтримку і підвищення соціальної активності людей похилого віку; спонукати до

розширення соціальних контактів і створення оптимальних умов для тренування навичок самообслуговування і соціального функціонування. Уся робота в пансіонаті має бути спрямована на те, щоб там панувала атмосфера доброзичливого мікроклімату, який буде сприяти виробленню в літніх людей відчуття корисності для суспільства загалом та найближчого оточення зокрема.

Н. Ф. Шахматов [276] у роботі «Психічне старіння: щасливе та безболісне», зазначає, що працюючи з літніми людьми, необхідно враховувати їх особливості: конфліктність, нетерпимість, консерватизм, образливість та егоцентризм, недовіру та зниження емоційного фону, тобто саме ті риси, які виявляються при нестандартних обставинах, у тому числі й у будинках-інтернатах.

Геріатричні пансіонати, які забезпечують медичне і соціально-побутове обслуговування, стають незамінними для такої категорії населення, яка відчула погіршення фізичного і психічного здоров'я, зниження фізичних можливостей, здібності до самообслуговування, потребу в різних формах суспільної опіки.

Аналізуючи соціальне середовище (геріатричний пансіонат), в якому перебуває суб'єкт, можемо визначити певні аспекти функціонування життєдіяльності у геріатричному пансіонаті, а саме:

- медичний – спрямований на оптимізацію та підтримування стану здоров'я;
- психологічний – нормалізація та стабілізація психологічних процесів, що виникли внаслідок переїзду до будинку-інтернату;
- соціальний – підтримання та встановлення стосунків із суб'єктами геріатричного пансіонату, що сприяє позитивному міжособистісному спілкуванню як умови успішної адаптації до нових умов життєдіяльності.

Логіка нашого дослідження вимагає з'ясування складників кожного з аспектів, зокрема, трьох аспектів життєдіяльності в геріатричному пансіонаті (рис. 1.1.) (медичний, психологічний, соціально-педагогічний), що визначають адаптаційні процеси людей похилого віку в умовах нового соціального середовища.

Рис. 1.1. Аспекти життєдіяльності в геріатричному пансіонаті

Від організації життєдіяльності закладу соціального обслуговування (вміщуваність, розташування, обладнання, ставлення персоналу, організація культурних заходів, медична допомога, ступінь контактів мешканців із зовнішнім світом тощо) залежить стан фізичного і психічного здоров'я людини похилого віку.

При неуспішному функціонуванні одного з аспектів життєдіяльності порушується цілісність уявлення особистості про пансіонат, що негативним чином впливає на особистість і, як наслідок, призводить до замкнутості, небажання встановлювати доброзичливі стосунки і, зрештою, до дезадаптації особистості. Кожен із аспектів має свої особливості, які певним чином впливають на життєдіяльність людини похилого віку.

Медичний аспект включає в себе: первинний огляд пацієнта; встановлення діагнозу та оцінку стану здоров'я; надання медичних рекомендацій щодо поліпшення стану здоров'я; безпосереднє лікування.
Психологічний аспект: надання екстреної психологічної допомоги; діагностика психологічних процесів; корекція виявлених порушень; профілактика різних соціально-психологічних депривацій.

Головний аспект – *соціально-педагогічний*, який включає: діяльність людини похилого віку з соціального навчання (засвоєння нових соціальних знань про соціум, середовище життєдіяльності); міжособистісні стосунки (нові умови, правила, норми, цінності групи); комунікацію (формування соціальних умінь і навичок, необхідних для позитивного входження в нове соціальне середовище, саморозвиток і самовдосконалення умінь і навичок). Даний аспект визначає особливість адаптації літньої людини до нового соціального середовища. Спілкування є головним та пріоритетним механізмом адаптації та основою розвитку будь-якої особистості, оскільки, спілкуючись, люди похилого віку збагачують один одного інтелектуально, для них ідеал розвитку особистості стає різностороннім, гармонійним, а приклади його досягнення більш наочними.

Міжособистісні стосунки між мешканцями пансіонату є тією ланкою, яка передбачає перенесення центру орієнтації з предметної сфери на особистість суб'єкта, вони надають діяльності перетворюючий характер та надихають на спілкування. Діяльність, спілкування, стосунки як засоби соціально-педагогічної діяльності реалізуються не окремо, а послідовно та комплексно.

Дослідження людини похилого віку як суб'єкта багатоаспектних соціальних процесів життєдіяльності потребує визначення основних властивостей адаптаційних процесів, які відбуваються в геріатричному пансіонаті. Від того, який характер мають ці процеси (позитивний чи негативний), буде залежати подальший розвиток адаптаційних можливостей геріатричного пансіонату та суб'єкта життєдіяльності.

Одним із аспектів прояву адаптаційних процесів є *взаємодія людини похилого віку з соціальним середовищем*. О. А. Вороніна [53, с. 22-26.] виокремлює чотири типи взаємодії: змагання, конфлікт, пристосування (адаптація) й асиміляція. Змагання нею розглядається як одна із форм боротьби за існування, яка часто проявляється підсвідомо і переходить у конфлікт, коли набуває свідомих дій. Конфлікти переходять у пристосування, адаптацію і завершуються асиміляцією – взаємопроникненням. Одним із складних *явищ*

життєдіяльності в геріатричному пансіонаті на етапі адаптації є міжособистісні конфлікти, які є досить поширеним явищем у будинку-інтернаті, та й визначають особливість адаптаційного процесу.

Міжособистісні конфлікти – це повсякденне явище життєдіяльності в будинку для людей похилого віку, оскільки в такі будинки-інтернати потрапляють, як правило, люди із важкою життєвою долею та ті, що старіють за "невдалим" типом (Е. Еріксон) [298] або страждають від колишніх психічних травм, наслідки яких виявляються відчутні до цього часу.

Таким чином, літня людина створює навколо себе конфліктне середовище і сама стає його жертвою. Вона потрапляє в замкнуте коло: невротичний стан – конфлікт – новий невротичний стан, породжений конфліктом. Самостійно людина з цього кола вийти не може, їй необхідна кваліфікована допомога соціального працівника.

При розробці концепції такої допомоги необхідно враховувати як своєрідність суб'єкта конфліктної дії – літню людину, так і своєрідність конфліктів, що виникають у будинку-інтернаті.

На нашу думку, певним показником нормальної адаптації є прояв комунікативних здібностей, оскільки адаптаційні процеси не проходять ізольовано, а завжди знаходять своє відображення в певній групі людей, яких об'єднує спілкування. *Отже, одним із проявів соціальних аспектів життєдіяльності в геріатричному пансіонаті є комунікативна діяльність.*

Доцільно, на наш погляд проаналізувати особливості спілкування та міжособистісні стосунки в неформальній групі. Необхідність створювати для людей літнього віку спеціальні умови, організувати коло спілкування пов'язана з тим, що в цьому віці через певні обставини (хвороби, смерть друзів, переїзди) звужується коло людей, з якими людина спілкувалася раніше. Тому розширення та поглиблення спілкування стає головною умовою адаптації у людей похилого віку. Питання формування особистісних контактів ускладнюється тим, що багато літніх людей відчувають комунікативні труднощі.

Ми поділяємо погляди К. А. Страшникової, яка підкреслює, що при зовнішніх контактах люди похилого віку не завжди готові налагоджувати нові знайомства і не завжди в цьому є пряма необхідність. Чимало з них пристосовуються до самотності і задовольняються поверховими формами спілкування. Психологи доводять, що існує специфіка взаємодії людей похилого віку між собою. Так, вони намагаються уникати розчарування в знайомстві, бачать дрібні деталі поведінки інших, які часто не відповідають їх ідеалізованому еталону. Люди похилого віку бояться бути незрозумілими, уникають розчарувань та емоційних потрясінь, невдач у спілкуванні, хоча потім від цього й страждають [225, с. 14-17.].

Найбільш прийнятний при комунікативних труднощах психологічний вплив на людину забезпечує група. Намагання розширити коло спілкування та модернізувати комунікативні навички людей похилого віку будуть ефективними, якщо в групах спілкування чи в дискусійних групах, людина сама буде виявляти активність (не тільки отримуватиме інформацію, але й виступатиме її носієм). Взаємодія людей похилого віку між собою має свою специфіку: розчарування в нових знайомих, (помічають певні деталі в поведінці інших, які не відповідають їх ідеалізованому еталону); страх бути неприйнятими; побоювання розчарувань та емоційних потрясінь; труднощі в спілкуванні.

У нашому дослідженні спілкування розглядається не тільки як одна з умов успішної адаптації, але й як соціально-психологічна реабілітація в новому соціальному середовищі. У цьому випадку спілкування виступає не як природна потреба людини похилого віку, а як штучно організована і спеціально вибудована. Тому вагомою в умовах геріатричного пансіонату стає робота соціального педагога, яка сприяє оптимізації процесу спілкування. Соціальний педагог проводить певні заходи, які цілеспрямовані чи опосередковані (психологічні тренінгові групи та дискусійні групи в умовах дозвіллевих заходів, роботи міні-клубів за інтересами). Такі соціально-реабілітаційні форми роботи спрямовані на оптимізацію взаємостосунків, адаптацію до життєвої

ситуації за рахунок активізації особистісних ресурсів, усунення девіацій у психо-соціальному статусі літньої людини, на набуття соціальних навичок та оволодіння новими моделями поведінки, які необхідні для гармонійного розвитку в мікросоціумі стаціонарної установи. Одна із таких форм роботи – гра в шахи, яка знаходить прихильників серед мешканців пансіонату з обмеженими фізичними можливостями. Широкого розповсюдження в життєдіяльності людей похилого віку, особливо жіночої статі, набуває в'язання, вишивання. Серед мешканців пансіонату є люди, які вміють гарно малювати. Престижною, на погляд мешканців пансіонату, є робота в лікувально-виробничій майстерні, де шують одяг для мешканців геріатричного пансіонату. Саме така форма роботи дозволяє людині відчувати корисність іншим людям. Як переконують досвід роботи та спостереження, до кожної форми роботи люди похилого віку ставляться з великою відповідальністю.

Соціальний статус суб'єкта життєдіяльності має багато складників, але найбільш важливими є: спілкування з оточенням та повсякденна індивідуальна діяльність. Тому комплекс заходів доцільно розробляти з урахуванням важливості цих двох складників. Для людини похилого віку, яка включається в діяльність пансіонату, важливо набути свій соціальний статус, чому сприяє створення груп за активністю та інтересами, програмно орієнтованих тренінгових груп, дискусійних гуртків, груп самопомоги та соціально-комунікативних.

Беручи участь в таких видах діяльності, людина посилює своє значення в новому оточенні безпосередньо в момент самовираження, привертаючи увагу інших до своєї проблеми, а також встановлюючи контакт з іншими людьми, які мають подібні проблеми. Отже, ми можемо стверджувати, що адаптованість людини похилого віку можна спостерігати в процесі включення її в певний вид діяльності.

За твердженням Т. Шибутані, життєдіяльність має бути спрямована:

а) на оволодіння новими для неї типами поведінки, способом життя, міжособистісними відносинами тощо;

б) на сприяння утвердженню соціальних змін, які виникли в процесі переїзду до геріатричного пансіонату;

в) на намагання внести свої потенціальні творчі можливості в загальну справу перетворення соціального середовища на засадах нововведень у різних сферах життєдіяльності та ін.

Соціальний педагог робить акцент на здатності людини віднайти своє місце в геріатричному пансіонаті і внести певний вклад в його функціонування, тобто людина виступає як активний суб'єкт життєдіяльності, який за допомогою своїх адаптаційних механізмів впливає на процес буття в геріатричному пансіонаті [279, с. 77-79].

Важливим аспектом успішної адаптації до нових умов життєдіяльності в будинку-інтернаті є позитивне пристосування клієнтів до іншої атмосфери, тому необхідно сприяти збереженню наявної системи «геріатричний пансіонат – мікрогрупа – особистість».

Аналіз джерел з досліджуваної проблеми дозволив виокремити критерії адаптації людини похилого віку до умов будинку-інтернату:

- на рівні пансіонату – ступінь зближення ціннісних орієнтацій різних індивідів і ступінь співволодіння стереотипів літніми людьми;

- на рівні групи – ступінь рольової адаптації, ступінь позитивності й соціальної ідентичності, ступінь інкорпоризації (спілкування літніх людей тільки з безпосереднім оточенням);

- на рівні особи – пристосування до самого процесу старіння і ступінь позитивної особистісної ідентичності [108].

Безперечно, при вирішенні цієї проблеми необхідна допомога з боку соціального педагога, робота якого спрямовується на створення умов для налагодження позитивної комунікації як між мешканцями пансіонату, так із іншими людьми. Така форма роботи допоможе змінити старі, звичні форми взаємодії на нові та сприятиме виробленню інших стилів поведінки.

За необхідності визначення стану здоров'я людей літнього віку необхідно враховувати також показники, що характеризують рівень збереження здоров'я

людей цієї групи, здатність до самообслуговування, рухливість.

Важливим аспектом у роботі соціальних педагогів геріатричного центру, як зазначає В. С. Агеєв зазначає, є знання чинників, які визначають соціальну адаптацію:

- зменшення активності в соціальному житті людини літнього віку та збільшення її маргінальності;
- наявність ціннісних норм, еталонів, традицій, у житті пансіонату і їх подальше використання мешканцями.
- паралельність процесів групової ідентифікації та засвоєння групових стереотипів, що зумовлюють один одного (стереотипи починають засвоюватися в тому випадку, якщо людина ідентифікує себе з групою, повною мірою усвідомлює себе її членом) [5].

Успішність адаптації в нових умовах прямо пов'язана з успішністю (швидкістю, обсягом, «точністю») оволодіння стереотипами нової групи.

Адаптаційна діяльність суб'єкта, на думку Ю. Є. Альошина, має різну спрямованість і характер, зокрема може бути прогресивно-перетворювальною або ж консервативно-гальмівною. Прогресивна спрямованість суб'єкта адаптації виявляється в розкритті сторонами (мікрогрупа та макросередовище) адаптаційного процесу активних творчих начал безпосередньо в адаптаційній діяльності в інтересах особистості, з одного боку, і соціальної групи, з іншого. Унаслідок такої взаємодії якісно змінюється соціальне середовище життєдіяльності обох сторін адаптаційного процесу: суб'єкт життєдіяльності набуває необхідних навичок оволодіння, визнання і сприймання соціального досвіду життєдіяльності в пансіонаті, до якого адаптується, а соціальне середовище набуває нових традицій, створює нові цінності, еталони поведінки [282, с. 9].

Такий взаємообмін позитивно впливає на життєдіяльність в геріатричному пансіонаті, адже за таких умов у суб'єктів життєдіяльності та середовища, у якому вони функціонують, утворюються стереотипи спільних інтересів, форм і способів діяльності, відносної сумісності. Літня людина

відчуває свою необхідність у соціальній групі, сприймаючи, у свою чергу, усталені в ній норми суспільних стосунків і включається у соціотворчий процес [282, с. 69].

У випадку прояву негативного характеру адаптаційного процесу, як доводить Л. Л. Шпак, порушується взаємодія його учасників, що може призвести до наслідків такого характеру: активізація пошуків нових механізмів і способів адаптації; посилення консервативного впливу на процеси, які відбуваються в пансіонаті – загострення суперечностей між адаптантами і новими умовами їх життєдіяльності, тими змінами, які відбулися в життєдіяльності і до яких необхідно адаптуватися [282, с. 69].

Людина в процесі адаптації завжди осмислювала своє місце в структурі соціального середовища, навчалася свідомо і стихійно оволодівати необхідними нормами, стереотипами, традиціями, звичками.

У цьому контексті А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко здатність людини до адаптації розглядають як одну із загальних, власне людських властивостей, яка полягає в перетворенні власного духовного світу і форм, способів взаємодії людини з неформально існуючою групою відповідно до змінених умов буття [89].

Таким чином, урахування соціальними педагогами, які працюють в геріатричних пансіонатах особливостей соціально-педагогічної адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, а саме механізмів адаптації людей похилого віку, етапів входження суб'єкта в нове соціальне середовище уможливить когирювання своєї професійної діяльності таким чином, щоб уникнути в новому соціальному середовищі стану дезадаптації мешканців пансіонату та досягнути стану адаптованості. Праотрітетною особливістю соціально-педагогічної адаптації в умовах геріатричного пансіонату залишається комунікативна сторона життєдіяльності. Усунути проблеми, знайти спосіб адекватної адаптації до тієї ситуації, в якій опинилася, літня людина, може в процесі спілкування з однолітками, які мають такі ж проблеми подібний життєвий досвід та стереотипи сприйняття.

Важливим є й те, що група людей похилого віку неоднорідна за соціальним складом, життєвим досвідом, стереотипами та оцінювальними еталонами, а тому спілкування необхідно налагоджувати серед людей зі схожим соціальним статусом, спільними ціннісними орієнтаціями та установками. Розширення та поглиблення спілкування між мешканцями пансіонату є важливим в умовах геріатричного пансіонату, проте складність формування нових особистісних контактів пов'язана з тим, що в багатьох людей такого віку з'являються комунікативні труднощі, а це, у свою чергу, ускладнює процес адаптації.

Розгляд процесів життєдіяльності в геріатричному пансіонаті уможливить подальше визначення зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на пристосувальний процес мешканців пансіонату.

1.3. Аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів адаптації людей похилого віку до нових соціальних умов

Потрапляючи в умови нового соціального середовища, людина похилого віку стає суб'єктом впливу факторів, які позначаються на процесі адаптації та визначають особливість адаптаційного процесу.

До *нових умов* життєдіяльності ми відносимо *особливості соціального середовища* (геріатричний пансіонат), в якому відбувається процес адаптації літньої людини та підтримка життєдіяльності мешканців закладу соціального обслуговування на належному рівні.

Геріатричний пансіонат, на наше переконання, виступає як певне соціальне середовище, середовище життєдіяльності, до якого пристосовується і в якому функціонує літня людина. Під *соціальним середовищем* розуміємо частину соціуму, яка є самостійною організацією зі специфічною структурою. У нашому випадку геріатричний пансіонат є об'єктивним фактором, що визначає життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку тих, хто там мешкає.

У праці «Адаптація: феномен та прояви» А. І. Кавалеров та А. М. Бондаренко [89] зазначають, що поняття «соціальне середовище» є видовим стосовно більш загального поняття «середовище», змістом якого є те, що оточує людину. Вони вважають, що поняття «соціальне середовище» передбачає існування сукупності соціальних умов стосовно до певного соціального суб'єкта (особистості, групи, колективу). Вони зазначають, що ті чи ті суспільні умови стають елементами соціального середовища в тому випадку, коли будь-яким чином впливають на соціальний суб'єкт. Соціальне середовище – це сукупність матеріальних та духовних умов, факторів, відносин тощо, в яких існує особистість і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку, діяльність [89].

Соціальне середовище (геріатричний пансіонат) характеризується численними рівнями, складними зв'язками та відносинами між елементами, які є його складниками. Розглянемо соціальне середовище на макрорівні, воно охоплює геріатричний пансіонат як єдине ціле, як цілісно функціонуючу систему, і на мікрорівні – це безпосереднє найближче оточення людини похилого віку, неформальна група, до якої вона входить і членом якої вона є.

Потрапляючи до геріатричного пансіонату, людина змінює одне соціальне середовище з його процесами життєдіяльності на інше. У процесі зміни умов життєдіяльності відбувається запуск адаптаційних механізмів людини, які діють при певних обставинах і в певній ситуації. Адаптаційні механізми складають основу адаптаційних процесів. Для того, щоб ці процеси мали позитивну спрямованість, необхідно виявити характер, спрямованість і тенденції процесу адаптації в геріатричному пансіонаті.

Зазначимо, що відповідно до Постанови КМ України від 31.01.2007 р. №76 «Про затвердження Порядку утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку та Типового положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадянам похилого віку та інвалідам», які наведено у додатку А, будинок-інтернат для громадян

похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни та праці (далі – будинок-інтернат)) є стаціонарною соціально-медичною установою загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування [234].

Відповідно до пункту 2 вищезгаданої постанови визначаються завдання будинку-інтернату, основними з яких є:

- забезпечення належних умов для проживання, соціально-побутового обслуговування, надання медичної допомоги громадянам похилого віку та інвалідам, які потребують стороннього догляду і допомоги;

- мешканці будинку-інтернату забезпечуються відповідно до встановлених норм: житлом, одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом, раціональним чотириразовим харчуванням, у тому числі і дієтичним, з урахуванням віку і стану здоров'я осіб, що проживають у будинку-інтернаті в межах натуральних норм харчування (проміжки часу між прийманням їжі не повинні бути менші, ніж чотири години, останнє приймання їжі організовується за дві години до сну);

- цілодобовим медичним обслуговуванням, консультативною допомогою, стаціонарним лікуванням на базі закріплених лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я;

- слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування (крім моторизованих), медикаментами та життєво-необхідними ліками відповідно до медичного висновку;

- комунально-побутовим обслуговуванням (опалення, освітлення, радіофікація, тепло-, водопостачання тощо);

- організація культурно-масової та оздоровчо-спортивної роботи з урахуванням стану здоров'я і віку мешканців будинку-інтернату;

- створення умов, що сприяють адаптації громадян похилого віку, ветеранів війни, праці та інвалідів у новому середовищі [234].

Таким чином, геріатричний пансіонат виступає таким соціальним середовищем, який задовольняє потреби літньої людини на медичному, психологічному та соціальному рівнях.

Оскільки геріатричний пансіонат виступає як складне структурне утворення, то адаптаційні процеси відображають взаємозв'язок усіх структурних елементів, забезпечуючи цілісність функціонування даної установи. Отже, соціальна адаптація людей похилого віку як суб'єкта соціальних процесів, які відбуваються в геріатричному пансіонаті набуває властивостей соціальної закономірності. Як і інші соціальні закономірності, адаптація реалізується через діяльність людини похилого віку в геріатричному пансіонаті. Діяльність може реалізовуватися як на макрорівні (охоплювати певні соціальні групи, соціум), так і на мікрорівні (окремий індивід, частини соціальної групи). Отже, адаптаційні процеси стають чинниками, від яких залежить ефективність функціонування геріатричного пансіонату, його спроможність створювати позитивні умови для успішної адаптації суб'єктів життєдіяльності до нових умов геріатричного пансіонату. Погоджуємося з думкою А. І. Кавалерова та А. М. Бондаренко, що соціально-адаптаційні процеси зумовлюються об'єктивними і суб'єктивними чинниками, які своєю взаємодією і взаємозумовленістю визначають характер соціальної адаптації, її динамічність, а також механізми, засоби і, найголовніше, — її наслідки [89].

При виявленні зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на процес адаптації та визначають її особливість, нами було використано методи збору інформації бесіди та спостереження, які представлено в додатку Б. У пілотному дослідженні взяло участь 25 осіб Петриківського геріатричного пансіонату та 40 респондентів Чернігівського геріатричного пансіонату. Метою даного етапу констатувального експерименту стало вивчення стану проблеми адаптації людини похилого віку до умов життєдіяльності в геріатричному пансіонаті. Нами було задіяно літніх людей віком від 60 до 80 років, які перебувають у геріатричних пансіонатах протягом 6 місяців, мають бажання й зацікавленість брати участь у дослідженні, фізичний стан яких дозволяє брати участь у експерименті.

Перед початком дослідження було проведено роз'яснювальну роботу з літніми людьми, у процесі якої ми ознайомили їх з метою дослідження та поняттям «анкетування», проінформували про соціально-педагогічний експеримент, що застосовують для отримання інформації, про типовість того чи іншого явища у великій групі досліджуваних. Метою питань анкети було виявлення найбільш значущих зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на мешканців пансіонату; висвітлення першого враження літньої людини, яке виникло при вступі до пансіонату; визначення факторів, що сприяли або перешкоджали пристосувальному процесу до нових умов життєдіяльності; аналіз соціального середовища, в якому відбувається процес адаптації та виявлення основних проблем, що існують сьогодні в мешканців пансіонату.

Доречно зазначити, що спостереження дає можливість зібрати попередню інформацію про об'єкт, який вивчається, у нашому випадку — фактори, що впливають на адаптивний процес літньої людини в геріатричному пансіонаті. Переваги даного методу полягають в тому, що:

- 1) відбувається безпосереднє сприйняття певної ситуації;
- 2) спостереження соціальним педагогом за поведінкою літньої людини при зміні певних обставин, які мають на неї вплив;

- 3) використання методу незалежно від готовності людини до проведення експерименту. Вибір методу збору інформації — бесіди зумовлений тим, що він дозволяє отримати первинну інформацію про об'єкт за допомогою заздалегідь окреслених запитань. Нами було проведено опосередковану бесіду (отримання інформації відбувалося шляхом постановки запитань та вислуховування відповідей). Враховуючи особливості респондентів, хід бесіди мав неструктурований характер і змінювався залежно від ситуації та настрою опитуваних. На нашу думку, саме неструктурована бесіда в роботі з літніми людьми дає можливість більш об'єктивно оцінити досліджуване явище та отримати інформацію про почуття, стан літньої людини.

Дані, отримані нами в результаті бесіди, вважаємо достовірними, але вони носять суб'єктивний характер. За допомогою методів спостереження та

бесіди ми отримали дані про фактори (зовнішні і внутрішні), які впливають на процес адаптації; про минуле життя літніх людей; про стиль життя в минулому; про особливості життя в інтернаті; про заходи, які там проводяться; про побутові та соціальні умови проживання; про те, чим займаються літні люди у вільний час та як би хотіли його проводити.

Таким чином, використовуючи дані методи збору інформації, з'ясували, що при вступі до геріатричного пансіонату людина похилого віку стає суб'єктом впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. Вплив цих факторів і визначає подальшу долю людини в пансіонаті: чи змогла вона адаптуватися до зміненого середовища, чи відбувся процес дезадаптації в новому середовищі.

Аналізуючи фактори, які сприяють чи перешкоджають процесу адаптації людини до нового соціального середовища Н. Ф. Дементьєва класифікує їх на зовнішні і внутрішні. До внутрішніх факторів (суб'єктивних) дослідниця відносить індивідуально психологічні властивості людини та вікові зміни психіки [69, с. 21-28]. Йдеться про динаміку окремих структур особистості, а також про соціально-психологічні параметри, пов'язані зі зміною соціальних ролей. Слід зазначити, що уповільнення темпу психічних реакцій у цьому віці збігається з фізичним згасанням, хворобами та соматичними відхиленнями. Вважаємо, що адаптацію осіб похилого віку потрібно розглядати через призму їх психологічних характеристик. Пізня зрілість характеризується спадом фізичних і розумових можливостей, послабленням інтересів, сексуальної функції, хоча загалом психічний склад старої людини незмінний і зберігає свої основні характеристики протягом усього вікового періоду. Важко не погодитися з Р. С. Яцемирською, яка праці «Соціальна геронтологія» стверджує, що характерологічні риси та особливості особистості можна спостерігати протягом життя, практично вони є незмінними і на самому останньому етапі онтогенезу – в період довголіття. Характер особистісного реагування зберігається до кінця життя та не піддається змінам [293].

Індивідуально-психологічні характеристики осіб похилого віку досліджував Ю. С. Авербух у своїй праці «Порушення психічної діяльності в

пізньому віці: психіатричний аспект геронтології та геріатрії». Автор зазначає, що людям похилого віку притаманне погіршення самопочуття, самовідчуття, самооцінки. У них посилюється почуття самоцінності невпевненості у собі, незадоволеності собою, настрій — понижений, переважають різні тривожні побоювання: самотності, смерті. Літні люди стають похмурими, роздратованими, песимістичними, у них знижується здатність радіти, інтерес до зовнішнього світу, до чогось нового, стають егоїстичними, коло їхніх інтересів звужується, з'являється підвищений інтерес до переживання минулого, його переоцінки. Підвищується інтерес до свого тіла, до різних неприємних відчуттів, які часто спостерігаються в старості, послаблюється контроль за своїми реакціями, вони не досить добре володіють собою [3].

Погоджуємося з поглядами науковця й про те, що зміни в психічному стані у взаємодії із зниженням гостроти сприйняття, пам'яті, інтелектуальної діяльності перероджують своєрідний образ старої людини та роблять їх схожими між собою.

Нами здійснено спробу описати характерологічні властивості, притаманні людям похилого віку, які потрапляють до геріатричного пансіонату та визначають особливість процесу адаптації: погіршення самопочуття, самовідчуття, зниження самооцінки, посилення почуття самоцінності, невпевненості в собі, незадоволеність собою, роздратованість, песимістичність, егоїстичність, зниження здатності радіти, інтересу до зовнішнього світу, звуження кола інтересів, поява підвищеного інтересу до переживання минулого, його переоцінки, послаблення контролю за своїми реакціями. Для виявлення характерологічних властивостей нами використано метод анкетування, опосередкованої бесіди та спостереження, який представлено в додатку В.

Важлива роль у процесі адаптації відводиться емоційній сфері особистості, зокрема, емоційним переживанням, оскільки емоції – це психічні форми переживання людини. Л. С. Виготський зазначає, що емоційні переживання – це особливий клас психічних явищ, які виявляються у формі

безпосереднього переживання суб'єктом життєвого смислу цих явищ, предметів чи ситуацій для задоволення своїх потреб [54, с. 49]. Ці переживання, на думку О. В. Краснової [107], Т. Д. Марцинковської [107], А. Г. Лідерса [182], безпосередньо беруть участь у внутрішній регуляції діяльності, у нашому випадку діяльність зводиться до активності літньої людини. Як переконують результати проведеного анкетування, потрапивши до нового соціального середовища (геріатричний пансіонат), людина похилого віку відчуває емоційні переживання (38,2% – 10 мешканців Петриківського пансіонату, та 32,1% – 12 мешканців Чернігівського пансіонату), які пов'язані із неможливістю піклуватися про інших, бути корисними, займатися звичними справами. У літньої людини з'являється багато вільного, незаповненого подіями часу, її активність зводиться до спілкування з мешканцями кімнат чи з сусідами. Така обстановка сприяє прояву лінощів: вони не мають бажанням чимось займатися, оскільки їх влаштовує вже звична ситуація бездіяльності.

Отже, можемо визначити, що важливим зовнішнім фактором виступає саме соціальне середовище, в якому знаходиться літня людина².

Якщо в пансіонаті постійно організовуються форми роботи з літніми людьми (зустрічі, концерти, виставки, тренінги тощо), то середовище буде сприяти позитивній адаптації до його умов, а якщо життя в пансіонаті зводиться до існування в ньому, то середовище виступає фактором дезадаптації людини похилого віку.

Проаналізувавши ситуацію життєдіяльності, яка існує в геріатричному пансіонаті, можна стверджувати, що всіх мешканців умовно можна поділити на дві групи з урахуванням домінуючих соціальних чи біологічних чинників у поведінці літніх людей. Так, до першої групи ми можемо віднести літніх людей, для яких пріоритетним є підтримання свого фізичного стану, їх спілкування обмежується обговоренням власних хвороб (58,3% (15 осіб) мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та 66,7% (27 осіб) мешканців

² * Примітка. Тут і надалі всі виділення авторські з метою структурувати текст. Зокрема курсивом виділятимуться фактори, які були виявлені в ході бесіди з літніми людьми, впливають на процес адаптації до нових умов життєдіяльності.

Чернігівського геріатричного пансіонату). Отже, для першої групи людей характерним у поведінці є прояв біологічних чинників.

До другої групи належать мешканці пансіонату, для яких першочерговим є відчуття того, що вони потрібні оточуючим, близьким людям та суспільству (41,7% (10 осіб) мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та 33,3% (13 осіб) мешканців Чернігівського геріатричного пансіонату). Такі літні люди прагнуть займатися будь-якою діяльністю (вишивати, в'язати, робити вироби з бісеру, допомагати на кухні, брати участь у тренінгах та ін.). Ця група, як правило, допомагає іншій (першій групі) літніх людей: вони годують тих, хто не може сам це робити, доглядають за ними. Літня людина, для якої характерним у поведінці є соціальний чинник, відчуває, що потрібна більш немічній людині, що без її допомоги та підтримки хвора людина не зможе зробити певні дії. Таким чином, відбувається реалізація почуття потреби іншим, прагнення використати свій внутрішній потенціал.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що оточуюче середовище, у нашому випадку *мікросередовище, в яке входять співмешканці, також виступає зовнішнім фактором*, який впливає на процес адаптації.

Важливо при поселенні літніх людей у кімнати враховувати цей поділ, що дасть можливість людям гармонійно існувати в одному середовищі та уникати конфліктних ситуацій.

Домінування соціального чи біологічного чинника в поведінці людини похилого віку зумовлює вибір певного механізму взаємодії з соціальним середовищем. Як стверджують О. А. Вороніна [53], Н. Ф. Дементьева [70], О. В. Краснова [106] є дев'ять механізмів, що впливають на поведінку особистості: ідентифікація, конформізм, втеча, відчуження, агресія, компенсація, інтеріоризація, емоційне опосередкування та емпатія. У похилому віці такі механізми вже майже не мають попереднього значення; нові знання у мешканців пансіонату набуваються із великими труднощами, їх важко наповнити емоційними переживаннями, щоб сформувалися певні мотиви до успішної адаптації. У людей похилого віку незадовільно формуються рольові

відносини, вони важко звикають до нових цінностей та нових уявлень про себе та інших.

Через свої вікові зміни літня людина важко йде на контакт з незнайомими людьми, як правило, вона заглиблюється в себе, відчуває депресивний стан, конфліктує з оточуючими, усім незадоволена.

Під час спостереження було виявлено, що в мешканців пансіонату виникають труднощі при встановленні контактів з іншими суб'єктами життєдіяльності (68,3% (17 осіб) мешканців Петриківського пансіонату та у 59,3% (24 особи) Чернігівського геріатричного пансіонату). Ці труднощі пов'язані з індивідуальними особливостями літніх людей: підвищена впливовість, яка поєднується з ригідністю, виражена сенситивність, що поєднуються з наростанням згрубілості, емоційної сухості, посиленням егоцентризму, труднощами в зміні однієї ситуації життя на іншу.

Таким чином, до *внутрішніх факторів, які впливають на процес адаптації, належить процес інкорпоризації*, тобто входження людини в соціально-рольову структуру колективу. Саме в процесі входження в нове соціальне середовище гостро виявляється внутрішній світ особистості, її психологічні властивості: характер, темперамент, здатність до налагодження стосунків, комунікації. Група, у свою чергу, виступає своєрідним механізмом, який сприяє чи перешкоджає процесу пристосування людини до нових умов існування. У процесі дослідження ми виявили, що група на початковому етапі взаємодії оцінює людину, починаючи з її зовнішнього вигляду, а вже потім – її внутрішні якості. Тому важливо, щоб людина виявила найкращі риси свого характеру й була налаштована на доброзичливі стосунки з іншими, оскільки їй доводиться тривалий час жити в новому оточенні. У цьому сенсі мікросередовище відіграє важливе значення в процесі адаптації: від того, як поставиться група до нового члена колективу, вороже чи доброзичливо, залежить подальше перебування людини в пансіонаті її душевний стан та самопочуття.

Методом спостереження було з'ясовано, що більшість мешканців

пансіонату проживає в двомісних кімнатах, але люди похилого віку прагнуть до індивідуального розселення. Вважаємо, що двомісні кімнати є оптимальним варіантом, оскільки літня людина не є самотньою та відчуває підтримку з боку сусіда. Але виявляється, що не завжди для людини похилого віку є необхідним встановлювати доброзичливі стосунки із сусідом. Літня людина знаходить найкомфортніший механізм адаптації, який детермінує поведінку літньої людини. Існують люди, для яких є важливим бути прийнятими колективом геріатричного пансіонату і тому їхня поведінка буде детермінуватися такими механізмами, як взаєморозуміння, координація намірів та інтересів усіх сторін.

Необхідною умовою спільної життєдіяльності в геріатричному пансіонаті є вміння зрозуміти конкретну ситуацію та скоординувати свою поведінку так, щоб вона відповідала вимогам еталонної групи, що не завжди спостерігається в цієї вікової групи. Спостереження та анкетування (додаток Н) дозволили виявити, що з'являються труднощі в процесі адаптації мешканців до нових умов, які пов'язані з індивідуальними особливостями особистості: егоцентричність (людина не йде на контакт з іншими – 8,3% осіб), аутистичність (замкнутість на особистих проблемах, пов'язаних із самотністю – 12,2% осіб), відчуження (відсутність соціальних зв'язків, самотність – 16,5% осіб), глибока інтроверсія (самодостатність, відсутність мотивації – 12,1% осіб), сором'язливість (10% осіб). Загострення цих індивідуальних властивостей при налагодженні контактів за несприятливих обставин перетворюється із суб'єктивних перешкод в об'єктивні.

При будь-яких змінах, що не відповідають попереднім стереотипам життя літньої людини, з'являється негативна реакція, а тому нове сприймається, як чуже. Отже, *сам факт переїзду до геріатричного пансіонату є одним із значущих зовнішніх факторів*, що зумовлює такий психологічний механізм, як агресію. Можемо спостерігати перехресний вплив зовнішнього (переїзд до будинку-інтернату) та внутрішнього (агресія) факторів на процес адаптації літньої людини до умов геріатричного пансіонату.

Значна роль при визначенні особливості адаптації літньої людини до нових умов життєдіяльності в геріатричному пансіонаті належить *внутрішньому фактору – минуле життя людини*:

- професійна діяльність у минулому житті, що впливає на процес адаптації. Якщо професійна діяльність відбувалася в інтелектуальній сфері, тобто була пов'язана із спілкуванням (вчителі, секретарі, вихователі та ін.), то після її припинення людині важко жити без спілкування. Потрапляючи до пансіонату, вони швидко знаходять коло спілкування, яке задовольняє потребу в комунікації, а отже, такі люди швидше адаптуються до нових умов. Якщо професійна діяльність відбувалася в фізичній сфері, люди технічних професій (слюсарі, будівельники, водії та ін.), то, як правило, вони важче адаптуються, адже не знаходять можливості реалізувати свої вміння;

- соціальний стан (наявність чоловіка (дружини) та дітей). Коли людина все життя була самотньою, у неї виникає почуття страху перед старістю, що не зможе сама себе обслуговувати, і тому переїзд до будинку-інтернату сприймається нею, як можливість бути не самотньою в останні хвилини життя та відчувати, що про неї дбають і допоможуть у разі фізичної слабкості. Тому процес адаптації відбувається швидше, людина знаходить душевний спокій у пансіонаті та звільняється від повсякденних клопотів, які існують поза межами пансіонату.

Як переконують проведені нами спостереження, важливою особливістю адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату є минуле життя мешканців пансіонату. Із загальної кількості людей виділяємо дві умовні групи, критерієм розподілу яких є причини вступу до пансіонату:

1) самотні люди (до цієї групи належать літні люди, які тривалий час проживали на самоті). Під час бесіди було виявлено, що велика частина мешканців пансіонату належить саме до цієї групи. Ці люди боялися залишитися на самоті зі своїми хворобами, оскільки не спроможні виконувати звичну для них роботу, а потрапивши до пансіонату, їх вражає велика кількість людей – мешканців та обслуговуючого персоналу, що є незвичним для

минулого життя, людина похилого віку на початковому етапі важко звикають до режиму пансіонату, але їм подобається увага персоналу, піклування, що вони не самотні. Як правило, люди, що входять до цієї групи швидше, адаптуються до нових умов життєдіяльності;

2) літні люди, від яких відмовилися рідні зазвичай це невелика частина мешканців пансіонату. Наведемо один з прикладів, у яких почасти опиняється така група людей. Під час бесіди з Наталією Р. з'ясувалося: донька сказала їй, що Наталія Р. буде перебувати на відпочинку в пансіонаті певний час, в неї була установка на тимчасовість перебування в геріатричному пансіонаті. Перше враження про пансіонат було чудове: їй сподобався сам заклад, кімнати, місце для відпочинку, харчування. Коли вона зрозуміла, що потрапила на постійне проживання в будинок-інтернат, у неї стався великий емоційний зрив, розчарування в доньці, втрата сенсу життя. На той час Наталя Р. середовище, в якому перебувала, оцінювала як негативне: усе не подобалося, до неї погано ставилися всі, хто її оточував, мали негативні риси характеру.

Можемо стверджувати, що установка людини на певну подію в житті (зокрема, на переїзд до будинку-інтернату), визначає як особа сприймає та оцінює оточуючих людей у якому вона знаходиться, та середовище. Оцінний процес як оточуючого, так і навколишнього середовища підкріплюється індивідуальними особливостями літньої людини (темперамент, характер, здібності) і визначає, як проходитиме адаптація літньої людини до нового соціального середовища.

Наступний фактор, що визначає особливість адаптації літньої людини, мав безпосередній вплив на початковому етапі входження в нове середовище, – це приємне, комфортне *місце розташування пансіонатів* (велика кількість дерев, квітів, відсутність шуму), що має велике значення для літньої людини, адже через свої вікові зміни вона прагне до спокою і тиші. Так, Чернігівський та Петриківський геріатричні пансіонати знаходяться поза межами міста, що повністю відповідає потребам (спокій, тиша) даної вікової групи і задовольняє їх.

Одним із *зовнішніх факторів*, який впливає на процес адаптації є *розмір установи* (у нашому випадку геріатричний пансіонат). Важливим моментом в адаптаційному процесі людини до нових умов існування є необхідність підпорядкувати свої життєві інтереси, поведінку новим умовам та розпорядку роботи установи. Інколи неуважна (характерно для великих будинків-інтернатів) чи досить прискіплива (характерно для маленьких будинків-інтернатів) увага персоналу ускладнює й без того не досить стійкий нервово-психічний стан людини похилого віку. Невеликий за розмірами будинок-інтернат має свої позитивні аспекти, оскільки в ньому легше створити затишок, наближений до звичних квартири чи будинку, до якого старі люди звикли. У невеликому за розмірами будинку-інтернаті легше організовувати культурно-побутове та медичне обслуговування, легше налагоджувати контакти між тими, хто там проживає.

Так, Чернігівський геріатричний пансіонат налічує 603 особи, що унеможливорює запам'ятовування обслуговуючим персоналом навіть імен усіх мешканців і тому стосунки між літніми людьми носять формальний характер. При такій великій кількості мешканців літня людина ще більше відчуває себе самотньою, адже не існує атмосфери сімейного затишку.

У Петриківському комунальному геріатричному пансіонаті Тернопільської області мешкає 183 особи, персонал знає своїх підопічних на імена, їх минуле життя і проблеми. У цьому пансіонаті панує доброзичлива позитивна атмосфера великої родини: кожна людина відчуває підтримку тих, хто мешкає поряд, «старі» мешканці надають консультативну та інформаційну підтримку новим членам пансіонату, що дає змогу відчувати себе одним із членів великої родини. Робота психолога спрямована на те, щоб урізноманітнити життя літніх людей, зняти тривогу, агресивність. З мешканцями завжди проводяться тренінги, тестування, опитування влаштовуються концерти. Систематично проходить психологічне оцінювання стану літніх людей за допомогою методик, які підбираються до кожної людини індивідуально залежно від наявної проблеми.

До зовнішніх факторів, зокрема до умов перебування, належать *умови проживання* – розмір кімнати, зручність ліжка, затишок у помешканні, наявність спокійної, доброзичливої обстановки, близької до домашньої.

У результаті бесіди з мешканцями пансіонату було з'ясовано, що велика роль на початковому етапі входження в нове соціальне середовище належить обслуговуючому персоналу. У Чернігівському і Петриківському геріатричному пансіонатах працівники закладу досить доброзичливо ставляться до тих, хто тільки-но потрапив до пансіонату, що сприяє зникненню почуття тривожності в літньої людини. Отже, *зовнішнім фактором, який впливає на процес адаптації літньої людини до нового соціального середовища та визначає її особливість, є ставлення до цієї категорії обслуговуючого персоналу.*

Ще одним зовнішнім фактором, що визначає особливість адаптації літньої людини, є *відсутність вичерпної інформації в суспільстві про особливості роботи будинків-інтернатів.* Використовуючи метод бесіди, з'ясували, що ті, хто потрапляє до пансіонату, володіють поверховими знаннями про дану установу і носять формальний та спотворений характер (81,1% (20 осіб) мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та 79,8% (32%) мешканців Чернігівського геріатричного пансіонату). Уявлення про будинок-інтернат ідентифікується в людей похилого віку з роботою лікарні, щоденним обходом лікарів, постійним наглядом обслуговуючого персоналу. Недостатня кількість інформації про побутове обслуговування, організацію праці та відпочинку викликала в старих людей почуття підвищеної тривожності та невпевненості в майбутньому, що впливало певним чином на майбутню адаптацію до нових умов. Літня людина не знає, чого їй очікувати і на що сподіватися, у своїй уяві вибудовує картину життєдіяльності, а коли, потрапляючи в будинок-інтернат її очікування не справджуються, вона проявляє агресію або занурюється в себе, тобто відбувається процес дезадаптації особистості. Можемо спостерігати подвійний, перехресний вплив зовнішнього фактора (відсутність інформації в суспільстві) і внутрішнього (невдоволеність існуючою ситуацією, що призводить до загострення

негативних індивідуальних властивостей, притаманних людям похилого віку).

Практика доводить, що вже на етапі підготовки переходу в пансіонат, людина похилого віку має зібрати ряд документів (додаток А), а це, у свою чергу, призводить до того, що в особистості з'являються негативні прояви індивідуальних особливостей (тривожність, стурбованість, образливість, непримиренність до заперечень), які домінують при появі певних труднощів. Враховуючи, що людина має певні труднощі зі здоров'ям, для неї цей етап стає причиною роздратування. Спостерігається перехресний вплив *зовнішнього фактору (організаційний момент зібрання документів)* та внутрішнього фактору (почуття тривоги, роздратування, невпевненості).

Однією із особливостей роботи геріатричних пансіонатів є те, що потрапляючи в них, людина має протягом 14 днів мешкати в окремому ізольованому карантинному приміщенні з метою виявлення інфекційних захворювань. Цей захід, як правило, викликає протест, обурення в мешканців пансіонату, і, як наслідок, відбувається прояв дезадаптивної поведінки в людини похилого віку, тобто відбувається певний внутрішній протест проти чинних правил. Сила цього протесту та швидкість протікання буде знову-таки залежати від індивідуальних властивостей особистості.

Досить часто можна спостерігати одночасний вплив як зовнішніх, так і внутрішніх факторів на особистість. Особливо це виявляється під час організації спільної діяльності. Організуючи в пансіонаті низку різних форм роботи – консультативну, інформативну, дозвілеву тощо – ми спрямовуємо їх на вироблення механізмів, які сприяють адаптивному процесу. Нами виявлено, що в процесі спільної діяльності особистість вступає у взаємодію з членами мікро групи, яка стає тим фундаментом, де відбувається позитивна діяльність мешканців пансіонату. Основні механізми, які забезпечують формування міжособистісного простору взаємодії членів мікрогрупи, є взаєморозуміння, координація та узгодження.

Наприклад, якщо брати до уваги відносно самотійну сферу спілкування, як – от: когнітивну (її зміст складається зі знання – інформативність партнерів

один про одного); інструментальну (включає вміння і навички, якими володіють партнери, здійснюючи певний вид діяльності) та мотиваційно – потребу, то в ній взаєморозуміння пов’язане з мотиваційними потребами.

Як зауважує О. Г. Лідерс, головною функцією взаєморозуміння є формування спільного поля взаємодії учасників, що дозволяє об’єднати інтереси сторін, виробити певне бачення завдань у конкретній ситуації. Для цього учасники взаємодії повинні бути добре поінформовані один про одного, про соціальний статус, рольові позиції, групову належність, звички, погляди, про ставлення до тих чи інших життєвих подій.

Координацію зусиль на взаємодію учасників адаптивного процесу розуміємо як пошук таких засобів спілкування, які в найкращому варіанті відповідають намірам та можливостям партнерів. Результатом координації є спільність у діях, узгодженість в операціях [121, с. 111-113]. На думку науковця, узгодження – механізм взаємодії, який стосується мотиваційно-потребової сторони спілкування. Його результатом є відносне узгодження взаємодії стосовно цілей, смислів і намірів, що задає певний тон міжособистісним відносинам, визначає їх емоційний фон. Поєднання взаєморозуміння, координації та узгодженості утворює процес, у ході якого партнери знаходять свій предмет спілкування, на основі якого й будують стосунки. Головне, щоб кожен із них вкладав сили в спільний пошук, а ця сумісна активність породжувала б новий зміст [121].

Уміння зрозуміти ситуацію, виявити свої емоції та поводитися адекватно до неї, а також відповідно до поведінки інших людей є необхідною умовою спільної життєдіяльності. Підпорядкування людиною своєї поведінки – це перший крок на шляху до взаєморозуміння. Наскільки людина розумна, малознайомі люди оцінять за її вмінням правильно поводитися відповідно до ситуації. На соціально-рольовому рівні має значення не щирий вияв людиною того, що вона дійсно відчуває, та не щире прийняття почуття, яке виражається іншими, а правильна, з точки зору оточення, поведінка в конкретній ситуації. Це зовнішній поведінковий рівень взаєморозуміння [121, с. 111-113].

Економічна ситуація в державі також певним чином має свій вплив на людей похилого віку, які проживають у геріатричних пансіонатах, оскільки обмежене фінансування ускладнює і до того важке матеріальне становище осіб похилого віку. Недостатнє забезпечення умов перебування в пансіонаті, відсутність засобів, які б полегшили існування людей з фізичними вадами, інвалідів, "бідний" медикаментозний перелік, відсутність нового медичного устаткування, а також режим установи (не схожий на домашню обстановку) – усе це нагадує більше медичний заклад, ніж кімнати для проживання.

Таким чином, проаналізувавши ситуацію, яка існує в Чернігівському та Петриківському геріатричних пансіонатах, нами було виявлено, що при вступі до геріатричного пансіонату на людину похилого віку впливають дві групи факторів. Ці фактори можна класифікувати як такі, які сприяють або перешкоджають процесу адаптації. Беручи за основу класифікацію Н. Ф. Дементьєвої, виділяємо фактори, які сприяють успішному процесу адаптації особистості до нового соціального середовища та визначають особливість адаптаційного процесу:

- профілактику негативного ставлення до будинків-інтернатів;
- профілактику соціальної депривації;
- правильно організоване з педагогічної точки зору дозвілля;
- навчання правильному спілкуванню і міжособистісним відносинам;
- залучення похилих людей до суспільно корисної діяльності;
- створення умов для підтримання контактів із зовнішнім світом;
- підвищення професійного і культурного рівнів обслуговуючого персоналу;
- профілактику конфліктних ситуацій у результаті психологічної несумісності.
- фактор соціальної адаптації, а саме соціально-психологічну адаптацію в малій групі чи інкорпоризацію [69, с. 38-45]. Умовно цей фактор П. Белкін називає "входження в рольову структуру колективу". Відбувається концентрація інтересів, уваги, турботи на проблемах близького оточення,

людина ніби занурюється у своє безпосереднє соціальне оточення, її не цікавлять проблеми макросоціуму. Імовірно, що ступінь інкорпоризації також впливає на рівень соціальної адаптації людини похилого віку.

Слід зазначити, що існують фактори, які перешкоджають процесу адаптації, і до них Н. Ф. Дементьєва відносить:

- дефіцит у догоспіталізаційний період інформації – для попередження негативної реакції при вступі до пансіонату. Особливого значення набуває організація способу життя людей похилого віку, навчання їх правильному спілкуванню та міжособистісним стосункам, входження їх у суспільно корисну діяльність;

- відсутність психологічної готовності до зміни життєвого стереотипу;
- індивідуально-психологічні особливості;
- обмеження зайнятості людини похилого віку та усунення від вирішення важливих проблем;
- залежність від медичного персоналу;
- несумісність з мікрогрупою та обмеження побутового комфорту;
- психологічне усвідомлення приреченості на перебування в будинку-інтернаті [69, с. 38-45].

Учені, досліджуючи фактори адаптації виявили схожі індивідуальні особливості в людей похилого віку, які в новому середовищі не проявляють реакції дезадаптації:

- високий рівень ситуативної тривожності в перші дні як наслідок травмуючої ситуації вступу до геріатричного пансіонату. Причиною високого рівня ситуативної тривожності є негативне ставлення до умов перебування в геріатричному пансіонаті;

- зниження рівня особистісної та ситуативної тривожності через місяць після вступу до тієї чи іншої установи як наслідок наявності компенсаторних можливостей у людей похилого віку;

- підвищення рівня особистісної та ситуативної тривожності у тих, хто знаходиться в установах соціального обслуговування через шість місяців

перебування як наслідок негативного впливу умов проживання в установі [70, с. 44-45]. Ці особливості вказують на значущість самого фактора вступу до геронтологічного закладу незалежно від наявності реакції дезадаптації, на необхідність психологічної підготовки людей похилого віку та психотерапевтичного впливу на них в догоспіталізаційний період.

Таким чином, як виражені, так і «приховані» явища дезадаптації свідчать про необхідність вивчення чинників ризику дезадаптації. Серед них можна виділити дві групи чинників:

1) ті, що сприяють появі, фіксації та пролонгації дезадаптації (дефіцит догоспіталізаційної інформації, відсутність психологічної «готовності» до зміни життєвого стереотипу, а також індивідуально-психологічні особливості літніх людей);

2) ті, що зумовлюють фіксації і пролонгації дезадаптації, серед яких найбільш значущим є «госпіталізм». Обстановка соціальної деривації виникає при неможливості літньої людини зайнятися певним видом діяльності. До цієї ж групи чинників відноситься і негативна дія середовища: психологічна несумісність, обмеженість побутового комфорту, формальне ставлення персоналу, низький рівень медичного і побутового обслуговування [70].

Пролонгації явищ дезадаптації сприяє також психологічно усвідомлена приреченість на тривале перебування в одноманітних умовах будинку-інтернату, яке сприймається літніми людьми переважно як «казенний будинок».

Нами було виявлено міру впливу факторів на літню людину на початковому етапі входження в нове соціальне середовище див. табл.1.1.

За результатами проведеного дослідження можна спостерігати, що 22,5% клієнтів Петриківського, 20% Чернігівського пансіонатів вважають, що соціальне середовище, в якому перебуває літня людина, відіграє велику роль в процесі адаптації.

У нашому випадку соціальне середовище включає в себе побутовий комфорт, місцезнаходження пансіонату, зручність кімнат тощо.

Таблиця 1.1

Відсоткове співвідношення факторів, які впливають на літню людину на початковому етапі входження в нове соціальне середовище

Фактори, які впливають на процес адаптації	Чернігівський геріатричний пансіонат (40 осіб)		Петриківський геріатричний пансіонат Тернопільської області (25 осіб)	
	Відсоткове співвідношення факторів, які впливають на літню людину			
	Осіб	%	осіб	%
Соціальне середовище у якому перебуває літня людина	9	22,5%	5	20%
Мікросередовище	8	20%	5	20%
Входження в рольову структуру колективу	8	20%	5	20%
Факт переїзду	2	5%	1	4%
Минуле життя	2	5%	2	8%
Місце розташування пансіонату	2	5%	1	4%
Ставлення обслуговуючого персоналу	7	17,5%	4	16%
Відсутність інформації	2	5%	2	8%

Наступним фактором, який має безпосередній вплив на процес адаптації літньої людини є входження в рольову структуру мікрогрупи, про що свідчать дані: 20% клієнтів як Петриківського пансіонату так і Чернігівського пансіонату позитивно взаємодіють у мікрогрупі. Також важливим є мікросередовище, в якому перебуває літня людина (20% мешканців як Петриківського так і Чернігівського пансіонатів мають неконфліктні стосунки в мікрогрупі). Важливим також залишаються фактори: ставлення обслуговуючого персоналу, місце розташування пансіонату, відсутність інформації про роботу будинків-інтернатів.

Аналіз даних дозволив нам дійти таких висновків, що проблема підготовки до вступу в установу соціального профілю, обізнаності людини із стилем життя в цій установі повинні бути в центрі уваги працівників соціального забезпечення. Необхідно підтримати в людині почуття власної

гідності, надати їй більшу свободу в таких діях, як вибір сусіда по кімнаті, створення умов для зберігання продуктів, можливість мати власну полицю, шафу. Це все внесе щось особистісне в атмосферу будинку та допоможе уникнути почуття різкої зміни в житті. Звичайно, хронічно хворих у наших пансіонатах розташовують по 3-4 особи в кімнаті, це є виправданим кроком: полегшує догляд за хворими та дає можливість старим людям спілкуватися один з одним, важкохворі перебувають в одномісних кімнатах. При розміщенні в кімнати повинні братися до уваги взаємні симпатії, уподобання, спільні інтереси, можливість та бажання допомагати один одному. Усім, хто знаходиться в цьому будинку, повинна бути надана необмежена можливість контактів, можливість брати участь у різних спільних заходах, що безперечно, спонукає їх до психосоціальної та фізичної активності.

Перебуваючи в закладі соціального обслуговування – геріатричному пансіонаті, людина похилого віку розглядає свій стан перебування в новому соціальному середовищі як неспроможність справлятися зі своїм життям; вона усвідомлює, що нова «домівка» потребує нових форм поведінки. Притаманна більшості геріатричним пансіонатам поведінка байдужості та покірності мешканців призводить до поступливості людей похилого віку, над якою вони навіть не замислюються. Відсутність можливостей для виявлення та реалізації індивідуальних особливостей призводить до того, що в літніх людей, які мешкають в закладах соціального обслуговування, втрачаються набуті протягом життя навички та вміння, стан інертності та безпорадності займає домінуюче положення у взаємовідносинах з соціальним оточенням.

Існує й інший негативний фактор, який визначає особливість адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату – *залежність від обслуговуючого персоналу*. Цей фактор викликає страх «помсти» в літньої людини за можливість висловити своє невдоволення чи поскаржитися на якість обслуговування. Поява цього почуття страху пов'язана в літніх людей із відсутністю можливості порівняти умови життєдіяльності, які є в інших закладах соціального обслуговування. Тому, як правило, під час бесіди люди

похилого віку високо оцінюють професійну роботу персоналу, адже не володіють знанням про необхідну якість сервісу. Ось чому важливим є процес розширення інформації про геріатричні пансіонати, який би сприяв тому, щоб рішення похилих людей про зміни в житті було усвідомленим та добровільним.

Результатами проведеного пілотного дослідження, дозволили визначити фактори, які впливають на мешканців геріатричних пансіонатів при вступі в зазначений заклад та визначають особливість процесу адаптації. Було визначено, що існують зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на процес адаптації літніх людей. До внутрішніх факторів адаптації людини похилого віку до нового середовища належать: індивідуально психологічні властивості людини; вікові зміни психіки; відсутність навичок ефективної комунікації; відсутність навичок налагодження позитивної взаємодії з мікрогрупою. До зовнішніх факторів процесу адаптації літніх людей відносяться: дефіцит до госпіталізованої інформації; обмеження зайнятості людини похилого віку; залежність від медичного персоналу; обмеження побутового комфорту; психологічне усвідомлення приреченості перебування в одноманітному будинку; соціальна, політична та економічна ситуація в суспільстві.

У ході дослідження визначено фактори, які сприяють процесу адаптації людини похилого віку до нового середовища: профілактика негативного ставлення до будинків-інтернатів, правильно організоване з педагогічної точки зору дозвілля, навчання правильному спілкуванню і міжособистісним відносинам, залучення похилих людей до суспільно корисної діяльності, створення умов для підтримання контактів із зовнішнім світом, профілактика конфліктних ситуацій у результаті психологічної несумісності. Визначено також фактори, які перешкоджають успішній адаптації клієнтів: дефіцит інформації в догоспіталізаційний період інформації; відсутність психологічної готовності до зміни життєвого стереотипу; індивідуально-психологічні особливості; обмеження зайнятості людини похилого віку; залежність від медичного персоналу; несумісність з мікрогрупою; обмеження побутового комфорту; психологічне усвідомлення приреченості на перебування в будинку-

інтернаті.

Результати пілотного дослідження уможливили визначення ступеня впливу факторів на літню людину, що слугувало основою для подальшої експериментальної роботи. Як засвідчують дані дослідження, велика роль у процесі адаптації мешканців належить соціальному середовищу, в якому опинилася літня людина, та мікро середовищу, яке її оточує. Потрапивши до геріатричного пансіонату, важливим для людини похилого віку є питання входження в мікроструктуру неформально існуючих груп для встановлення комунікативних зв'язків з іншими суб'єктами життєдіяльності з метою отримання інформації про життєдіяльність геріатричного пансіонату. Важливими стресовими факторами при вступі до будинку-інтернату є: факт переїзду літньої людини із домашньої оселі до геріатричного пансіонату; відсутність повноцінної інформації про заклади соціального обслуговування. З'ясовано, що великий вплив на людей похилого віку має місце розташування будинків-інтернатів.

Беручи до уваги теоретичні доробки науковців та отримані результати пілотного дослідження, маємо можливість спроектувати подальшу експериментальну роботу з мешканцями пансіонату для ефективної адаптації клієнтів до умов нового соціального середовища.

Таким чином, теоретичний аспект соціально-психологічної адаптації літніх людей у будинках-інтернатах пов'язаний з організаційно-методичним аспектом. Передбачувані шляхи реалізації деяких теоретичних положень свідчать про єдність теорії та практики, про прикладне значення теоретичних підходів до проблеми соціально-психологічної адаптації літніх людей у стаціонарних установах соціального обслуговування.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз проблеми адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища свідчить про його доцільність і перспективність.

Нові соціально-економічні умови сучасного динамічного суспільства змушують по-новому підходити до проблем особливої групи суспільства – людей похилого віку, серед яких є достатня кількість незахищених.

Ознайомлення з науковими дослідженнями, власні спостереження переконують у необхідності дослідження проблеми адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища. Наукові пошуки дослідників означеної проблеми знайшли свою реалізацію в обґрунтуванні особливостей адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату, а саме механізмів, етапів та супровідних зовнішніх і внутрішніх факторів адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

У процесі дослідження нами з'ясовано, що в науковій літературі з різною активністю порушується питання адаптації особистості до змінених умов життя, що уможливило виокремлення основних періодизацій дорослості та визначення віку літніх людей: у нашому дослідженні людьми похилого віку вважаються ті, що досягли 60-річного віку, припинили професійну діяльність та мешкають в будинках-інтернатах протягом 6 місяців.

З'ясовано, що поняттєвий зміст поняття *«людина похилого віку»*, *«адаптація»* у педагогічній науці досі не усталений. Поділяючи позицію тих учених, які вивчали проблему адаптації людей похилого віку, у роботі підтверджено, що тлумачення термінів *«літня людина»*, *«людина похилого віку»*, *«стара людина»*, *«адаптація»*, які б детально розкривали сутність даних дефініцій, не існує, хоча й зустрічаються пояснення вищезгаданих понять, які досить широко характеризують процес пристосування особистості та індивідуальні особливості людей похилого віку. На основі аналізу теоретичних джерел нами витлумачено поняття *«людина похилого віку»* та *«адаптація»*. Отже, *«людина похилого віку»* – це особистість, яка пройшла періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, що призводять до акцентуації окремих рис характеру. *«Адаптація»* – це процес, за допомогою

якого досягається стан єдності між особистістю (людиною похилого віку) та соціальним середовищем (геріатричним пансіонатом).

Аналіз теоретико-методологічних розвідок із проблеми дослідження сприяв визначенню того, що геріатричний пансіонат виступає соціальним середовищем, у якому відбувається процес адаптації людей похилого віку. Саме від соціального середовища залежить, яким чином буде проходити адаптація літньої людини до умов геріатричного пансіонату. Для того, щоб адаптаційний процес мав позитивну спрямованість, необхідно створювати умови, які б могли задовольнити потреби літніх людей. Правильно організована з соціально-педагогічної точки зору робота пансіонату впливатиме на позитивну адаптацію людини похилого віку до нового соціального середовища.

Доведено, що особливістю адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища (геріатричного пансіонату) є механізми, що відображають багатогранність соціальних процесів у даному закладі. Зокрема, до таких *механізмів* можна віднести: 1) *діяльність* – в основі цього механізму лежать такі складові, як спілкування, праця, навчання. Вони дозволяють забезпечити повноцінне включення та активне пристосування особистості до нового соціального середовища; 2) *спілкування* – потреба в спілкуванні є важливою для мешканців соціальних закладів. Метою даного механізму є розширення кола соціальних цінностей та їх засвоєння при активній взаємодії з іншими індивідами; 3) *самосвідомість* особистості, яка засвідчує, що відбувається формування та усвідомлення особистістю своєї приналежності до соціального середовища, у якому вона перебуває, та своєї ролі в ньому. При цьому з'ясовано, що адаптацію суб'єкта життєдіяльності необхідно розглядати як цілісну функціонуючу систему механізмів: діяльності, спілкування, самосвідомості. Доведено, що це багатоаспектний процес активного розвитку особистості, який відбувається в об'єктивно-суб'єктивній формі та в основі якого лежить активне чи пасивне пристосування, взаємодія з наявним соціальним середовищем.

Вивчення концепцій з проблем адаптації особистості дозволив визначити таку особливість адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, як етапи входження людини похилого віку в нові умови життєдіяльності (ознайомчий, етап ситуативної дезадаптації, етап «початкової взаємодії», етап сумісності) та адаптаційні механізми, які використовує людина похилого віку в процесі адаптації до умов нового соціального середовища (діяльність, спілкування, самосвідомість особистості).

Результати пілотного дослідження уможливили виокремлення *зовнішніх та внутрішніх факторів*, що впливають на процес *адаптації людини похилого віку* та визначають особливість адаптаційного процесу, і розподілено їх на дві групи: *фактори, які сприяють успішній адаптації* людини похилого віку до нового середовища та *фактори, які перешкоджають* адаптивному процесу мешканців пансіонату.

У процесі дослідження обґрунтовано, що особливість адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища визначається: соціальними процесами, які відбуваються в геріатричному пансіонаті та знаходять своє відображення в діяльності людини похилого віку, та в комунікативній сфері; власним особистісним досвідом літньої людини у вирішенні нових проблемних ситуацій за допомогою набутих протягом життя адаптаційних механізмів; етапами входження в нове соціальне середовище; міжособистісними конфліктами в умовах геріатричного пансіонату; факторами, які впливають на мешканців пансіонатів при вступі в зазначений заклад; характерологічними властивостями, притаманними людям похилого віку, які потрапляють до геріатричного пансіонату.

Зазначене дозволило нам узагальнити досвід роботи з людьми похилого віку, які мешкають у геріатричному пансіонаті, та обґрунтувати необхідність моделювання процесу адаптації людини похилого віку з метою оптимізації результатів соціально-педагогічної діяльності.

РОЗДІЛ II

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО УМОВ ГЕРІАТРИЧНОГО ПАНСІОНАТУ

Важливим у дослідженні адаптації людей похилого віку до нових умов життєдіяльності є необхідність розроблення експериментальної програми стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації та на її основі моделі, що ґрунтується на комплексному застосуванні форм і методів роботи в геріатричному пансіонаті, що зумовлюють специфіку адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату. В основу експериментальної програми та моделі, покладено визначені нами соціально-педагогічні умови, механізми адаптації літньої людини, етапи входження в нове соціальне середовище, які сприятимуть кращому адаптивному процесу в закладі соціального обслуговування.

Урахування соціально-педагогічних умов необхідне при розробці та апробації технологій роботи з людьми похилого віку в новому соціальному середовищі. На основі запропонованих технологій і відповідно до завдань дослідження будемо опрацьовувати методику формувального експерименту, суть якої полягає у визначенні та обґрунтуванні соціально-педагогічних умов, необхідних для того, щоб у людини похилого віку, яка переїхала до геріатричного пансіонату, не проявлялась дезадаптивна поведінка, а навпаки, щоб вона змогла швидше пристосуватися до нових умов. Це зумовлює необхідність перевірки результативності дослідних технологій адаптації людей похилого віку до умов геріатричного пансіонату.

На нашу думку, розробляючи технологію роботи з літніми людьми, необхідно враховувати фізичний стан людей похилого віку, бажання брати участь у експерименті та активність мешканців пансіонату. Вважаємо: що процес адаптації літньої людини залежить від організації повсякденної зайнятості, від задоволення потреби в спілкуванні, від усунення проявів

конфліктної поведінки, що й визначає загальну спрямованість адаптації людей похилого віку.

Враховуючи психологічні особливості літніх людей, соціальний працівник має бути готовим до організації адаптаційного процесу даної вікової категорії та впровадження нових форм роботи в життєдіяльність людей похилого віку, які сприяють створенню позитивної атмосфери в геріатричному пансіонаті.

2.1. Соціально-педагогічні умови та модель адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища

Людина похилого віку, яка мешкає в геріатричному пансіонаті, стає суб'єктом взаємодії як з мешканцями пансіонату, так і з соціальним середовищем. Для того, щоб взаємодія мала позитивний результат – адаптованість, соціальному працівникові необхідно створити умови, які б сприяли кращому пристосувальному процесу. Створення соціально-педагогічних умов передбачає формування в літніх людей нових стереотипів життєдіяльності, установок на кращу взаємодію в новому середовищі, зняття психологічної напруги та тривоги, формування нових навичок, створення атмосфери гармонійної взаємодії. Соціально-педагогічні умови, що зумовлюють специфіку адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату та сприяють успішній адаптації літньої людини до нового соціального середовища, розглядаються нами як один із складників експериментальної моделі адаптації людей похилого віку до нових умов життєдіяльності.

Важливо зазначити, що науковці по-різному тлумачать поняття «умови»: зокрема, у праці «Управління конфліктами» Л. М. Ємельяненко визначає «сприятливі умови життя» як умови довкілля, праці та побуту, які забезпечують збереження та поліпшення здоров'я населення [243]. Ю. І. Чернецька у своєму дисертаційному дослідженні під соціально-педагогічними умовами адаптації

підлітків розуміє сукупність певних обставин, що створюються у середовищі ЗОШ під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників та забезпечують взаємодію старших підлітків з цим середовищем; засвоєння учнями соціального досвіду, залучення до соціуму, збереження здоров'я, розвиток свідомості й здатності до самовизначення особистості [270]. Водночас С. Л. Яценко зазначає, що психолого-педагогічні умови пов'язані з необхідністю підтримки природного бажання дитини займатися умінням як індивідуальним видом діяльності [294, с. 11].

Під соціально-педагогічними умовами Н. М. Завгородня розуміє забезпечення оптимізації управлінським процесом соціального виховання учнів, актуалізації творчого потенціалу інноваційних педагогічних технологій в освітньо-виховному процесі, максимальне розкриття творчих можливостей учнів, що сприяє самовихованню, самовдосконаленню особистості [78, с. 12-13].

Нам імпонує думка О. Є. Панагушиної, яка наголошує, що умови – це багатопланова і змістовно наповнена дефініція, яка за своєю суттю є комплексом певних обставин, від яких залежить формування відносин «суб'єкт – суб'єкт», що зумовлюють взаємодію та розв'язання цілісних завдань [161, с. 11].

Проаналізувавши вищезгадані дефініції, доходимо висновку, що соціально-педагогічні умови розглядаються науковцями відповідно до предмета їх дослідження, проте всі зазначені умови спрямовані на створення обставин, у яких особистість відчуває себе гармонійно.

Відповідно до теми нашого дослідження ми здійснили спробу запропонувати робоче визначення умов і під *соціально-педагогічними умовами адаптації літніх людей до нових умов життєдіяльності* розуміємо сукупність певних обставин, які створюються в соціальному середовищі (геріатричному пансіонаті) та сприяють позитивному адаптивному процесу людини похилого віку до умов нового середовища.

Аналіз наукових праць переконує, що вивченням соціально-педагогічних умов адаптації у різних вікових категорій займались О. В. Джексон [71], Н. М. Завгородня [78], Л. В. Кальченко [92], Н. О. Мирошніченко [145], О. Є. Панагушина [161], Ю. І. Чернецька [270], С. Л. Яценко [294].

Так, досліджуючи педагогічні умови формування професійно-особистісних рис майбутніх учителів, І. Коваленко визначає умови, які сприяють формуванню професійно-особистісних рис учителів. До умов вона відносить, по-перше, ідею етапності педагогічного процесу (завдання ускладнюються поетапно, з урахуванням того, що завдання з перспективної зони розвитку поступово переходять до завдань ближньої зони шляхом збагачення актуального розвитку, опанування новими знаннями, вміннями та навичками); по-друге, варіативність уведення організаційних форм діяльності в процес навчання; по-третє, актуалізацію набутих знань у практиці майбутнього вчителя [100, с. 323-328].

Дослідженню педагогічних умов особистісно-орієнтованого навчання учнів у гімназії приділяла увагу С. Л. Яценко. Серед методичних умов автор виділяє організацію особистісно орієнтованого навчання, яка передбачає гармонізацію запитів, цілей, домагань суб'єктів навчально-виховного процесу. Важливою методичною умовою ефективності навчально-виховного процесу є також забезпечення усвідомленості всіма його учасниками мети в системі власної діяльності. Серед психолого-педагогічних умов – організацію особистісно-орієнтованого навчання, пов'язаного з необхідністю підтримки природного бажання дитини займатися учінням як індивідуальним видом діяльності. Глибоке та всебічне дослідження потреб дитини, її соціальних та особистісних запитів, природних нахилів та інтересів, індивідуальних особливостей автор здійснював на основі розробленої «Особистої карти спостереження за розвитком учня» [294, с. 11-12].

Досліджуючи педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу Н. М. Завгородня зазначає такі умови: 1) розвиток індивідуального,

когнітивного, особистісного та мотиваційного потенціалу особистості учня; 2) прогнозування та селекція «обдарованості» в системі навчально-виховної діяльності школи; 3) здійснення цілеспрямованої орієнтації обдарованих учнів на необхідність засвоєння системи знань і умінь соціальної адаптації; 4) розробка системи організаційних форм навчально-виховного процесу, спрямованих на досягнення успіху в соціалізації учнів загальноосвітнього навчального закладу [78, с. 12].

Розкриваючи соціально-педагогічні умови адаптації старших підлітків у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах, Ю. І. Чернецька зазначає, що соціально-педагогічні умови адаптації старших підлітків у ЗОШ визначено як сукупність певних обставин, що створюються в середовищі ЗОШ під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників та забезпечують пристосування старших підлітків, засвоєння ними соціального досвіду, залучення до соціуму, збереження здоров'я, розвиток свідомості та здатності до самовизначення особистості. Сутність сукупності соціально-педагогічних умов полягає в: 1) індивідуалізованій соціально-педагогічній допомозі старшим підліткам у процесі їхньої адаптації на основі інтеграції зусиль медико-психолого-педагогічного персоналу і батьків; 2) сприяттні взаємодії старших підлітків із середовищем ЗОШ на основі його збагачення; 3) організації та координації взаємодії старших підлітків із різними соціальними інститутами. Перша умова сприяє адаптації старших підлітків на індивідуальному рівні, підкреслюючи самоцінність кожної особистості, та підвищенню рівня емоційного комфорту, покращенню функціонального стану і розкриває необхідність урахування індивідуальних особливостей кожного підлітка через надання комплексної допомоги з боку медико-психолого-педагогічного колективу і батьків. Друга умова дозволяє адаптувати, з одного боку, старших підлітків на рівні внутрішнього середовища ЗОШ через взаємодію з різними елементами цього середовища, з другого – через внутрішнє середовище ЗОШ шляхом його пристосування (збагачення) відповідно до потреб старших підлітків. Завдяки третій умові забезпечується взаємодія старших підлітків і зовнішнього

середовища (соціуму), спрямована на подолання негативних наслідків соціальної депривації. За цих умов процес адаптації повноцінно розгортається на трьох рівнях: індивідуальному, мікро– та макросередовищному [270, с. 11].

Серед соціально-педагогічних умов інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в сучасне середовище Н. О. Мирошніченко називає такі: інформування громадськості щодо проблем інвалідів та необхідності їх інтегрування у соціальне середовище; створення комфортного психологічного мікросередовища в клубах спілкування інтеграційного спрямування; забезпечення активної участі інвалідів у процесі інтегрування; підготовка волонтерів та ровесників, які не мають вад розвитку, до роботи та супроводу інвалідів. Важлива роль відведена й таким супровідним умовам, які посилюють ефективність інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в соціальне середовище. Це, зокрема, готовність до сприймання інвалідів як повноцінних членів суспільства й реалізація державної політики, спрямованої на зменшення закладів інтернатного типу [145, с. 20].

Досліджуючи соціалізацію підлітків у діяльності молодіжних організацій О. Є. Панагушина називає такі умови, як налагодження взаємодії між членами молодіжних організацій, їхніми лідерами, соціальними педагогами, представниками громадських організацій на засадах співробітництва та партнерства; урахування інтересів і потреб підлітків при розробці концептуального змісту діяльності молодіжних організацій; урізноманітнення суспільно корисної діяльності підлітків у молодіжних організаціях щодо розширення просоціального середовища їх соціалізації [161, с. 12-14].

Зауважимо, що умови, виділені Н. О. Мирошніченко [145] та О. Є. Панагушиною [161], спрямовані на те, щоб особистість відчувала себе повноцінним членом суспільства після зміни умов життєдіяльності. Проаналізувавши погляди науковців стосовно розуміння різних умов, можна стверджувати, що основною ідеєю створення умов доцільно вважати забезпечення гармонійного існування (взаємодії) суб'єкта та створення таких

обставин, у яких особистість змогла б себе повністю реалізувати та сформувати певні навички для подальшої самореалізації.

Отже, соціально-педагогічні умови, які впливають на процес адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища та визначають специфіку адаптаційного процесу є сукупність певних обставин, які створюються в соціальному середовищі (геріатричному пансіонаті) та сприяють позитивному пристосувальному процесу.

Аналіз наукових доробок вчених щодо соціально-педагогічних умов для різних категорій людей сприяв визначенню умов адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища, які покладені в основу експериментальної роботи.

Так, комплексне фізичне та психологічне обстеження літніх людей проводилося на базі Чернігівського геріатричного пансіонату та Петриківського геріатричного пансіонату Тернопільської області, впродовж трьох років (2008 – 2010 рр.)

Експеримент проходив у три етапи. Перший – *пілотне дослідження*, у процесі якого з'ясовували стан проблеми адаптації людини похилого віку до умов життєдіяльності в геріатричному пансіонаті. Другий – *констатувальний*, полягав у вивченні стану адаптації людини похилого віку до нових умов життєдіяльності (якщо особистість неадаптована, то потрібно визначити, який рівень адаптації їй притаманний), та виявленні найбільш ефективних соціально-педагогічних умов адаптації в геріатричному пансіонаті. Третій – *формувальний*, який передбачав перевірку результативності використання запропонованих методик у нашому дослідженні, є певним виміром наближення до реального прогнозованого результату. Головним у формувальному експерименті було досягнення поставленої мети шляхом активної участі людей похилого віку в запропонованих формах роботи з цільовою установкою на розвиток адаптаційних можливостей.

Кожний етап експерименту передбачав активну участь мешканців пансіонату в дослідженні.

Експериментально-дослідною роботою було охоплено 90 літніх людей, які мешкають в Чернігівському геріатричному пансіонаті та 160 осіб – в Петриківському геріатричному пансіонаті Тернопільської області (далі Петриківський геріатричний пансіонат). Нами було задіяно мешканців пансіонату віком від 60 до 80 років, які перебувають у геріатричних пансіонатах протягом 6 місяців, мають бажання, зацікавленість та їхній фізичний стан дозволяв брати участь в експерименті.

Основним завданням констатувального етапу експерименту були аналіз проблемних ситуацій, які виникають у пристосувальному процесі літньої людини до нових умов життєдіяльності; визначення рівнів та критеріїв адаптації; розроблення умов, які сприяють успішній адаптації, експериментальної програми та моделі адаптації літньої людини до нового соціального середовища.

На етапі констатувального експерименту нами використано низку психологічних та педагогічних методик, які дозволили виявити реальний стан проблеми адаптації літньої людини до умов геріатричного пансіонату. При цьому було застосовано методику діагностики соціально-психологічної адаптації, запропоновану К. Роджерсом та Р. Даймондом, за допомогою якої визначили кількість адаптованих і неадапованих літніх людей (додаток Д) [186, с. 457-465], та методику дослідження тривожності (опитувальник Спілберга) [91, с. 17-21], що дозволила виявити рівень тривожності у мешканців пансіонату. Вимір тривожності як властивості особистості особливо важливий тому, що ця властивість зумовлює поведінку суб'єкта. У ході експериментальної роботи було використано методику щодо виявлення потреби в спілкуванні за В. А. Кан-Каликом та М. Д. Нікадровим (додаток Ж) [205, с. 65-66]; зміст якої був адаптований до літніх людей. За допомогою вищезгаданої методики змогли проаналізувати комунікативний аспект життєдіяльності літньої людини, а саме: чи задовольняється її потреба в спілкуванні, чи є у неї взагалі бажання налагоджувати комунікацію. За доцільне вважали застосувати методику діагностики рівня суб'єктивного відчуття

самотності (Д. Рассела та М. Фергюсона) [1, 103-106], яка дозволила виявити рівень самотності літніх людей, що впливає на процес адаптації. Застосування методики «Вихід із складних життєвих ситуацій» [1, с. 107] допомогло вирішенню життєвих проблем мешканців пансіонату, їх позитивному ставленню до змін у своєму житті.

Для дослідження адаптації нами розроблена методика, за допомогою якої можна визначити фізіологічні (фізичні) та психологічні можливості літніх людей у цьому процесі: здатність до пересування, до самообслуговування, ставлення до проживання в будинку-інтернаті, що слугує основою спілкування, об'єктивна оцінка свого стану здоров'я; організація проведення вільного часу (додаток 3). Результати оцінювання подано у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Результати дослідження процесу адаптації літньої людини до нового соціального середовища на констатувальному етапі

№ методики	Методики	Рівні	Тернопіль Абс. 160/ 100%		Чернігів Абс. 90/ 100%	
			К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
М ₁	Здатність до пересування	Високий	39	24,4%	30	33,3%
		Середній	51	31,9%	20	22,3%
		Низький	70	43,7%	40	44,4%
М ₂	Здатність до самообслуговування	Високий	70	43,7%	60	66,6%
		Середній	36	22,5%	20	22,2%
		Низький	54	33,8%	10	11,2%
М ₃	Ставлення до проживання в будинку-інтернаті	Високий	57	35,6%	10	11,2%
		Середній	67	41,8%	41	45,5%
		Низький	36	22,6%	39	33,3%
М ₄	Основа спілкування	Високий	26	16,3%	13	14,4%
		Середній	64	40%	37	41,2%
		Низький	70	43,7%	40	44,4%
М ₅	Самооцінка здоров'я	Високий	6	3,8%	6	6,7%
		Середній	30	18,7%	15	16,7%
		Низький	124	77,5%	69	76,6%
М ₆	Самооцінка	Високий	87	54,4%	41	45,5%
		Середній	25	15,6%	22	24,5%
		Низький	48	30%	27	30%
М ₇		Високий	40	25%	21	23,3%

	Активність	Середній	30	18,8%	36	40%
		Низький	90	56,2%	33	36,7%
M ₈	Вихід із складних життєвих ситуацій	Високий	25	15,6%	15	16,6%
		Середній	130	81,2%	72	80%
		Низький	5	3,2%	3	3,4%
M ₉	Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел, М. Фергюсон)	Високий	95	59,3%	49	54,5%
		Середній	53	33,1%	35	38,8%
		Низький	12	7,6%	6	6,7%
M ₁₀	Методика на виявлення потреби у спілкуванні за В.А. Кан-Каликом та М.Д. Нікандровим	Високий	23	14,4%	16	17,7%
		Середній	56	35%	31	34,5%
		Низький	81	50,6%	43	47,8%
M ₁₁	Дослідження тривожності (опитувальник Спілберга)	Високий	25	15,7	7	7,7%
		Середній	64	40	32	35,6%
		Низький	71	44,3	51	56,7%

У таблиці наведені середні значення показників адаптованості людей похилого віку до умов нового соціального середовища, які розраховувалися за формулою:

для фізіологічного критерію - $\frac{M_1 + M_2}{K}$;

для соціально-педагогічного критерію - $\frac{M_3 + M_4 + M_7 + M_8 + M_{10}}{K}$;

для психологічного критерію - $\frac{M_5 + M_6 + M_9 + M_{11}}{K}$

де M – методика дослідження;

K – кількість методик.

На основі теоретичного аналізу проблеми і моделювання процесу адаптації нами розроблено *критерії* і показники адаптованості літньої людини до нових умов життєдіяльності, які детально наведені на рис. 2.1.:

- соціально-педагогічний (самооцінка соціальної сфери життєдіяльності, адаптивні характеристики, соціальна взаємодія, соціальна компетентність, комунікативна сторона життєдіяльності, прагнення внести свої потенціальні творчі можливості в загальну справу перетворення соціального середовища);

- психологічний (самооцінка психологічної сфери життєдіяльності, оволодіння новими типами поведінки, способом життя, особистісні психологічні характеристики, тривожність, відчуття самотності);
- фізіологічний (самооцінка стану здоров'я, функціональний стан, емоційний комфорт).

Для визначення соціально-педагогічного критерію застосовувалися авторські методики «Ставлення до проживання в будинку-інтернаті» щодо виявлення оцінки літньої людини соціального середовища в якому вона перебуває; «Основа спілкування» щодо визначення кола суб'єктів комунікативних зв'язків; «Наскільки Ви активні» для з'ясування можливостей літньої людини та здатності брати участь у формах роботи; «Вихід із складних життєвих ситуацій», запропоновану Г. С. Абрамовою, щодо здатності вирішувати проблемні ситуації в житті людей похилого віку [1, с. 107]; методику щодо виявлення потреби в спілкуванні за В. А. Кан-Каликом та М. Д. Нікандровим, адаптовану до літніх людей [205, с. 65-66].

Для визначення психологічного критерію адаптації людей похилого віку ми застосовували авторську методику «Самооцінка здоров'я» для визначення пріоритетних чинників (біологічних чи соціальних) у спілкуванні; методику «Самооцінка» [91, с. 26-31] для визначення психологічних характеристик літніх людей, які мають позитивне значення при входженні в нове середовище життєдіяльності; методику діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел, М. Фергюсон) для визначення рівня самотності [1, 103-106], опитувальник Спілберга [91, с. 17-21] для виявлення рівня тривожності.

Досліджуючи фізіологічний критерій життєдіяльності, використали авторські методики «Здатність до пересування» та «Здатність до самообслуговування», що направлені на визначення спроможності людини похилого віку, брати участь у життєдіяльності геріатричного пансіонату.

Критерії	Рівні	Показники	Методики, за якими визначалися рівні та критерії
Соціально-педагогічний	Низький	Низька самооцінка; низький рівень адаптивних можливостей; відсутність комунікативних зв'язків; невміння встановлювати доброзичливі стосунки; відсутність бажання налагоджувати взаємостосунки з мешканцями пансіонату.	«Ставлення до проживання в будинку-інтернаті», «Основа спілкування», «Наскільки Ви активні», «Вихід із складних життєвих ситуацій», за В. А. Кан-Каликом та М. Д. Нікандровим.
	Середній	Розвиток адекватного рівня самооцінки на недостатньому рівні; відсутність бажання адаптуватися до нових умов; обмеженість комунікативних зв'язків; відсутнє бажання йти на контакт з іншими літніми людьми та встановлювати дружні стосунки.	
	Високий	Наявність адекватного рівня самооцінки; бажання пристосуватися до нових умов життєдіяльності; високий рівень адаптивних можливостей; спроможність установлювати комунікативні зв'язки та налагоджувати міжособистісні відносини; бажання взаємодіяти з іншими клієнтами геріатричного пансіонату; легке звикання до змін у своєму житті; правильна оцінка подій, що відбулися в житті та збереження душевної рівноваги; прагнення внести свої потенційні творчі можливості в загальну справу перетворення соціального середовища	
Психологічний	Низький	Низький рівень домагань; високий рівень тривожності; незадоволеність перебуванням у геріатричному пансіонаті; присутнє відчуття самотності; замкнутості.	«Самооцінка здоров'я», «Самооцінка» діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел, М. Фергюсон), опитувальник Спілберга для виявлення рівня тривожності.
	Середній	Важко переносять зміни у своєму житті, але не втрачають рівноваги й намагаються вирішити проблемні ситуації; середній рівень домагань та високий рівень тривожності; залежно від настрою змінюють своє ставлення до перебування	

		у геріатричному пансіонаті; присутнє відчуття самотності; замкнутості.	
	Високий	Високий рівень домагань; низький рівень тривожності; об'єктивне сприймання свого перебування в закладі соціального обслуговування; намагання оволодівати новими типами поведінки; відсутність скарг на самотність, помірний рівень тривожності.	
Фізіологічний	Низький	Відсутні навички самообслуговування; негативне ставлення до обслуговуючого персоналу; незадовільний стан здоров'я.	«Здатність до пересування» та «Здатність до самообслуговування»
	Середній	Здатність самостійно обслуговувати себе; неспроможність вільно пересуватися; незадовільний стан здоров'я.	
	Високий	Здатність самостійно обслуговувати себе; вільно пересуватися; позитивне ставлення до обслуговуючого персоналу; незадовільний стан здоров'я.	

Рис. 2.1. Критерії, рівні та показники адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища

Відповідно до визначених критеріїв нами було умовно визначено *дві групи* людей похилого віку:

I група – мешканці пансіонату, які виявляють бажання брати участь у життєдіяльності геріатричного пансіонату, мають активну життєву позицію; як правило, це самотні люди, професійна діяльність у минулому відбувалася в інтелектуальній та фізичній сферах, у поведінці спостерігається домінування соціальних чинників, вони фізично спроможні брати участь у запропонованих соціальним педагогом формах роботи;

II група – мешканці пансіонату, які виявляють бажання брати участь у життєдіяльності геріатричного пансіонату, але фізично неспроможні мати активну життєву позицію, у них домінує біологічний чинник у поведінці, їх професійна діяльність у минулому відбувалася в інтелектуальній та фізичній сферах.

Враховуючи особливість вікової категорії людей похилого віку, вважаємо, що запропоновані методики є доцільними для визначення критеріїв адаптації літніх людей до нових умов життєдіяльності.

Визначаючи критерії адаптації, ми використовували допоміжні методи збору інформації, зокрема анкетування, спостереження, індивідуальні бесіди, метод самоаналізу. Зауважимо, що анкетування – передбачає масовий збір матеріалу за допомогою анкет; беручи до уваги психологічні, фізіологічні особливості літніх людей, анкетування проводилось як індивідуальна форма роботи. Саме спостереження дало можливість побачити людину похилого віку в неформальній обстановці, та її природню поведінку в колективі.

Відповідно до критеріїв адаптації було виділено її *рівні*: низький, середній, високий (див. рис. 2.1).

До *низького рівня* належать такі респонденти, що мають занижену самооцінку, низький рівень адаптованості, можливий низький рівень домагань, високий рівень тривожності, обмежене коло спілкування, відсутні навички самообслуговування, негативне ставлення до соціального середовища.

Середній рівень адаптованості характеризується розвитком адекватного рівня самооцінки на недостатньому рівні, відсутністю бажання адаптуватися до нових умов, обмеженістю кола спілкування. Люди похилого віку, що належать до цього рівня важко переносять зміни в житті, але не втрачають рівноваги й намагаються вирішити проблемні ситуації, мають середній рівень самотності та високий рівень тривоги.

Високий рівень адаптації – наявність адекватного рівня самооцінки, бажання пристосовуватися до нових умов, комунікабельності, активної життєвої позиції, задоволеність умовами перебування. Такі люди легко звикають до змін у своєму житті, правильно оцінюють події, що відбулися, та зберігають душевну рівновагу; як правило, не скаржаться на самотність, у них спостерігається помірний рівень тривожності.

Отже, літніх людей, які брали участь у констатувальному експерименті ми розподілили за рівнями адаптації. Результати експерименту представлено в табл. 2.2.

У таблиці наведені середні значення адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, які розраховувалися за формулою: для фізіологічної складової:

високий рівень	$\frac{M_1 + M_2}{K} \times 100\%;$
середній рівень	
низький рівень	

для соціально-педагогічної складової:

високий рівень	$\frac{M_3 + M_4 + M_7 + M_8 + M_{10}}{K} \times 100\%;$
середній рівень	
низький рівень	

для психологічної складової:

високий рівень	$\frac{M_5 + M_6 + M_9 + M_{11}}{K} \times 100\%;$
середній рівень	
низький рівень	

Таблиця 2.2

Рівні адаптації літніх людей (за результатами констатувального експерименту)

Показники	Петриківський геріатричний пансіонат						Чернігівський геріатричний пансіонат					
	Рівні адаптації											
	(Абс. 160/100%)						(Абс. 90/100%)					
	високий		середній		низький		високий		середній		низький	
	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%
Соціально-педагогічний	34	21,2	69	43,1	57	35,7	15	16,6	43	47,8	32	35,6
Психологічний	53	33,1	43	26,9	64	40	25	27,7	27	30	38	42,3
Фізіологічний	55	34,4	43	26,9	62	38,7	45	50	20	22,3	25	27,7

Наведемо середні показники рівнів адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища у Чернігівському та Петриківському геріатричних пансіонатах на констатувальному етапі експерименту .

Таблиця 2.3

Середні показники рівнів адаптації у Чернігівському та Петриківському геріатричних пансіонатах (за результатами констатувального експерименту)

Рівні \ Критерії	Високий %	Середній %	Низький %
Соціально-педагогічний	18,9	45,4	35,7
Психологічний	30,4	28,4	41,2
Фізіологічний	42,2	24,6	33,2

Результати констатувального експерименту засвідчили коло показників, які відображають певний психологічний стан літньої людини, а саме: невпевненість, висока тривожність, занижена самооцінка, психологічна нестійкість, замкнутість; у мікрогрупі такі люди виявляють відчуженість,

поведінка, як правило, підпорядковується суб'єктивним можливостям без урахування думки інших осіб.

Аналіз суперечностей указує на необхідність визначення сукупності умов на різних рівнях функціонування людини, що зумовлюють специфіку адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату:

- на індивідуальному рівні – досягнення внутрішньо особистісної гармонії, стану впевненості, зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки, формування психологічної стійкості;

- на рівні мікрогрупи (мікросередовища) – досягнення гармонійної взаємодії між мешканцями пансіонату, уникнення конфліктних ситуацій, завдяки розширенню кола спілкування та уміння висловлювати правильно свої думки, розуміти на невербальному рівні, навчитися приймати точку зору інших. Комплекс показників цієї умови сприяє досягненню адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, завдяки тому, що нами свідомо зроблений акцент саме на такому аспекті діяльності як спілкування;

- на рівні макросередовища – досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища (відвідування церков, музеїв, виставок).

Спілкування виступає складовою частиною соціально-педагогічних умов, зокрема, що стосується адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату.

Результати даного експерименту дозволили нам гіпотетично визначити соціально-педагогічні умови, які впливають на адаптацію людей похилого віку до умов нового соціального середовища:

- задоволення потреби в спілкуванні (методика «Основа спілкування», методика на виявлення потреби у спілкуванні В. А. Кан-Калика та М. Д. Нікадрова) – спілкування обмежується сусідами по кімнаті (43,7% – Петриківський геріатричний пансіонат та 44,4% – Чернігівський геріатричний пансіонат); потребу в спілкуванні відчують 49,4% мешканців Петриківського

геріатричного пансіонату та 52,2% мешканців Чернігівського геріатричного пансіонату);

- вироблення почуття потрібності іншим (методика «Самооцінка») – занижена самооцінка у 30% мешканців як Петриківського, так і Чернігівського геріатричних пансіонатах;

- вироблення нових цілей в житті та формування нового життєвого стереотипу (методика «Вихід із складних життєвих ситуацій», «Ставлення до проживання в будинку-інтернаті») – низька здатність виходити із складних життєвих ситуацій у 84,4% - мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та 83,4% - у мешканців Чернігівського геріатричного пансіонату;

- надання морально-психологічної підтримки (метод бесіди та спостереження) – відчутна потреба в усіх мешканців геріатричних пансіонатів;

- зняття психологічної напруги та почуття тривожності (методика дослідження тривожності Спілберга) – підвищений рівень тривожності виявляється у 55,7% мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та 43,3% мешканців Чернігівського геріатричного пансіонату;

- формування відчуття комфортності та врівноваженості для усунення дестабілізуючих факторів життя (методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел та М. Фергюсон) – почуття самотності притаманне 92,4% мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та 93,3% мешканців Чернігівського геріатричного пансіонату;

- організація повсякденної зайнятості мешканців пансіонату (метод анкетування, бесіди та спостереження) – відсутність заходів, які проводяться в геріатричних пансіонатах для роботи з людьми похилого віку.

Отже, враховуючи визначені соціально-педагогічні умови адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища, робота соціального педагога в геріатричному пансіонаті матиме свою специфіку та буде спрямована на:

- соціально-педагогічну допомогу людям похилого віку, які знаходяться на початкових етапах входження в нове соціальне середовище, шляхом надання індивідуальної допомоги соціального працівника;

Таблиця 2.4.

Показники ставлення мешканців пансіонату до оточуючого та навколишнього середовища (на констатувальному етапі експерименту)

		Петриківський геріатричний пансіонат Тернопільської області Абс 160/100%						Чернігівський геріатричний пансіонат Абс. 90/100%					
		Позитивне «5»		Нейтральне «4»		Негативне «3»		Позитивне «5»		Нейтральне «4»		Негативне «3»	
		К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%
1	Сусіда по кімнаті	63	39,4	44	27,5	53	33,1	16	17,8	25	27,8	49	54,4
2	Мешканців пансіонату	45	28,1	60	37,6	55	34,3	29	32,2	27	30	34	37,8
3	Медичного персоналу	109	68,1	46	28,8	5	3,1	57	63,3	21	23,3	12	13,4
4	Заходів, які проводяться в пансіонаті	99	61,9	24	15	37	23,1	18	20	23	25,6	49	54,4
5	Пансіонату загалом	109	68,1	31	19,4	20	12,5	52	57,8	4	4,4	34	37,8
6	Родичів	28	17,5	77	48,1	55	34,4	22	24,4	33	36,7	35	38,9
7	Давніх друзів	103	64,4	33	20,6	24	15	16	17,8	52	57,8	22	24,4
8	Свої поведінки, своїх вчинків	122	76,2	12	7,5	26	16,3	61	67,8	10	11,1	19	21,1
9	Внутрішнього Я	90	56,3	39	24,4	31	19,3	53	58,9	12	13,3	25	27,8

– налагодження взаємодії між мешканцями пансіонату, які вже тривалий час знаходяться в пансіонаті, та тими, хто тільки вступив до закладу соціального обслуговування, для передачі досвіду перебування в пансіонаті;

– взаємодію літніх людей з різними соціальними інституціями (організація екскурсій містом, відвідування театральних вистав, музеїв, виставок).

За результатами констатувального етапу дослідження було виявлено, що в літніх людей на початку нашої спільної роботи спостерігалися суттєві відхилення в певних сферах (емоційній, психологічній, мотиваційній). Окрім того, під час дослідження з'ясовано, що поряд із заниженою самооцінкою та заниженими адаптаційними можливостями була досить виражена тривожність (55,7% (89 осіб) – Петриківський пансіонат та 43,3% (39 особи) – Чернігівський). Досить помітним було небажання літніх людей йти на контакт та налагоджувати стосунки з новими людьми. За запропонованою методикою «Основа спілкування» було визначено, що коло спілкування літніх людей обмежується сусідами по кімнаті (83,7% (134 осіб) Петриківського пансіонату та 85,6% (77 осіб) Чернігівського пансіонату), у кращому випадку, сусідами по поверху.

На запитання «Чи виникають у Вас конфлікти з мешканцями пансіонату (сусідами по кімнаті)?» позитивну відповідь дали 85 осіб (53%) Петриківського пансіонату та 34 особи (38%) Чернігівського пансіонату. Отже, літні люди, які мешкають в геріатричному пансіонаті, відчують потребу в ефективному, конструктивному спілкуванні, яке б не сприяло виникненню конфліктів.

За методикою В. А. Кан-Калика та М. Д. Нікандровим потребу в спілкуванні відчують 49,4% (79 мешканців) Петриківського пансіонату та 52,2% (47 мешканців) Чернігівського пансіонату, але в них виникає почуття страху перед новими стосунками; спостерігається високий рівень самотності в 59,3% (95 осіб) мешканців Петриківського і 54,5% (49 осіб) Чернігівського геріатричних пансіонатів.

Використовуючи у своїй роботі метод неструктурованої бесіди як додаткового методу збору інформації, (табл. 2.4.) було з'ясовано, що на запитання «Які форми роботи у Вас проводяться в пансіонаті» 54,4% – 49 мешканців Чернігівського пансіонату відповіли, що вони, окрім концертних програм на свята, взагалі не знають заходів, які б проводилися, проте в Петриківському геріатричному пансіонаті 61,9% (99 осіб) назвали кілька форм: тренінг, функціонування груп взаємодопомоги та організація концертних програм. Проте 23,1% (37 осіб) опитаних дали відповідь, що вони негативно ставляться до цих форм роботи, мотивуючи тим, що не всі мешканці пансіонату можуть брати участь у запропонованих заходах через свій стан здоров'я та фізичну неспроможність.

У Петриківському геріатричному пансіонаті досить позитивно оцінюють роботу соціального працівника 68,1% (109 осіб). Їм до вподоби тренінги, які з ними проводяться, їхні виставки робіт, які організуються, концерти, з якими приходять до них студенти, викликають у них відчуття свята.

Під час індивідуальних бесід з мешканцями Петриківського пансіонату було виявлено, що вони досить тепло відгукуються про медичний персонал, про директора, який знає кожного на ім'я (мешканців в Петриківському геріатричному пансіонаті 186 осіб). У них не виникає почуття страху, коли вони висловлювали свою точку зору, при цьому виявляли бажання допомагати іншим мешканцям, більш немічним; майже кожен мешканець знає один одного, життєдіяльність в геріатричному пансіонаті нагадує домашню оселю з однією великою родиною.

Було з'ясовано, що на вихідному етапі експерименту 96% мешканців Петриківського пансіонату виявилися неадаптованими до нового середовища. Причиною цього, на нашу думку, є те, що більшість із них живе своїм минулим життям і не хоче, навіть не намагається, жити сьогоднішнім. Вони занурені у свої минулі проблеми, ставлять собі постійно запитання «Що було б, якби я тоді вчинив не так?» спостерігаючи за Іванною С., яка була досить життєрадісною, ми бачили, що їй подобається життя в пансіонаті, у неї

з'явилося декілька друзів серед мешканців (що є рідкістю в пансіонаті), але одного дня ми побачили, що вона плаче в кімнаті. У розмові з нею з'ясували, що вона досить самотня, їй важко звикнути до нового життя, в неї «болить душа».

У Чернігівському геріатричному пансіонаті ми виявили, що люди похилого віку досить негативно ставляться до сусідів по кімнаті (54,4% (49 осіб)), наявні ознаки ми спостерігали і в Петриківському пансіонаті. До будинків-інтернатів в цілому негативно ставляться 37,8% (34 особи) мешканців, що впливає, зокрема, і на негативне ставлення до кожного мешканця (37,8% (34 особи)).

Свій внутрішній стан погано оцінюють 27,8% (25 осіб), вважаючи, що життя вони прожили марно; не зробили того, чого хотіли; були настільки егоїстичними, що ображали людей, які були поряд.

Використовуючи метод спостереження як допоміжний метод збору інформації, ми з'ясували, що в Чернігівському геріатричному пансіонаті літні люди досить агресивно сприймають і нове середовище, в якому опинилися, і мешканців пансіонату, і сусідів по кімнаті, і навіть соціального працівника. Вони виявляли страх, коли до їх кімнати хтось заходить; бояться спілкуватися з новими людьми, говорячи при цьому, що вони нічого не знають і їм немає про що розповідати. Коли людина йшла на контакт, вона завжди повторювала, щоб нікому не передавали інформацію, яка йшла від неї. Наприклад, Одарка М. під час індивідуальної бесіди весь час озиралась на двері та говорила досить тихо. На запитання «Чого Ви боїтеся?» клієнтка відповіла, що з неї будуть сміятися і вона боїться осуду мешканців пансіонату. Уся розмова супроводжувалася висловами «нас тут не розуміють», «ми нікому не потрібні», «тут бажають нашої смерті», «тут усі вважають інших гіршими за себе і насміхаються один з одного». Приблизно в 73% мешканців спостерігалась подібна тенденція. Аналіз такої поведінки дозволяє зробити висновок, що через велику кількість мешканців (605 осіб) пансіонату взаємостосунки між ними носять формальний характер. Літні люди днями не виходять зі своїх кімнат, вважаючи, що вони

стануть предметом осуду і насмішок з боку інших. Вони не знають, хто мешкає з ними на одному поверсі; медичний персонал досить формально спілкується з ними і дистанціюється в роботі. Люди похилого віку, які мешкають в Чернігівському геріатричному пансіонаті, просто «чекають своєї смерті» і кожен із них доживає своє життя наодинці.

Визначаючи специфіку соціально-педагогічної адаптації ми порівняли соціальне середовище Чернігівського та Петриківського пансіонатів, та можемо зробити висновок, що воно досить різниться через: 1) кількість людей; 2) ставлення обслуговуючого персоналу до клієнтів, 3) умови проживання (у нашому випадку в Чернігівському пансіонаті спостерігається явище «госпіталізації», коли літні люди відчують себе як в лікарні; в Петриківському – відчуття домашньої оселі).

На запитання «Щоб Ви хотіли змінити в роботі пансіонату?» та «Якби Ви були директором пансіонату, щоб Ви зробили для його мешканців?» клієнти Петриківського пансіонату відповіли, що хотіли б брати участь у житті закладу, робити щось корисне, усунути прояви конфліктної поведінки між мешканцями пансіонату, щоб кожен почував себе ніби вдома, щоб навколо знаходилася велика родина. Таким чином, мешканці пансіонату прагнули, щоб кожен із них жив у гармонії як із самим собою, так і людьми, які його оточують.

Також було виявлено, що в людей похилого віку присутнє бажання займатися якою-небудь справою, особливо фізичною, але, враховуючи стан здоров'я мешканців пансіонату, фізична праця їм не дозволяється. Вважаємо, що задовольнити дану потребу можна беручи участь в об'єднанні за інтересами «Майстри «Золоті ручки»», де людям похилого віку, пропонується використати свої творчі здібності та власноруч створити певну річ.

Таким чином, можемо стверджувати, що процес адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища гальмується емоційним дискомфортом, тривожністю та низькою самооцінкою, що зумовлюється специфікою соціально-педагогічної адаптації в умовах геріатричного пансіонату. Тому в подальшому, упроваджуючи певні форми роботи в Петриківському

геріатричному пансіонаті та в Чернігівському геріатричному пансіонаті, ми враховували вік людей похилого віку (60-80 років), фізичний і психічний стан мешканців пансіонату, минуле життя (професійна діяльність, соціальний стан), домінування соціальних чи біологічних чинників у поведінці літніх людей, умовний поділ людей похилого віку, час перебування в пансіонаті та на якому етапі входження в нове соціальне середовище людина похилого віку знаходиться (ознайомчому, ситуативної дезадаптації, початкової взаємодії, сумісності).

Для першої групи, до якої належать мешканці пансіонату, що виявляють бажання брати участь у життєдіяльності геріатричного пансіонату, мають активну життєву позицію (як правило, це самотні люди, професійна діяльність відбувалася у інтелектуальній та фізичній сферах. Характерним для них є домінування соціальних чинників у поведінці, вони фізично спроможні до участі у запропонованих соціальним педагогом формах роботи). Нами пропонувалися такі форми роботи, як об'єднання «Слово Боже у моєму серці», «Аптека для душі», клуб комунікації «Назустріч людям», дискусійні групи, об'єднання за інтересами «Майстри «Золоті ручки»», тематичні зустрічі «Наповнимо змістом серця»

Для мешканців пансіонату, які належать до другої групи, характерним є: бажання брати участь у життєдіяльності геріатричного пансіонату, вони фізична неспроможність проявляти активну життєву позицію, домінування біологічного чинника у поведінці; професійна діяльність у минулому відбувалася в інтелектуальній та фізичній сферах. Нами для даної групи літніх людей запропоновані такі форми роботи, як об'єднання за інтересами «Майстри «Золоті ручки»» та дискусійні групи.

Головний акцент був зроблений на тих формах роботи (об'єднання «Аптека для душі», релаксаційні групи, клуб комунікації «Назустріч людям»), які сприяють задоволенню потреби в спілкуванні, що допомагає передати власний внутрішній стан, вербалізувати почуття та всім разом знайти шляхи виходу із внутрішньої проблеми людини.

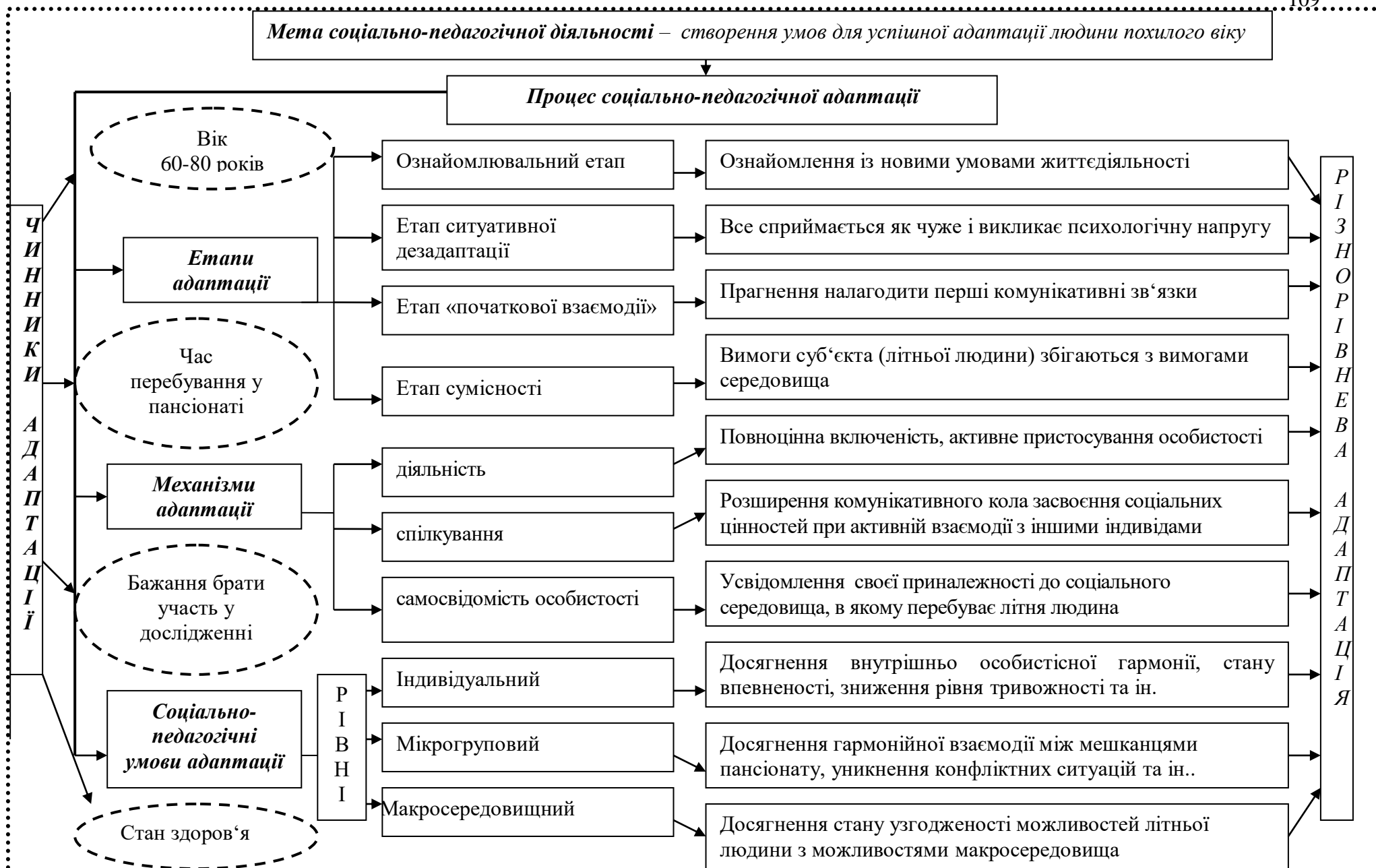

Рис. 2.2. Модель соціально-педагогічної адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища

Враховуючи виділені нами етапи (ознайомлювальний, ситуативної дезадаптації, початкової взаємодії, сумісності) входження людини похилого віку в нове соціальне середовище, на кожному із них пропонувалися певні форми роботи, які робили процес пристосування безболісним та спрямовували людину похилого віку на позитивну адаптацію:

1. Ознайомлювальний етап – об'єднання «Аптека для душі», дискусійні групи.

2. Етап ситуативної дезадаптації – об'єднання «Слово Боже у моєму серці», «Аптека для душі».

3. Етап початкової взаємодії та сумісності – клуб комунікації «Назустріч людям», дискусійні групи, об'єднання за інтересами «Майстри «Золоті ручки»», тематичні зустрічі з цікавими людьми «Наповнимо змістом серця».

Урахування соціально-педагогічних, психологічних та фізіологічних показників адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища – геріатричний пансіонат дало змогу сформувати систему основних дій, спрямованих на процес адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища та змодельовати оптимальні соціально-педагогічні умови, технологію і механізми їх застосування для досягнення позитивного результату (рис. 2.2.).

Підґрунтям розробленої нами експериментальної моделі адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища є результати проведеного комплексного обстеження цієї категорії осіб і пошук шляхів удосконалення технології соціально-педагогічної адаптації.

Соціально-педагогічні, психологічні та фізіологічні критерії були покладені в основу змісту експериментальної моделі адаптації людини похилого віку, яка визначила оптимальне використання наявних у пансіонаті можливостей адаптаційного процесу.

Послідовно висвітлено зміст і шляхи реалізації соціально-педагогічних умов, які сприяють кращій адаптації літньої людини до нових умов життєдіяльності й реалізовані на індивідуальному, мікрогруповому та на

макросередовищному рівнях. Адаптаційні заходи розроблялись і періодично корегувались у геріатричному пансіонаті за участю психолога (детальний зміст описано у параграфі 2.2.).

Зауважимо, що оскільки ми працюємо з такою віковою категорією осіб, як люди похилого віку, то досить важко визначити форми роботи до кожного критерію адаптації.

Формування адаптаційних можливостей на індивідуальному рівні з людьми похилого віку здійснюється шляхом залучення до роботи в об'єднанні «Слово Боже в моєму серці», «Аптека для душі», в релаксаційних групах, відвідування просвітницьких лекцій з релігійної тематики, участь у щонедільних сповідях.

У роботі застосовувалися методи мистецтвотерапії (ліплення) та вправи з арт-терапії (вправа «Передача листа», «Зображення імені», «Завершення каракулів», «Лінія життя» та ін.), що сприяли зниженню особистісної тривожності в літніх людей. Запропоновані форми роботи дозволяють здійснювати корекцію ставлення до себе, до власного «Я», посилюють прояв адекватної самооцінки, усвідомлення причин пригнічення, самотності та їх подолання, формування почуття гідності, поваги до себе, досягнення стану психологічної стійкості до подій у житті.

Формування адаптаційних можливостей *на рівні мікрогрупи* з літніми людьми здійснювали шляхом залучення людей похилого віку до активної участі в роботі клубу комунікації «Назустріч людям», який передбачає: 1) тренінг «Формування навичок спілкування як основа успішної адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища»; 2) розроблення стенду із зазначеними днями народження мешканців пансіонату для спонукання до емоційної взаємодії; 3) роботу дискусійних груп; 4) участь у календарно-тематичних бесідах; 5) проведення тематичних днів: «Спілкування», «Свічка згоди», «Як швидко плине час», «Довіра», «Гарний настрій»; 6) об'єднання за інтересами «Майстри «Золоті ручки»» (в'язання,

вишивка, малювання, гра в шахи) для кращого налагодження міжособистісних стосунків та реалізації свого внутрішнього потенціалу.

Запропоновані форми роботи, безперечно, сприяли корекції міжособистісних стосунків у середині мікрогрупи, розширенню кола знайомств і сфери особистісних контактів, формуванню навичок спілкування як на вербальному, так і на невербальному рівнях, уникненню конфліктних ситуацій, вербалізації особистісних почуттів, потреби іншим, підвищенню самооцінки.

Формування адаптаційних можливостей *на рівні макросередовища* з літніми людьми, здійснювалося шляхом організації тематичних зустрічей з цікавими людьми «Наповнимо змістом серця», відвідування і обговорення театральних вистав, музеїв, кіно. Запропоновані форми роботи сприяють формуванню в літніх людей відчуття свободи, невід'ємності від суспільного життя та внутрішнього комфорту.

Таким чином, розроблена експериментальна модель адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища включає в себе створення соціально-педагогічних умов, які реалізуються на індивідуальному рівні (внутрішня особистісна гармонія, стан впевненості, зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки, формування психологічної стійкості), мікрогруповому (гармонійна взаємодія між суб'єктами життєдіяльності, уникнення конфліктних ситуацій, розширення кола спілкування, уміння висловлюватися, розуміти інших на невербальному рівні) та макросередовищному (досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища – відвідування церкви, музеїв, виставок). Зазначені умови, зумовлюючи специфіку соціально-педагогічної адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, передбачають створення такого середовища, у якому б літня людина могла швидше пристосуватися та ефективно взаємодіяти з мешканцями пансіонату.

Упровадження в роботу геріатричних пансіонатів експериментальної моделі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища

уможливило формування нових стереотипів життєдіяльності літніх людей; навичок, що сприяють створенню безконфліктного середовища, у якому знаходяться мешканці пансіонату; сприяла зниженню тривоги та психологічної напруги; підвищенню самооцінки; усуненню почуття самотності; досягненню стану внутрішньої особистісної гармонії (комфортність, врівноваженість тощо) та гармонійної взаємодії з мешканцями пансіонату; розширенню кола спілкування.

Розроблення експериментальної моделі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища дає можливість упровадити технологію адаптації людей похилого віку та розробити експериментальну програму адаптації літніх людей до умов геріатричного пансіонату.

2.2. Технології впровадження адаптивних процесів у структуру життєдіяльності клієнтів геріатричного пансіонату

Відповідно до завдань нашого дослідження основними критеріями адаптації літніх людей до нових умов життєдіяльності визначено: соціально-педагогічний (самооцінка соціальної сфери життєдіяльності, адаптивні характеристики, соціальна взаємодія, соціальна компетентність); психологічний (самооцінка психологічної сфери життєдіяльності, особистісні психологічні характеристики, тривожність); фізіологічний (самооцінка, стан здоров'я, функціональний стан, емоційний комфорт).

Розробляючи технологію адаптивних процесів у структурі життєдіяльності клієнтів геріатричного пансіонату нами було взято до уваги визначені критерії адаптації літніх людей до соціального середовища та наукові доробки вчених, які досліджували спектр проблем людей похилого віку.

Ми вважали за доцільне проаналізувати програми допомоги людям похилого віку, які розроблені науковцями для роботи з даною категорією населення. За основу своїх програм вчені Н. Ф. Дементьєва, Є. І. Холостова брали концепцію, котра базувалася на трьох основних компонентах:

- 1) селекція (пошук певних складових, які були присутні в житті людини протягом життя і втрачені з віком);
- 2) оптимізація (пошук резервних можливостей літньої людини);
- 3) компенсація (полягає у створенні факторів, які б компенсували вікову обмеженість в пристосування до процесу старіння) [172, с. 127].

Запропонованої концепції при розробці програми допомоги людям похилого віку дотримується й Х. О. Порсева, вважаючи її найбільш сприятливою для даної вікової категорії. На її думку така концепція дає можливість комплексно підійти й охопити всі сфери життєдіяльності осіб даної вікової категорії; залучити інноваційні методи роботи, зокрема, використання стратегій соціального увічнення, передачі смисло-ціннісних надбань та персоналізації в наступних поколіннях, що в сукупності дасть змогу ґрунтовно підійти до аналізу та зміни ціннісно-сислової сфери пенсіонерів. Переваги даної концепції найповніше розкриваються в роботі груп самопомоги та взаємодопомоги [172, с. 128]. Програма Х. О. Порсевої, в основі якої лежить корекція особистості та ціннісно-сислової сфери, має для нашого дослідження науковий та практичний інтерес. Ми погоджуємося з поглядами науковця і стосовно того, що створення певних клубів, груп взаємодопомоги є ефективною формою організації повсякденної діяльності літніх людей.

Варто зазначити, що поза увагою науковців залишається розгляд процесу адаптації з соціально-педагогічної точки зору. Досліджуючи дану проблему, вчені більше акцентували увагу на психологічних аспектах даної категорії населення, спираючись на результати емпіричних досліджень.

Аналіз експериментальної програми допомоги літнім людям уможливило розроблення соціально-педагогічної технології адаптації клієнтів до умов геріатричного пансіонату, які мають на меті реалізацію соціально-педагогічних умов та сприяють успішній адаптації літньої людини до нового соціального середовища.

Так, під технологією соціальної роботи Р. Х. Вайнола розуміє сукупність форм, методів та прийомів, що використовуються соціальними службами,

зкладами соціального обслуговування, соціальними працівниками для вирішення завдань соціальної роботи [42, с. 34]. Технологію соціально-педагогічної роботи автор визначає як сукупність способів, дій соціальних педагогів, спрямованих на встановлення, збереження чи поліпшення соціального функціонування об'єкта, сприяння саморозвитку особистості, реалізації її творчого потенціалу, здібностей, задатків [42, с. 37]. У своєму дослідженні В. М. Шахрай соціально-педагогічну технологію тлумачить як способи створення умов для позитивного саморозвитку, соціальної адаптації і соціального захисту клієнта шляхом виховного впливу на його особу та поведінку [277, с. 202].

Як зазначає А. Й. Капська, педагогічну технологію соціальної адаптації можна назвати комплексом, який включає певні уявлення про передбачувані результати; засоби діагностики поточного стану мешканців пансіонату; пакет методів педагогічного впливу; критерії вибору оптимальних методів адаптації для конкретних умов [94, с. 171]. Для адаптації найбільш сприятливими є особистісно-орієнтовані педагогічні технології, в основі яких лежить незаперечне визнання індивідуальності, самобутності, самоцінності кожної людини, наділеної своїм неповторним суб'єктивним світом і досвідом. Використання особистісно-орієнтованих педагогічних технологій адаптації людей похилого віку до нових умов не може здійснюватися без урахування внутрішнього протесту людини похилого віку як носія суб'єктивного досвіду. Застосування цих технологій і управління ними залежить від індивідуальних здібностей людини похилого віку як суб'єкта адаптаційних процесів, що робить такі технології гнучкими, варіативними, багатофакторними [94, с. 171].

Специфіка соціально-педагогічної адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища зумовлюється необхідністю індивідуального підходу в процесі адаптації літньої людини та визначається тим, що ми маємо справу з людьми, які різняться своїм життєвим досвідом, професійними та індивідуальними здібностями.

Соціальна адаптація літніх людей посилюється за рахунок методів і техніки психокорекції: індивідуальних (бесід, консультацій); групових (комунікативні, невербальні з елементами музикотерапії, дискусії).

Отже, за робоче визначення ми беремо дефініцію, розроблену Р. Х. Вайнолою під *технологіями* впровадження адаптивних процесів у структуру життєдіяльності клієнтів геріатричного пансіонату розуміємо систему форм та методів, які сприяють реалізації соціально-педагогічних умов та спрямовані на позитивний результат адаптаційного процесу – адаптованість.

Зважаючи на необхідність активізації внутрішніх сил та механізмів адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища нами добиралися педагогічно доцільні методи, які спрямовані на успішну адаптацію літніх людей. Це зумовило зміст пропонованої нами технології процесу адаптації літньої людини, яка включає в себе науково обґрунтований та раціонально відібраний інформаційний матеріал та форми роботи, що забезпечують умови для мотивації та активізації механізмів адаптації людини похилого віку.

Виходячи з логіки нашого дослідження, вважаємо за необхідне охарактеризувати окремі форми адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища. В основу цієї роботи був покладений такий алгоритм:

- характеристика конкретної форми роботи;
- впровадження форми роботи в середовище життєдіяльності (геріатричний пансіонат) за допомогою різноманітних методів;
- відпрацювання навичок визначеної форми в процесі експериментальної діяльності літніх людей.

Робота за таким алгоритмом певною мірою сприяє формуванню групової згуртованості, навичок вербального й невербального спілкування (за результатами констатувального експерименту відсутність та обмеженість комунікації є однією з головних ознак прояву дезадаптивної поведінки у мешканців пансіонату), зняття тривоги, психологічної напруги, підвищенню самооцінки, створенню позитивної атмосфери в соціальному середовищі.

Запропонована нами технологія передбачає два етапи: підготовчий та основний.

На підготовчому етапі досліджували спектр проблем, які є актуальними для літніх людей, що мешкають в геріатричному пансіонаті. Означене коло проблем дозволило визначити соціально-педагогічні умови, які сприяють кращому адаптивному процесу літньої людини. З метою вивчення стану проблеми адаптації людини похилого віку до умов життєдіяльності в геріатричному пансіонаті використовувалися такі методи, як метод анкетування, неструктурованої бесіди та метод спостереження в роботі з літніми людьми.

Перед початком дослідження було проведено роз'яснювальну роботу з літніми людьми, ознайомлено їх з метою дослідження та поняттям «анкетування», проінформовано про соціально-педагогічний експеримент, який застосовують для отримання даних про типовість того чи іншого явища в групі досліджуваних. Аналізуючи результати анкетування, ми змогли виявити мікросередовище та макросередовище (геріатричний пансіонат), з яким взаємодіє літня людина, що уможливило виділення найбільш значущих проблем літніх людей і визначення соціально-педагогічних умов, які сприяють успішній адаптації людини похилого віку до нових умов життєдіяльності.

Результати дослідження переконують, що в літніх людей, які мешкають в геріатричному пансіонаті, чимала кількість різних проблем. Досить часто літні люди виокремлювали з них другорядні, при цьому їм досить важко конкретно окреслити причини, які спричиняють виникнення проблемних ситуацій. Проаналізувавши коло проблем, наявних у життєдіяльності мешканців пансіонату, ми змогли виокремити із них загальні, які, на нашу думку, досить помітно впливають на пристосувальний процес мешканців пансіонату до нових умов життєдіяльності та зумовлюють специфіку адаптаційного процесу:

1) обмеженість кола спілкування (Чернігівський геріатричний пансіонат – 85,6% (77 осіб), Петриківський – 83,7% (134 особи));

2) відсутність заходів, які б проводились з літніми людьми у вільний час (Чернігівський геріатричний пансіонат – 54,4% (49 особи) та Петриківський – 23,1% (37 осіб));

3) відсутність повсякденної зайнятості (Чернігівський геріатричний пансіонат – 54,4% (49 осіб) та Петриківський – 61,9% (99 осіб));

4) наявність конфліктів між мешканцями пансіонату (Чернігівський геріатричний пансіонат – 38% (34 осіб) та Петриківський – 53% (85 осіб).

Таким чином, соціально-педагогічна робота з літніми людьми, які мешкають в геріатричному пансіонаті має бути спрямована на вирішення основних соціальних проблем, які там існують. На рис. 2.3. зображені основні аспекти життєдіяльності, які впливають на процес адаптації людини похилого віку та визначають специфіку адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату. Наявні соціальні проблеми дають можливість цілісно побачити основні негаразди, які існують у літніх людей та впливають на процес адаптації до умов геріатричного пансіонату.

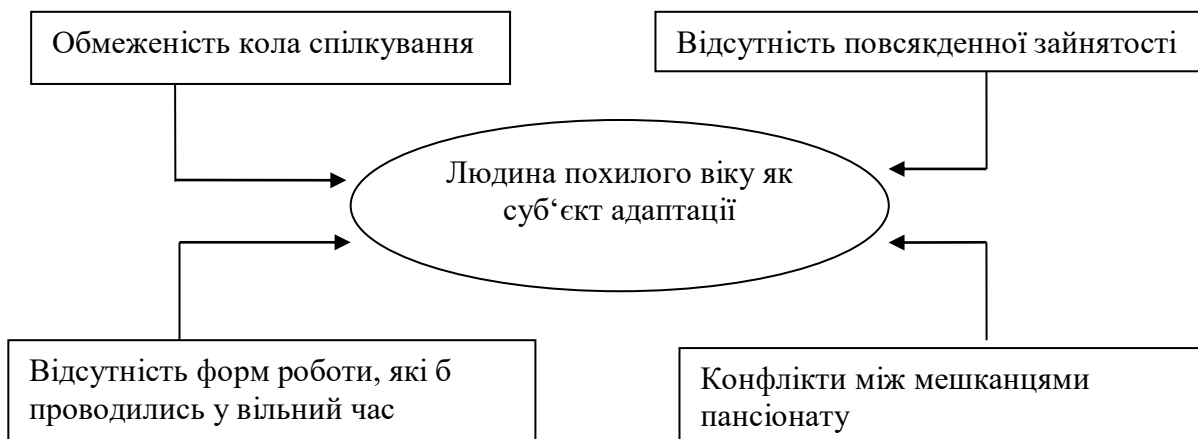

Рис. 2.3. Характеристика основних соціальних проблем мешканців геріатричних пансіонатів

Наступний етап експериментальної роботи був спрямований на подолання основних соціальних проблем життєдіяльності мешканців пансіонату та задоволення їх потреб.

Рівні	Умови	Технологія		Адаптаційні можливості людей похилого віку
		Форми та методи роботи		
<p><i>Індивідуальний рівень</i> –</p> <p>соціально-педагогічна допомога людям похилого віку, які знаходяться на початкових етапах входження в нове соціальне середовище, шляхом надання консультацій соціальним працівником;</p>	<p>Досягнення внутрішньо-особистісної гармонії</p>	<p>Об'єднання «Слово Боже у моєму серці»</p>	<p>Зустрічі з представниками церкви, просвітницькі лекції з релігійної тематики</p>	<p>Запропоновані форми роботи сприяють адаптації мешканців пансіонату до умов геріатричного пансіонату; корекції ставлення до себе, до власного «Я»; прояву адекватної самооцінки; усвідомленню причин пригнічення, самотності та їх подолання; формуванню почуття гідності, поваги до себе; досягненню стану психологічної стійкості до подій у житті.</p>
	<p>Досягнення стану впевненості; підвищення самооцінки; формування психологічної стійкості; зняття психологічної напруги.</p>	<p>Об'єднання «Аптека для душі»</p>	<p>Профілактичні бесіди, дискусії з проблемних питань, бесіди морально – етичного характеру, консультативна допомога.</p>	
	<p>Зниження рівня тривожності.</p>	<p>Релаксаційні групи</p>	<p>Дискусія, музична терапія мистецтвотерапія (ліпка) та вправи з арт-терапії: вправа «Передача листа», «Зображення імені», «Завершення каракулів», «Лінія життя»</p>	
<p><i>На рівні мікро групи (мікросередовища)</i></p>	<p>Досягнення гармонійної взаємодії між мешканцями</p>	<p>Клуб комунікації «Назустріч людям»</p>	<p>Тренінг «Формування навичок спілкування як основи успішної</p>	<p>Запропоновані форми роботи сприяють корекції міжособистісних стосунків</p>

налагодження взаємодії між мешканцями пансіонату, які вже тривалий час знаходяться в пансіонаті, та тими, хто тільки вступив до закладу соціального обслуговування, на основі набуття та збагачення досвіду життєдіяльності останніх в пансіонаті	пансіонату; уникнення конфліктних ситуацій; уміння висловлювати правильно свої думки; розуміти інших на невербальному рівні; сприймати точку зору інших; спонукання до емоційної взаємодії та комунікації; створення умов для розширення кола спілкування	Дискусійна група	адаптації до умов нового соціального середовища» Розроблення стенду із зазначеними днями народження мешканців пансіонату Тематичні дні «Спілкування», «Як швидко плине час», «Довіра», «Гарний настрій» Дискусія	в середині мікрогрупи, розширенню кола знайомств і сфери особистісних контактів, формуванню навичок спілкування як на вербальному, так і на невербальному рівнях, уникненню конфліктних ситуацій, вербалізації особистісних почуттів, потребності іншим, підвищенню самооцінки.
	Організація повсякденної зайнятості		Об'єднання за інтересами «Майстри - «Золоті ручки»»	В'язання, вишивка, малювання, гра в шахи; пасивне читання (за участю лектора).
рівень макросередовища – взаємодія літніх людей з різними соціальними інститутами	Досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища.	Тематичні зустрічі, зустрічі з цікавими людьми «Наповнимо змістом серця»	Календарно-тематичні бесіди з цікавими людьми, відвідування церкви, музеїв, виставок, театру	Запропоновані форми роботи сприяють формуванню в літніх людей відчуття свободи, невід'ємності від суспільного життя та внутрішнього комфорту.

Рис.2.4. Технологія впровадження адаптаційних процесів людей похилого віку до умов нового соціального середовища

На основному етапі формувального експерименту ми впроваджували соціально-педагогічні умови (їхня характеристика представлена у параграфі 2.1.) в життя геріатричного пансіонату за допомогою різноманітних форм та методів.

На початковому етапі експерименту мешканці пансіонату були налаштовані досить песимістично, часто ставили запитання: «А навіщо все це робити?», «А кому воно потрібно?», «Ми вже старі і не можемо нічому новому навчитися», тому нами було прийнято рішення про впровадження в практику соціально-педагогічних умов за допомогою різноманітних форм та методів, та індивідуальної роз'яснювальної (консультативної) роботи. У результаті роз'яснювальної бесіди ми намагалися вказати літнім людям на необхідність участі в експерименті, наголошуючи на їх винятковості, великому життєвому досвіді, своєрідному баченні життя. Нашим завданням було донести до літніх людей, що вони спроможні допомогти іншим у складних життєвих обставинах, в яких ті опинилися. На рис. 2.4. представлена технологія впровадження адаптаційних процесів людей похилого віку до умов нового соціального середовища. Соціально-педагогічні умови ми розглядаємо за трьома рівнями: індивідуальний, мікрогруповий, макросередовищний. На кожному з рівнів включаються різні соціально-педагогічні умови, які сприяють позитивному адаптивному процесу. Відповідно до кожної умови нами було розроблено форми роботи, які реалізовувалися за допомогою визначених методів роботи з людьми похилого віку, що уможливило корекцію особистісної сфери життя мешканців пансіонату і, як наслідок, вироблення в літніх людей позитивного ставлення до себе, до оточуючих людей та середовища, у якому вони перебувають. Для впровадження умов *на індивідуальному рівні* було застосовано технологію роботи з людьми похилого віку, що має на меті досягнення внутрішнього комфорту, особистісної гармонії і дає відчуття літній людині вічності життя, неминучості певних періодів буття. Така технологія застосовувалася в роботі об'єднання *«Слово Боже у моєму серці»*, яке зорієнтоване на корекцію самооцінки літньої людини, самотності, зокрема, усвідомлення вічності життя. Реалізація цієї технології допомагає покращити

психологічний стан людини похилого віку. Функціонування об'єднання *«Слово Боже у моєму серці»* передбачає відвідування просвітницьких лекцій, проведення індивідуальних бесід з представниками церкви, допомагає літнім людям відчувати зв'язок з іншими людьми, наповнює буденні дні світлими, хвилюючими почуттями. На початковому етапі роботи об'єднання *«Слово Боже у моєму серці»* було проведено лекцію, де представник церкви детально описав свої функціональні обов'язки в роботі геріатричного пансіонату, час та день зустрічі, запропонував організувати відвідування церкви.

Діяльність об'єднання включає такі види занять, як лекції, бесіди, консультативна допомога, сповідь.

На нашу думку, дана вікова категорія населення, як ніяка інша, знаходиться досить близько до завершення свого життєвого шляху і тому, страх за скоєння гріховних вчинків протягом життя відображається на поведінці людей похилого віку.

Упровадження в роботу геріатричного пансіонату технологія, яка сприяє досягненню в літніх людей стану впевненості в собі, підвищенню самооцінки, формуванню психологічної стійкості, передбачає таку форму роботи, як *об'єднання «Аптека для душі»* і зорієнтована на корекцію ставлення до себе, до власного «Я», почуття пригніченого настрою, самотності, почуття гідності, поваги до себе. Як переконують результати дослідження, люди похилого віку досить невпевнені в собі, у свої діях та вчинках.

Об'єднання «Аптека для душі» працює 1 раз на тиждень, у його роботі використовуються профілактичні бесіди (морально-етичного характеру) та надається консультативна допомога. У роботі з клієнтами запропонувалася тема для обговорення *«Добре і погане в моєму житті»*, проводилися просвітницькі бесіди, де висвітлювалися проблеми добра і зла, порушувалися питання, що є переможним у житті – добро чи зло, що спонукає людину на добрі і погані вчинки, що ми маємо робити, щоб наше життя складалося тільки з позитивних моментів. Соціальний працівник розповів про добре і погане в його житті, і це надало літнім людям впевненості в собі, вони стали відвертими

(усе це супроводжувалося використанням музичної композиції). Таким чином, кожен учасник міг висловитися з даної проблеми, що дозволило прийняти групове рішення стосовно обговорюваного питання: якщо хочеш, щоб тобі не робили погано, почни з себе; даруй людям добро, здійсною гарні вчинки і побачиш, як все зміниться на краще.

Реалізація технології адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища у роботі з мешканцями пансіонату сприяє зменшенню рівня тривожності в літніх людей і передбачає функціонування *релаксаційних груп* (додаток К). Робота групи зорієнтована на корекцію почуття тривожності, психологічної напруги. Засідання групи відбувається один раз на тиждень та передбачає дискусію після релаксаційних вправ, метод музикотерапії, вправи з арт-терапії. Робота гуртка розпочинається з арт-терапевтичних вправ, що дозволяє уникнути тривожності та сприяє формуванню згуртованості. У роботі використовувалися такі вправи, як «Зображення свого імені», «Передача листа», «Завершення каракулів», «Лінія життя», «Минуле, сьогодні та майбутнє».

У вправі «Зображення свого імені» людині похилого віку пропонується зобразити своє ім'я в довільній формі. Як показують спостереження, літні люди не відчують напруження, навпаки, у них зникає тривога та відкриваються творчі можливості.

Вправа «Лінія життя» спрямована на аналіз життя літніх людей, яке ми пропонуємо зобразити у вигляді діаграми, визначивши взлети та падіння їхнього життя. Вправа «Минуле, сьогодні та майбутнє» дає можливість літнім людям проаналізувати своє життя та перенестися з минулого в сьогодні.

Використання арт-терапевтичних методів супроводжується прослуховуванням вправи на релаксацію з подальшим обговоренням відчуттів, які виникли під час виконання вправи.

Реалізація умови на *мікрорівні* спонукала нас розробити технологію для роботи з літніми людьми, яка б сприяла виробленню навичок спілкування. Вона

передбачає роботу клубу комунікації «Назустріч людям» з використанням тренінгу, підготовки стенду, тематичних днів, дискусійних груп. Функціонування клубу «Назустріч людям» зорієнтоване на корекцію комунікативної сфери життя мешканців пансіонату, міжособистісних стосунків.

Один із методів реалізації даної технології є комунікативний тренінг, який розрахований на 7 днів і має на меті інформування та набуття учасниками нових навичок у сфері спілкування, зменшення проявів конфліктної поведінки, формування в учасників тренінгу позитивного ставлення до життя та бажання успішної адаптації в нових умовах життєдіяльності. Тренінгова програма складається з 7 занять, які схематично представлено на рис. 2.5.

Номер заняття	Назва заняття	Мета
Заняття №1	«У чому полягає сенс життя»	Підвищення позитивного ставлення до життя; аналіз життєвих цілей, які були в житті літньої людини і які існують на сьогодні; формування життєвих цілей, які відповідатимуть внутрішньому стану літньої людини.
Заняття №2	«Нова людина очима інших»	Формування перспективної життєвої стратегії, спираючись на ціннісні орієнтації учасників. Аналіз ціннісних орієнтацій кожного учасника тренінгу. Виявлення особистісних якостей суб'єкта процесів життєдіяльності, які сприяють успішній адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища.
Заняття №3	«Актуалізація навичок спілкування»	Інформування учасників про особливості комунікації та вдосконалення навичок спілкування. Прагнення навчити літню людину довіряти іншим людям та вербалізувати свої переживання для зняття внутрішньої напруги.
Заняття №4	«Спілкуємося без конфліктів»	Уміння розпізнавати передумови конфлікту, що сприятиме зменшенню проявів конфліктної поведінки між мешканцями пансіонату; сприймати думки інших людей і ставитися до їх почуттів та думок менш критично, з повагою.

Заняття №5	«Вплив ситуації на ефективність спілкування»	Підвищення здатності учасників до ефективної комунікації
Заняття №6	«Внутрішній комфорт - внутрішня впевненість»	Формування ефективних шляхів досягнення внутрішнього комфорту та впевненості
Заняття №7	«Наша взаємодія – результат позитивно спрямованого спілкування»	Закріплення навичок впевненого спілкування та взаємодії, що сприятиме успішній адаптації до нових умов життєдіяльності

Рис. 2.5 Структура тренінгу «Формування навичок спілкування як основа успішної адаптації до нового соціального середовища»

У процесі роботи було визначено основні напрямки тренінгової роботи з людьми похилого віку, які мешкають в геріатричному пансіонаті (додаток Л):

1. Інформаційний – полягає в тому, що використання тренінгу в роботі з літніми людьми як групової форми роботи є важливим і доцільним. Під час тренінгових занять створювалося неформальне, невимушене спілкування, яке відкриває перед групою безліч варіантів розвитку й розв'язання проблеми пристосування до змінених умов життєдіяльності. Використовуючи методи спостереження та бесіди, виявлено основні проблеми літніх людей: важкість у налагодженні дружніх стосунків; конфліктність у взаємодії з мешканцями пансіонату; відсутність сенсу життя; неспроможність задовольнити потребу в спілкуванні; невміння слухати та розуміти інших; несприйняття думок інших; егоцентризм; невміння правильно доносити інформацію до інших.

Увесь спектр проблем людей похилого віку, які мешкають в геріатричному пансіонаті, слугував основою для розроблення тренінгу і був реалізований на усіх заняттях.

2. Особистісний – спрямований на здатність літньої людини знаходити цілі, які відповідатимуть її сьогоdnішньому етапу життя. Метою цього напрямку є вироблення вмінь у літніх людей жити не минулим, а сьогоdnенням; оволодіння ефективними способами рефлексії, навичками ефективного спілкування; оцінювання особистісних якостей інших людей; уникнення конфліктів у новому середовищі життєдіяльності; вироблення навичок

вербалізації своїх почуттів, переживань щодо певної ситуації; формування здатності до зняття внутрішньої напруги через вербалізацію своїх почуттів. Реалізація цього напрямку відбувалася на всіх заняттях.

3. Екзистенційний – аналіз ціннісних орієнтацій мешканців пансіонату та групових цінностей, притаманних неформально існуючій групі (виявлення рис, які важливі при входженні в нове соціальне середовище та сприяють успішній адаптації). Реалізація цього напрямку відбувалася на всіх заняттях.

Усі заняття склалися з трьох частин: вступної, основної (етап конструювання) та завершальної. Наприклад, перше заняття «*У чому полягає сенс життя*» було зорієнтоване на ознайомлення з організаційними моментами тренінгу (окреслено цілі тренінгу, визначено очікування мешканців пансіонату від тренінгу, налаштовано на подальшу ефективну роботу, обговорено та прийнято правила тренінгу).

Перше заняття не мало великої емоційної та психологічної напруги завдяки комплексу використаних вправ. Вправа «Посмішка» (на кожному занятті) сприяла налагодженню позитивної атмосфери в групі та налаштувала літніх людей на відвертість та взаємодію. Наприкінці тренінгового заняття кожному учасникові пропонувалася «Пам'ятка про смисл життя», яка залишалася в них з метою активізації позитивного мислення і налаштування на подальшу ефективну роботу.

Використання вправи «Незакінчені речення» сприяло самоаналізу життєвого шляху та вчинків.

На 2 занятті «Нова людина очима інших» з'ясовували, які якості цінуються мешканцями пансіонату в новій людині, що вперше потрапила до закладу соціального обслуговування. Для цього учасників було поділено на 2 групи, запропоновано плакати із зазначеними груповими цінностями, серед яких необхідно визначити ті, які мають адаптаційну значущість у новому соціальному середовищі. Виконання даної вправи сприяло груповій згуртованості мешканців пансіонату; самоаналізу власних якостей;

виокремленню якостей, якими має володіти суб'єкт життєдіяльності геріатричного пансіонату.

Для розпізнавання передумов конфлікту та сприяння зменшенню проявів конфліктної поведінки слугувало заняття №4 «Спілкуємося без конфліктів», на якому використано вправу «Куб», що допомагала учасникам зрозуміти багатоаспектність одного і того ж явища. Учасникам пропонувалося назвати передумови прояву конфліктної поведінки, зобразивши їх схематично (учасники подавали це у вигляді спільного малюнка). Така вправа створює позитивний настрій в учасників та формує в літніх людей стереотипи ідеального світу без конфліктів.

Розвитку навичок вербального та невербального спілкування в мешканців пансіонату слугувало використання на п'ятому занятті «Вплив ситуації на ефективність спілкування» вправи «Тварини», що формувала в літніх людей виразну поведінку та пошук засобів самовираження, котрі будуть зрозумілими іншим. Учасникам роздані корони із зображенням тварин (зображення клієнти не бачать), завданням інших було невербально донести до власника корони, що на ній зображено. Виконання вправи супроводжувалося позитивними емоціями та налаштовувало літніх людей на ефективну взаємодію в мікрогрупі.

Застосування вправи «Автобус», «Зрозумій, що написано», «Погляд зі сторони» мало на меті формування навичок невербального спілкування та вміння слухати інших.

Цікавим, на нашу думку, стало заняття №6 «Внутрішній комфорт-внутрішня впевненість», яке виявляло ефективні шляхи досягнення внутрішнього комфорту та впевненості. Для зацікавлення клієнтів використовували притчу про мудрість, яка викликала бурхливу дискусію серед учасників, що, у свою чергу, сприяло формуванню навичок правильної вербалізації думки та почуття. Схожими за метою були вправи «Крилаті вислови» та «Публічний виступ», які надавали можливість кожному учаснику виступити, використовуючи виразні засоби спілкування на заздалегідь підготовлену тему. Наприкінці заняття було використано притчу про старця,

яка мала на меті закінчити тренінгову програму емоційно-позитивним налаштуванням учасників на ефективну взаємодію з суб'єктами життєдіяльності.

Таким чином, метою тренінгових занять, проведених нами, було: навчитися правильно розуміти не тільки те, що літні люди чують, але й те, що бачать; визначити причини прояву конфліктної поведінки з мешканцями пансіонату; проаналізувати шляхи їх вирішення, що, зрештою, й було успішно нами зреалізовано, про що свідчать результати проведеного дослідження.

Робота клубу комунікації «Назустріч людям», за нашими спостереженнями, запам'яталася для літніх людей використанням такого цікавого прийому, як розроблення соціальним працівником стенду із днями народжень мешканців пансіонату, що мав на меті спонукати їх до емоційного сприйняття подій (виникнення почуття радості від того, що вони не байдужі іншим, що про них пам'ятають).

У процесі роботи клубу комунікації панувало невимушене спілкування між клієнтами пансіонату, що спонукало до позитивно-дружньої атмосфери в середині мікро групи, при цьому літні люди були щирими, відвертими з іншими клієнтами; відкрито висловлювалися про потайні бажання та страхи люди похилого віку. Створений мікроклімат у групі сприяв тому, що літня людина шукала нові форми поведінки і шляхи вирішення проблемних ситуацій (вислуховування, дискусії тощо). Використання в роботі клубу комунікації вищезгаданих методів роботи сприяло створенню дружніх міжособистісних стосунків між мешканцями пансіонату, усуненню почуття тривоги, зменшенню психологічної напруги людей похилого віку.

Функціонування клубу комунікації передбачало використання в роботі з людьми похилого віку, які мешкають в геріатричному пансіонаті, такої форми роботи, як тематичний день «*Позитивна взаємодія*». Особливість використання тематичних днів у роботі з людьми похилого віку полягала в тому, щоб навчити літніх людей навичкам конструктивного спілкування, ознайомити з основними прийомами ефективної взаємодії. Літнім людям пропонувалося завдання:

намагатися якомога рідше говорити заперечні частки «ні» і «не», а також не використовувати брутальні слова протягом дня, яке викликало труднощі в клієнтів пансіонату, це є свідченням того, що в їхньому житті брутальні слова та негативні слова є нормою. Саме через це вирішено кожному клієнтові подарувати пам'ятку, в якій зазначено, що «словом можна убити, словом можна врятувати, словом можна полки за собою повести...». При подальшому обговоренні вищезгаданого завдання люди похилого віку стверджували, що досить важко розмовляти, не використовуючи «ні» та «не», але це можливо. У процесі комунікації виникали ситуації, коли потрібно було сказати «не», але літні люди, згадуючи про наявність пам'ятки, непослуговувалися негативними словами. Отже, завдяки використанню такої форми роботи, як тематичний день, ми спостерігали налагодження дружньої атмосфери в життєдіяльності пансіонату, яка виявлялась у взаємодопомозі мешканців будинку-інтернату.

У роботі тематичного дня використовувалися вправи «Тотальне «так»», «Комплімент», «Моя думка».

Іншою формою, де реалізовується технологія адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища, є тематичний день «Згода – запорука щасливого життя», у роботі якого використовувався метод казкотерапії, що допомагав літнім людям повернутися у своє минуле (дитинство), згадати все те добре, що було в їхньому житті. Такий метод роботи дозволив клієнтам знову відчувати щастя, гармонію та внутрішній спокій. Дискусія, яка виникла після методу казкотерапії, мала позитивне спрямування: літні люди згадували щасливі, кумедні події в їхньому житті; на їхніх обличчях була присутня посмішка, яка засвідчувала комфортний стан учасників.

Наступною формою реалізації технології адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища є тематичний день «Як швидко плине час», завданням якого було з'ясувати: чи замислювалися літні люди, як швидко плине час, чи минає він з користю для них та інших? Метою проведення цього тематичного дня є прагнення навчити літню людину цінувати, контролювати свій час, витратити його з користю. Більшість мешканців пансіонату не бажає

брати участь у життєдіяльності пансіонату, мотивуючи це тим, «що воно нікому не потрібне і не приносить ніякої користі», при цьому вони скаржаться на сіру буденність їхнього життя. Мешканці пансіонату втратили бажання цінувати своє життя, з користю використовувати свій час. Отже, проведення тематичного дня «Як швидко плине час» з мешканцями пансіонату дало можливість літнім людям відчути цінність життя, плинність та неповернення дорогоцінного часу, який потрібно використовувати з користю.

Проведення тематичного дня «*Довіра – запорука щасливого життя*» та впровадження цієї форми роботи в життєдіяльність геріатричного пансіонату сприяє підтримці позитивної психоемоційної атмосфери в макросередовищі – геріатричному пансіонаті. Протягом одного дня мешканцям пансіонату пропонувалося виконати завдання, яке полягало в аналізі взаємостосунків з оточуючими людьми, необхідно було: дати відповідь на такі запитання: «Чи багато серед Ваших знайомих людей, яким Ви можете довіряти?», «Чому не довіряєте людям?». Реалізація даної технології відбувалася за допомогою вправ, зокрема «Казки про Дерева-характери». Літнім людям пропонується намалювати власне дерево.

Для того, щоб літні люди навчилися аналізувати свої характерологічні риси та визначати, які з них є позитивними, а які – негативними, використовували тематичний день «*Довіра – запорука щасливого життя*». Вищезгадана форма роботи сприяла тому, що клієнти навчалися спілкуватися на чуттєвому, емоційному, емпатійному рівнях.

Цікавою формою роботи з літніми людьми був тематичний день «*Гарний настрій*», метою якого було визначення передумов, формування настрою літньої людини (за допомогою методу самоаналізу), що є основою для подальшої взаємодії між мешканцями пансіонату та підтримки позитивного емоційного настрою протягом усього дня. Головне гасло, якого мали дотримуватися люди похилого віку протягом дня, полягало в тому, що як би не було сумно, завжди потрібно зберігати в душі відчуття світла та тепла, намагатися дарувати другові посмішку і приємні слова.

Упровадження технологій адаптації літніх людей до умов нового соціального середовища передбачає розширення кола спілкування, чому сприяє робота *дискусійних груп*, яка має на меті оволодіння навичками вербального спілкування; навичками правильно та лаконічно висловлювати свої думки; задоволення потреби в спілкуванні (додаток М). Метод дискусійного характеру полягає в створенні умов, за яких літня людина може не тільки висловлювати свою точку зору, але й протиставляти її поглядам інших мешканців геріатричного пансіонату.

Систематичне відвідування дискусійних груп розглядається літніми людьми як певний вид діяльності, що дає можливість людям висловитися та бути почутими, а також усвідомити, що кожен із них не залишиться наодинці зі своєю проблемою. Робота групи спрямована на обізнаність літніх людей з проблемами, які є для них цікавими (останні новини життя суспільства, життя та діяльність відомих людей тощо). Соціальний працівник готує тематику занять, спираючись на події, які відбуваються в суспільстві, що сприяє більшій обізнаності в суспільних питаннях. У додатку В пропонується календарний перелік тем для дискусійних груп.

Упровадженню в життєдіяльність геріатричного пансіонату технології адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища, яка реалізовує творчий потенціал мешканців пансіонату, сприяє така форма роботи, як об'єднання за інтересами *«Майстри «Золоті ручки»»*. Особливий інтерес у клієнтів викликала робота, яка передбачає в'язання, вишивку, малювання, гру в шахи, пасивне читання, музичну психотерапію, що за своєю сутністю є повсякденною зайнятістю літніх людей. При цьому діяльність клієнтів в об'єднанні за інтересами супроводжувалась використанням музикотерапії або пасивного читання (за інтересами літніх людей). Безперечно, музика впливає на емоції літньої людини, вона здатна створювати настрій, що є досить важливим у роботі з такою категорією осіб. Під час прослуховування музики зникла напруга, негативні почуття в учасників експерименту. Головним критерієм для вибору музичного твору було: спокійний темп, відсутність напружених

кульмінацій, мелодійність та гармонійність. Музикотерапія використовувалася нами для розвитку творчих здібностей, розширення світогляду, активізації соціально-адаптивних можливостей. Головним завданням корекційних музичних занять є стимулювання потенційних можливостей, подолання труднощів соціальної адаптації відповідно до можливостей літньої людини. На початковому етапі роботи об'єднання за інтересами пропонувалося паралельно з фізичним навантаженням використовувати метод пасивного читання, що передбачало читання соціальним працівником чи психологом певної періодики. Досить часто літні люди висловлювали бажання, щоб соціальний працівник читав їм інформацію з газет. Читання, у свою чергу, супроводжувалося обговоренням актуальних проблем в суспільному чи політичному житті.

Реалізація умов на *макрорівні* передбачає впровадження технології адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища, яка сприяє досягненню стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища. Упровадження даної технології в життєдіяльність геріатричного пансіонату відбувалося за допомогою волонтерів. Ця технологія використовує такий метод роботи, як тематичні зустрічі з цікавими людьми, відвідування музеїв, виставок, театрів. Запропоновані форми роботи сприяють формуванню в літніх людей відчуття свободи, невід'ємності від суспільного життя та внутрішнього психологічного комфорту.

Розширенню знань літніх людей стосовно того чи іншого питання, залучення їх до оцінки наступних певних дій, вчинків, формування в них відповідного ставлення до навколишнього середовища, своїх обов'язків сприяє використання бесіди, оскільки вона стимулює інтерес клієнтів до обговорення актуальних проблем, життя соціуму.

Отже, упровадження в життєдіяльність літніх людей, які мешкають в геріатричних пансіонатах, запропонованої технології роботи, сприяє появі в них відчуття потрібності іншим, почуття розуміння того, що вони не самотні, не наодинці зі своїми проблемами, «не замкнені» в стінах закладу соціального обслуговування. Використані форми роботи зумовлюють специфіку

адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату та не несуть великої психологічної напруги, натомість дають можливість відпочити на заняттях, сприяють формуванню нових життєвих стереотипів, зменшенню тривоги і, врешті-решт, допомагають людині похилого віку відчувати себе повноцінним членом суспільства.

Враховуючи особливості вікової категорії літніх людей, які є суб'єктами адаптаційних процесів, та особливості середовища (геріатричний пансіонат), де здійснюються адаптаційні процеси, соціально-педагогічна робота набуває певної специфіки й полягає в тому, що:

1. Соціально-педагогічний процес у геріатричному пансіонаті планується з урахуванням того, що люди похилого віку відірвані від звичного для них сімейного побутового середовища.

2. Процес формування певних форм поведінки та навичок літньої людини здійснюється в умовах «штучного» колективу, тому відрізняється певною нестабільністю, ситуативністю.

3. Соціально-педагогічна робота будується на засадах добровільності, тому має передбачати можливості для вільного вибору клієнтом видів та форм роботи.

4. «Штучний» колектив уможлиблює руйнацію стереотипів та формує нові погляди на життя.

5. Соціально-педагогічний вплив здійснюється в умовах природного середовища і нового соціального оточення.

Розроблення та впровадження соціальним педагогом технології роботи з людьми похилого віку, які мешкають в геріатричному пансіонаті, дає можливість розглянути ефективність дії експериментальної програми стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації в умовах геріатричного пансіонату

2.3. Ефективність дії експериментальної програми стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації в умовах геріатричного пансіонату

Проведена експериментальна робота дозволила вирішити складне завдання щодо пристосування людей похилого віку до нового соціального середовища.

Перевірка результативності використання запропонованих методик у нашому дослідженні є певним виміром наближення до реального прогнозованого результату. Головним у формульованому експерименті було досягнення заданої мети шляхом активного включення та активної участі людей похилого віку до запропонованих форм роботи з цільовою установкою на розвиток адаптаційних можливостей.

Під час проведеного експерименту протягом трьох років здійснювалася перевірка запропонованих методик у Чернігівському геріатричному пансіонаті та Петриківському геріатричному пансіонаті Тернопільської області.

Організація експериментальної роботи дозволяє одночасно як впроваджувати адекватні форми роботи з літніми людьми різної складності, так і вдосконалювати методику роботи з даною категорією клієнтів; виявити і корегувати труднощі, які з'являються в процесі адаптації; спеціально конструювати роботу так, щоб літні люди оволодівали навичками вербального та невербального спілкування, ефективної, безконфліктної взаємодії; використовувати отримані результати експерименту в практиці інших геріатричних пансіонатів.

З метою досягнення мети і вирішення поставлених завдань нами було розроблено експериментальну програму «Стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації в нових умовах життєдіяльності», яка передбачала роботу з літніми людьми, що мешкають у новому соціальному середовищі.

Експериментальна програма впроваджувалася кількома етапами:

- 1) діагностика людей похилого віку, котрі мешкають в геріатричному пансіонаті, з метою виявлення болючих проблем, які впливають на пристосувальний процес у новому соціальному середовищі;
- 2) визначення рівня адаптованості мешканців пансіонатів;
- 3) упровадження технології адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища;
- 4) розвиток навичок, необхідних для процесу адаптації, та вироблення адаптаційних механізмів у мешканців пансіонату;
- 5) перевірка ефективності запропонованої технології, яка використовується в роботі з літніми людьми.

Визначаючи ефективність змісту експериментальної програми адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища, ми, безумовно, виходили із суті поняття адаптації як процес за допомогою якого досягається стан єдності між особистістю (людиною похилого віку) та соціальним середовищем (геріатричним пансіонатом). При цьому ми вважали за доцільне акцентувати увагу на окремих питаннях, які вимагають вирішення під час формувального експерименту: формування навичок спілкування; розширення комунікативного кола клієнтів; активізація нових життєвих цілей; створення комфортної психологічної атмосфери в пансіонаті; надання індивідуальної консультативної допомоги; усунення причин і факторів, які викликають у клієнтів почуття тривоги; формування комунікативної діяльнійої згуртованості мешканців пансіонату.

Під час проведення констатувального експерименту визначили коло проблем, які впливають на пристосувальний процес у пансіонаті, та з'ясували, наскільки людина похилого віку адаптована до нового соціального середовища. На початковому етапі діагностували стан літньої людини за допомогою методики К. Роджерса та Р. Даймонда [193, с. 457 - 465], яка допомагала виявити людей, неадаптованих до умов нового соціального середовища. У Чернігівському геріатричному пансіонаті таких клієнтів виявилось 85% (77

осіб), у Петриківському пансіонаті – 88% (140 осіб), саме з цією групою людей проводилася подальша експериментальна робота.

Під час формувального етапу експерименту нами було визначено експериментальну та контрольну групи.

До експериментальної групи входили 79 осіб з Петриківського геріатричного пансіонату та 68 осіб з Чернігівського геріатричного пансіонату віком від 60 до 80 років, фізично спроможних брати участь у дослідженні, та таких, що виявляють бажання, але мають низький рівень активності, перебувають у геріатричному пансіонаті близько 6 місяців.

До контрольної групи входило 64 особи з Петриківського геріатричного пансіонату та 52 особи з Чернігівського геріатричного пансіонату віком від 60 до 80 років, фізично спроможних брати участь у дослідженні, та таких, що виявляють бажання, але мають низький рівень активності і перебувають у геріатричному пансіонаті близько 6 місяців.

Учасникам експерименту було запропоновано методики дослідження, які застосовувалися на констатувальному етапі експерименту: методики «Здатність до пересування», «Здатність до самообслуговування», «Ставлення до проживання в будинку-інтернаті», «Основа спілкування», «Самооцінка здоров'я», «Самооцінка», «Наскільки ви активні», «Вихід із складних життєвих ситуацій» Д. Рассела та М. Фергюсона, методика В. А. Кан-Калика та М. Д. Нікандрова на виявлення потреби в спілкуванні та опитувальник Спілберга.

Перед формувальним експериментом було проведено роз'яснювальну роботу серед мешканців пансіонату (про форми роботи, які будуть запропоновані, про участь у дослідженні). З першою групою людей, які належать до низького рівня адаптованості, було проведено індивідуальну психологічну консультацію, у процесі якої ми прагнули з'ясувати особистісні характеристики літньої людини, виявити причини, які перешкоджають її успішній адаптації. Враховуючи критерії, що характеризують низький рівень адаптації (занижена самооцінка, низький рівень адаптованості, можливий

низький рівень домагань, високий рівень тривожності, обмежене коло спілкування, відсутні навички самообслуговування, негативне ставлення до соціального середовища), визначили основні напрямки роботи з даною групою. Перш за все, необхідно було зняти відчуття тривожності та особистісної напруги завдяки участі літніх людей у роботі релаксаційних груп, об'єднанні «Аптека для душі». Це допомагало літнім людям виявляти впевненість, сприяло формуванню високої самооцінки та психологічної стійкості до дестабілізуючих факторів життя. Залучення літніх людей до роботи в об'єднанні за інтересами «Майстри «Золоті ручки»» створює умови для реалізації свого творчого потенціалу та можливостей.

Як показує практика, доцільно було б об'єднати групи із середнім та високим рівнем адаптації. Літні люди, які належать до середнього рівня адаптованості, характеризуються, перш за все, недостатнім проявом певних адаптивних характеристик (можливостей). Але водночас вони намагаються інтеріоризувати умови, які створюються для їх адаптації. Перебуваючи в одній групі з особами, які виявляють високі адаптивні можливості, особи з середнім показником адаптивності більш швидко виробляють необхідні для успішної адаптації механізми. Для такої категорії літніх людей ми пропонували форми роботи, що спрямовані на досягнення внутрішньої особистісної гармонії (об'єднання «Слово Боже у моєму серці»), досягнення гармонійної взаємодії з іншими мешканцями пансіонату, уникнення конфліктних ситуацій (тренінг), розширення кола спілкування (робота дискусійних груп, залучення до роботи в об'єднанні за інтересами «Майстри «Золоті ручки»», тематичні дні, участь у тематичних зустрічах з цікавими людьми).

З мешканцями пансіонату, які належали до експериментальної групи проводилася роз'яснювальна робота, під час якої було визначено мету роботи групи та результати, які очікуємо.

В експериментальній групі ми застосували технологію роботи з людьми похилого віку (детальний зміст описано у параграфі 2.2.). Процес формування в мешканців пансіонату позитивного ставлення до змін у їхньому

житті, до людей, які поряд з ними мешкають, може здійснюватися за допомогою різних форм роботи: об'єднань «Слово Боже у моєму серці», «Аптека для душі», релаксаційних груп, клубу комунікації «Назустріч людям», дискусійних груп, об'єднань за інтересами «Майстри «Золоті ручки»», тематичних зустрічей «Наповнимо змістом серця».

З метою забезпечення ефективності запропонованої нами технології в геріатричному пансіонаті реалізувалася низка соціально-педагогічних умов (детально представлені в 2.1.): досягнення внутрішньо особистісної гармонії; стану впевненості; зниження рівня тривожності; підвищення самооцінки; формування психологічної стійкості; налаштування на гармонійну взаємодію між мешканцями пансіонату; уникнення конфліктних ситуацій; створення умов для розширення кола спілкування; уміння правильно висловлювати свої думки; розуміння інших на невербальному рівні; сприймання точки зору інших; досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища (відвідування церкви, музеїв, виставок). Ці умови пов'язані з урахуванням психологічних характеристик даної вікової групи та з особливостями закладу, в якому вони мешкають. Для того, щоб визначити ставлення людини похилого віку до оточуючого та навколишнього середовища, в якому вона знаходиться, ми використали методику «Оцінка ставлення мешканців пансіонату до оточуючого та навколишнього середовища» (авторська). Результати представлено у таблиці 2.5. «Показники ставлення мешканців пансіонату до оточуючого та навколишнього середовища (після формувального експерименту) в експериментальній групі»

Як засвідчують результати проведеного анкетування, після формувального етапу експерименту більшість мешканців пансіонату позитивно оцінюють навколишнє соціальне середовище; наприклад, вони позитивно ставляться до своїх сусідів по кімнаті (49,4% (39 осіб) з Петриківського та 35,3% (24 особи) з Чернігівського пансіонату). Це означає, що використані форми роботи є ефективними, оскільки спостерігається зниження рівня прояву конфліктної поведінки серед мешканців пансіонату.

**Показники ставлення мешканців пансіонату до оточуючого та навколишнього середовища
(після формувального експерименту) в експериментальній групі**

		Петриківський геріатричний пансіонат Тернопільської області Абс. 79/100%						Чернігівський геріатричний пансіонат Абс. 68/100%					
	Спробуйте реально поглянути на свої стосунки з навколишнім світом та оцінити за трибальною шкалою своє ставлення до:	Позитивне «5»		Нейтральне «4»		Негативне «3»		Позитивне «5»		Нейтральне «4»		Негативне «3»	
		К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%
1.	Сусіда по кімнаті	39	49,4	24	30,4	16	20,2	24	35,3	28	41,2	16	23,5
2.	Мешканців пансіонату	31	39,2	28	35,4	20	25,3	28	41,2	22	32,4	18	26,4
3.	Медичного персоналу	68	86	10	12,8	1	1,2	52	76,5	14	20,6	2	2,9
4.	Форм роботи, які проводяться в пансіонаті	51	64,6	12	15,2	16	20,2	54	79,4	9	13,2	5	7,4
5.	Пансіонату загалом	63	79,7	11	13,9	5	6,4	48	70,6	12	17,6	8	11,8
6.	Родичів	20	25,3	38	48,1	21	26,6	22	32,4	29	42,6	17	25
7.	Давніх друзів	62	78,5	9	11,4	8	10,1	16	23,5	31	45,6	21	30,9
8.	Свої поведінки, своїх вчинків	69	87,4	4	5	6	7,6	53	77,9	6	8,8	9	13,3
9.	Внутрішнього «Я»	54	68,3	18	22,8	7	8,9	47	69,1	13	19,2	8	11,7

Літні люди стали краще розуміти причини конфліктної поведінки, актуальними для них стали вправи, які дали змогу навчитися уникати конфліктів, правильно висловлювати свої думки, формувати навички невербального спілкування для кращого розуміння один одного.

Спостерігається позитивне ставлення як до мікросередовища – мешканців пансіонату (39,2% (31 особа) осіб з Петриківського геріатричного пансіонату та у 41,2% (28 осіб) респондентів з Чернігівського), так і до макросередовища – геріатричного пансіонату (79,7% (63 особи) з Петриківського пансіонату та з 70,6% (48 осіб) Чернігівського пансіонату). Можна стверджувати, що застосована нами технологія є ефективною в роботі з людьми похилого віку, оскільки відбувається швидкий процес адаптації мешканців пансіонату до умов нового соціального середовища. Позитивно мешканці пансіонату оцінюють роботу соціального працівника в геріатричному пансіонаті (Петриківський пансіонат – 86% (68 осіб); Чернігівський пансіонат – 76,5% (52 особи)). Після впровадження технології в роботу з клієнтами геріатричного пансіонату спостерігається: 1) зменшення прояву агресії, недружнього ставлення тощо (Петриківський геріатричний пансіонат – 87,4% (69 осіб); Чернігівський пансіонат – 77,9% (53 особи)); 2) зміна внутрішнього «Я» (68,3% (54 особи) з Петриківського пансіонату та 69,1% (47 осіб) з Чернігівського пансіонату) позитивно оцінюють своє місце в новому соціальному середовищі; 3) ідентифікація себе з іншими мешканцями пансіонату (процес інкорпорації, тобто входження літньої людини в рольову структуру мікрогрупи та макросередовища).

У мешканців пансіонату після експерименту відчутні позитивні зміни, що виявляється в: 1) вживанні займенника «ми»; 2) увазі до проблем інших мешканців; 3) зацікавленості їх справами, життям пансіонату; 4) ідентифікації себе з іншими мешканцями пансіонату; 5) виявленні згуртованості; 6) підвищенні рівня самооцінки; 7) посиленні бажання знаходитися в геріатричному пансіонаті; 8) розширенні кола спілкування; 9) вияві активної життєвої позиції; 10) задоволеності проживанням у пансіонаті, сприймаючи

зміни в їхньому житті як відкриття чогось нового, як зміни на краще; 11) відчутті не самотності; 12) зниженні рівня тривожності (з 49,5% до 34,5%).

Дані експерименту засвідчують, що потреба в спілкуванні була задоволена, зокрема за допомогою роботи клубу комунікації «Назустріч людям», який включав проведення тренінгу, тематичних днів, створення стенду, функціонування дискусійних груп, що сприяло формуванню в людей похилого віку установки на кращу, безконфліктну взаємодію в єдиному соціальному просторі, усуненню замкнутості на особистісному внутрішньому світі, розширенню кола для спілкування за допомогою роботи об'єднання «Слово Боже в моєму серці», «Аптека для душі», «Майстри «Золоті ручки»». Відповідно до розроблених нами критеріїв (соціально-педагогічний, психологічний, фізіологічний) визначено рівні адаптації людей похилого віку після проведення формувального експерименту в експериментальній групі. Результати дослідження рівнів адаптації літніх людей у геріатричному пансіонаті після формувального експерименту в експериментальній групі наведені у табл. 2.6. «Рівні адаптації літніх людей у геріатричному пансіонаті після формувального експерименту (експериментальна група)»

Таблиця 2.6

**Рівні адаптації літніх людей у геріатричному пансіонаті після
формувального експерименту
(експериментальна група)**

Показники критеріїв	Петриківський геріатричний пансіонат						Чернігівський геріатричний пансіонат					
	Рівні адаптації											
	Абс. 79/100%						Абс. 68/100%					
	Високий		Середній		Низький		Високий		Середній		Низький	
	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%	К-ть людей	%
Соціально-педагогічний	24	30,4	36	45,5	19	24,1	18	26,5	34	50	16	23,5
Психологічний	36	45,6	21	26,6	22	27,8	26	38,2	21	30,9	21	30,9
Фізіологічний	33	41,8	23	29,1	23	29,1	39	57,4	16	23,5	13	19,1

Після впровадження в життєдіяльність геріатричного пансіонату технології роботи з людьми похилого віку спостерігаємо зменшення низького рівня адаптації (на 11,6% у мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та на 12,1% у Чернігівському геріатричному пансіонаті за соціально-педагогічним показником) та збільшення високого рівня адаптації (на 9,2% у мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та на 9,9% у Чернігівському геріатричному пансіонаті). Це дає підстави стверджувати про позитивну оцінку соціального середовища суб'єктами життєдіяльності, ефективну соціальну взаємодію між клієнтами геріатричного пансіонату, збільшення комунікативного кола людей похилого віку.

Відповідно до психологічного критерію адаптації спостерігається зменшення низького рівня (на 12,2% у мешканців Петриківського будинку – інтернату; на 11,4% у мешканців Чернігівського геріатричного пансіонату), збільшення високого рівня (Петриківський пансіонат – на 12,5%, Чернігівський пансіонат на 10,5%). Можемо стверджувати про стабільність психологічного стану людини похилого віку, про що свідчить зниження рівня тривоги, підвищення самооцінки, зменшення почуття самотності, виникнення потреби в емоційному контакті з мешканцями пансіонату.

Після впровадження в роботу геріатричного пансіонату соціально-педагогічних умов спостерігається зміна ставлення літніх людей до свого самопочуття. Клієнти менше уваги стали приділяти своєму здоров'ю, спілкування набуло іншого змісту: зводиться не до обговорення власного самопочуття, а до обговорення інших значущих життєвих проблем, що виявляється в зменшенні низького рівня адаптації за фізіологічним показником (на 9,6% у мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та на 8,6% – Чернігівського геріатричного пансіонату) та збільшенні високого рівня адаптації (на 7,4% у клієнтів Петриківського будинку-інтернату та 7,4% – Чернігівського пансіонату).

Отже, результати дослідження процесу адаптації людини похилого віку в контрольній групі свідчать про: 1) високий рівень тривожності (Петриківський

геріатричний пансіонат – 15,6% (10 осіб) та Чернігівський геріатричний пансіонат – 7,7% (4 особи); 2) негативне ставлення до проживання в будинку-інтернаті (Петриківський геріатричний пансіонат – 26,5% (17 осіб) та Чернігівський геріатричний пансіонат – 34,6% (18 осіб); 3) відсутність комунікації (Петриківський геріатричний пансіонат – 43,8% (28 осіб) та Чернігівський геріатричний пансіонат – 44,2% (23 особи); 4) занижену самооцінку (Петриківський геріатричний пансіонат – 53,1% (34 осіб)) та Чернігівський геріатричний пансіонат – 44,2% (23 осіб); 5) низьку активність мешканців пансіонату в життєдіяльності геріатричного пансіонату (Петриківський геріатричний пансіонат – 56,2% (36 осіб) та Чернігівський геріатричний пансіонат – 36,5% (19 осіб); 6) нездатність самостійно знаходити вихід із складних життєвих обставин (Петриківський геріатричний пансіонат – 85,9% (55 осіб) та Чернігівський геріатричний пансіонат – 84,6% (44 особи).

Таблиця 2.7

Дослідження процесу адаптації літньої людини до нового соціального середовища в контрольній групі

№ методики	Методики	Рівні	Тернопіль Абс.64/100%		Чернігів Абс.52/100%	
			людей	%	людей	%
М ₁	«Здатність до пересування»	Високий	15	23,4%	17	32,7%
		Середній	21	32,8%	12	23,1%
		Низький	28	43,8%	23	44,2%
М ₂	«Здатність до самообслуговування»	Високий	27	42,2%	34	65,4%
		Середній	16	25%	12	23,1%
		Низький	21	32,8%	6	11,5%
М ₃	«Ставлення до проживання в будинку-інтернаті»	Високий	22	34,4%	5	9,6%
		Середній	25	39,1%	29	55,8%
		Низький	17	26,5%	18	34,6%
М ₄	«Основа спілкування»	Високий	10	15,6%	7	13,5%
		Середній	26	40,6%	22	42,3%
		Низький	28	43,8%	23	44,2%
М ₅	«Самооцінка здоров'я»	Високий	2	3,1%	4	7,7%
		Середній	13	20,3%	8	15,4%
		Низький	49	76,6%	40	76,9%
М ₆	«Самооцінка»	Високий	34	53,1%	23	44,2%
		Середній	9	14,1%	12	23,1%

		Низький	21	32,8%	17	32,7%
M ₇	«Наскільки Ви активні»	Високий	16	25%	11	22,2%
		Середній	12	18,8%	22	42,2%
		Низький	36	56,2%	19	36,5%
M ₈	«Вихід із складних життєвих ситуацій»	Високий	9	14,1%	8	15,4%
		Середній	52	81,2%	42	80,8%
		Низький	3	4,7%	2	3,8%
M ₉	Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела та М. Фергюсона	Високий	37	57,8%	28	53,8%
		Середній	21	32,8%	20	38,5%
		Низький	6	9,4%	4	7,7%
M ₁₀	В. А. Кан-Калика та М. Д. Нікандрова	Високий	9	14,1%	9	17,3%
		Середній	23	35,9%	18	34,6%
		Низький	32	50%	25	48,1%
M ₁₁	Опитувальник тривожності Спілберга	Високий	10	15,6	4	7,7%
		Середній	25	39,1	19	36,5%
		Низький	29	45,3	29	55,8%

У таблиці наведені середні значення адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, які розраховувалися за формулою:

– для фізіологічної складової:

високий рівень
середній рівень
низький рівень

$$\frac{M_1 + M_2}{K} \times 100\%;$$

– для соціально-педагогічної складової:

високий рівень
середній рівень
низький рівень

$$\frac{M_3 + M_4 + M_7 + M_8 + M_{10}}{K} \times 100\%;$$

– для психологічної складової:

високий рівень
середній рівень
низький рівень

$$\frac{M_5 + M_6 + M_9 + M_{11}}{K} \times 100\%;$$

Де М – методика, К – кількість методик.

Після проведення експерименту та отримання результатів, було визначено рівні адаптації літніх людей контрольної групи за такими критеріями: соціально-педагогічний, психологічний та фізіологічний.

Аналіз результатів проведеної експериментальної роботи відбувався за участю головного лікаря та психолога, які працюють в геріатричному пансіонаті, з метою отримання об'єктивних даних про динаміку змін фізіологічного та психологічного критеріїв.

Показники рівнів адаптації літніх людей в контрольній групі наведені у табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Рівні адаптації літніх людей (контрольна група)

Показники критеріїв	Петриківський геріатричний пансіонат						Чернігівський геріатричний пансіонат					
	Рівні адаптації (Абс. /%)											
	(Абс. 64/100%)						(Абс. 52/100%)					
	Високий		Середній		Низький		Високий		Середній		Низький	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Соціально-педагогічний	13	20,3	28	43,8	23	35,9	8	15,4	27	51,9	17	32,7
Психологічний	21	32,8	17	26,6	26	40,6	15	28,8	15	28,8	22	42,4
Фізіологічний	21	32,8	18	28,1	25	39,1	25	48,1	12	23,1	15	28,8

Наступний етап нашої роботи полягав у порівнянні рівнів адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища (після формувального експерименту) в експериментальній групі та контрольній. Результати динаміки подані у табл. 2.9.

Як показують фактичні дані, після впровадження соціально-педагогічних умов у життєдіяльність пансіонатів зросла кількість людей похилого віку, які позитивно оцінюють своє перебування в закладі соціального обслуговування.

Динаміка рівнів адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища (після формувального експерименту)

Показники критеріїв	Петриківський геріатричний пансіонат						Чернігівський геріатричний пансіонат					
	Рівні адаптації											
	високий		середній		низький		високий		середній		низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Соціально-педагогічний	20,3	30,4	43,8	45,5	35,9	24,1	15,4	26,5	51,9	50	32,7	23,5
Психологічний	32,8	45,6	26,6	26,6	40,6	27,8	28,8	38,2	28,8	30,9	42,4	30,9
Фізіологічний	32,8	41,8	28,1	29,1	39,1	29,1	48,1	57,4	23,1	23,5	28,8	19,1

У середньому, як видно з табл. 2.10, показники високого рівня адаптації в експериментальних групах порівняно з контрольними за соціально-педагогічним критерієм зросли на 10,1% у мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та 11,1% – у мешканців Чернігівського пансіонату; за психологічним – на 12,8% у мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та на 9,4% у мешканців Чернігівського пансіонату; за фізіологічним на 9% у мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та на 9,3% у мешканців Чернігівського пансіонату. Водночас середній рівень адаптації людей похилого віку зменшився за соціально-педагогічним критерієм у середньому на 1,7%, за психологічним – на 2%, за фізіологічним – на 1% в обох пансіонатах. Отримані дані засвідчують, що зменшився й низький рівень: за соціально-педагогічним критерієм – на 11,8% (у Петриківському геріатричному пансіонаті) та 9,2% (у Чернігівському геріатричному пансіонаті), за психологічним – на 12,8% (у Петриківському геріатричному пансіонаті) та на 11,5% (у Чернігівському геріатричному пансіонаті), за фізіологічним – на 10% (у Петриківському геріатричному пансіонаті) та на 9,7% (у Чернігівському геріатричному пансіонаті).

Таблиця 2.10

Середні показники рівнів адаптації літніх людей до умов нового соціального середовища по Петриківському та Чернігівському геріатричних пансіонатів

Рівні, % Групи	Петриківський геріатричний пансіонат			Чернігівський геріатричний пансіонат		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
КГ	28,6%	32,9%	38,5%	30,8%	34,6%	34,6%
ЕГ	39,2%	33,8%	27%	40,7%	34,8%	24,5%

Як переконують результати дослідження, у середньому показники рівнів адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища зросли на 10,2% – високий рівень; знизилися на 1% – середній рівень та 10,7% – низький рівень. Середні показники рівнів адаптації літніх людей до умов нового соціального середовища подано у табл.2.11.

Таблиця 2.11

Середні показники рівнів адаптації літніх людей до умов нового соціального середовища після експерименту (Петриківського та Чернігівського пансіонатів)

Рівні, % Групи	Високий	Середній	Низький
КГ	29,7%	33,8%	36,5%
ЕГ	39,9%	34,3%	25,8%

Очевидно, що такі відмінності в показниках рівнів адаптації літніх людей в експериментальних та контрольних групах пояснюються тим, що в експериментальних групах робота відбувалася поетапно з використанням спеціально розробленої технології та цілеспрямованого змісту в умовах геріатричного пансіонату.

З'ясовано, що літні люди з експериментальної групи виявляють нижчий рівень тривоги, вони більш активні, менше скаржаться на свій стан здоров'я, мають більше товаришів, позитивний емоційний настрій та завжди знаходять собі цікаве заняття.

Люди похилого віку з контрольної групи виявляють високий рівень тривожності, знижену самооцінку, мають досить обмежене коло спілкування, у них відсутнє бажання брати участь у будь-яких формах роботи, вони вороже ставляться до оточуючих.

Динаміка змін подана на рис. 2.6., яка засвідчує позитивні зрушення в процесі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

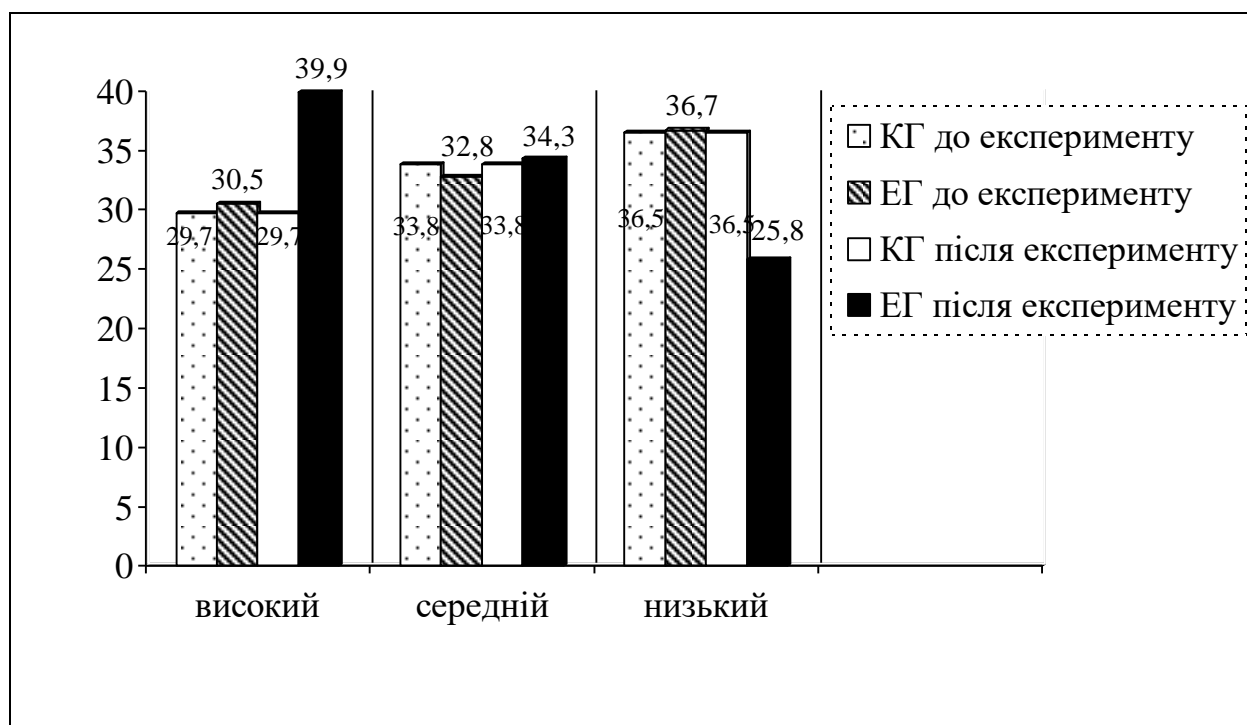

Рис. 2.6. Динаміка показників за трьома критеріями (у контрольній та експериментальній групах) після формувального експерименту.

Проведений аналіз засвідчив, що підвищення рівня адаптації літніх людей можливе за умов упровадження в життєдіяльність геріатричного пансіонату соціально-педагогічних умов, які реалізуються за допомогою запропонованих форм та методів у роботі з мешканцями пансіонату.

Застосована технологія сприяла виробленню вмінь літніх людей експериментальних груп чітко, повно викладати думки; розуміти інших на невербальному рівні; задоволенню потреби в спілкуванні; формуванню нового життєвого стереотипу; зняттю психологічної напруги та почуття тривожності; формуванню відчуття комфортності та врівноваженості;

В експериментальній групі змінилося також ставлення до людей та навколишнього середовища, це зумовлено тим, що протягом дня літні люди були постійно зайняті (у них заповнено вільний час певними формами роботами). Як зазначила мешканка пансіонату Ірина К., «наш день змістовно заповнений, ми йдемо до Вас, як на роботу, це викликає в нас приємні почуття, оскільки ти чимось зайнятий і мимоволі зникають думки про хворобу, про минуле життя. Ми почали жити і радіти завтрашньому дню, бо завтра ми будемо знову чимось зайняті».

Після впровадження в роботу геріатричного пансіонату ефективної технології роботи з людьми похилого віку, ми можемо спостерігати вироблення почуття «ми» у мешканців пансіонату, що свідчить про формування навичок згуртованості; формування нового життєвого стереотипу відповідно до нових змін у їх житті; розкутість, комунікабельність, що свідчить про зниження рівня тривожності та психологічної напруги; зменшення конфліктних ситуацій (див. рис. 2.6).

Результати експерименту підтвердили наші прогнози стосовно того, що процес адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища є досить складним процесом, результатом багатоаспектної та поетапної роботи з людьми похилого віку.

Технологія, упроваджена в роботу геріатричного пансіонату, що вирішує завдання адаптації мешканців пансіонату до нового соціального середовища, була ефективною через: врахування психологічних особливостей даної вікової категорії, стану здоров'я, активності; характеру вправ, що не несуть великого розумового та емоційного навантаження; стану приміщення (світле, зручне);

вигляду наочності матеріалів (друк великими літерами); активності літньої людини у запропонованій формі роботи; наявності адаптаційних механізмів.

Таким чином, упроваджена в роботу геріатричних пансіонатів експериментальна програма стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації в умовах геріатричного пансіонату виявилась ефективною, адже збільшилась кількість літніх людей, які перейшли з низького рівня адаптації на високий та збільшилась кількість осіб, які належать до високого рівня адаптації.

Висновки до другого розділу

У розділі другому виявлено специфіку соціально-педагогічної адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, реальний стан проблеми адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища, обґрунтовано методи дослідження даного аспекту соціально-педагогічної роботи, з'ясовано проблеми означеної категорії людей, визначено та науково обґрунтовано соціально-педагогічні умови адаптації людини похилого віку, розроблено експериментальну модель адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища та виявлено ефективність дії експериментальної програми «Стимулювання людей похилого віку до адаптації в умовах геріатричного пансіонату», розроблено й експериментально перевірено технологію адаптації.

Було встановлено, що на початку експериментальної роботи в людей похилого віку спостерігалися суттєві порушення в емоційній, мотиваційній та особистісній сферах. Зокрема, поряд із заниженою самооцінкою та зниженими адаптаційними можливостями простежувалась досить виражена тривожність (у 55,7% осіб Петриківського пансіонату та 43,3% – Чернігівського). Досить помітним було небажання літніх людей вступати в контакт та налагоджувати стосунки з новими людьми, зокрема, коло спілкування літніх людей обмежувалося сусідами по кімнаті, у кращому випадку – сусідами по поверху

(83,7% – у Петриківському пансіонаті та 85,6% – у Чернігівському). На запитання «Чи виникають у Вас конфлікти з мешканцями пансіонату (сусідами по кімнаті)?» позитивну відповідь дали 53% респондентів із Петриківського та 38% – із Чернігівського пансіонатів.

Виявилося, що літні люди, котрі мешкають у геріатричному пансіонаті, відчують потребу в ефективному, конструктивному та комфортному спілкуванні, яке б не спричиняло появу конфліктів. Потребу в такому спілкуванні відчують 49,4% респондентів із Петриківського та 52,2% з Чернігівського пансіонатів, хоча в них наявне почуття страху перед новими стосунками. Водночас спостерігався високий рівень самотності в 59,3% мешканців Петриківського і 54,5% мешканців Чернігівського геріатричних пансіонатів.

Використання під час експериментальної роботи методу неструктурованої бесіди дозволило з'ясувати, що 54,4% мешканців Чернігівського пансіонату знають лише про організацію концертних програм на свята, проте в Петриківському геріатричному пансіонаті 61,9% осіб зазначили, що інколи проводяться тренінги, функціонують групи взаємодопомоги та організовуються концертні програми. Виявлено, що 23,1% опитаних негативно ставляться до цих форм роботи, оскільки не всі мешканці пансіонату можуть брати участь у них через стан здоров'я та через фізичну неспроможність. Разом із тим, люди похилого віку позитивно сприймають зміст тренінгів, які з ними проводилися, вони активно включалися в організацію виставок їх робіт художньо-прикладного плану, із задоволенням слухали концерти, з якими до них приходили студенти.

Загалом на етапі пілотного дослідження встановлено, що 96% мешканців Петриківського пансіонату та 86% мешканців Чернігівського пансіонату були неадаптованими до нового соціального середовища. У процесі організації експериментальної роботи нами умовно було виокремлено дві групи літніх людей, які мешкають в геріатричному пансіонаті: 1) мешканці пансіонату, котрі виявляють бажання брати участь у життєдіяльності геріатричного пансіонату,

проявляють активну життєву позицію; як правило, це самотні люди, професійна діяльність яких відбувалася в інтелектуальній та фізичній сферах, у них домінують соціальні чинники в поведінці; вони фізично спроможні до участі в запропонованих їм формах роботи; 2) мешканці пансіонату, котрі виявляють бажання брати участь у життєдіяльності геріатричного пансіонату, проте фізично неспроможні виявляти активну діяльність, у них домінує біологічний чинник у поведінці, професійна діяльність у минулому відбувалася в інтелектуальній та фізичній сферах.

Виходячи із позицій ставлення респондентів до адаптаційного процесу, нами розроблено рівні та визначено показники та критерії оцінювання рівня адаптації як на вихідному, так і на констатувальному етапах.

У контексті наступного моделювання процесу адаптації було обґрунтовано та визначено *критерії та показники адаптації* мешканців до умов геріатричного пансіонату: *соціально-педагогічний, психологічний, фізіологічний*. Усе це в сукупності дозволило виявити три *рівні адаптації*: низький, середній і високий.

З метою забезпечення логіки розвитку адаптивного процесу було розроблено й впроваджено авторську експериментальну модель адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Підґрунтям розробленої експериментальної моделі адаптації літньої людини до нового соціального середовища стали результати проведеного комплексного обстеження цієї категорії осіб і пошуку шляхів удосконалення технологій соціально-педагогічної адаптації. До змісту моделі включено етапи входження людини похилого віку в нове соціальне середовище (ознайомлювальний, етап ситуативної дезадаптації, етап початкової взаємодії, етап сумісності), механізми адаптації літньої людини (діяльність, спілкування, самосвідомість особистості) та соціально-педагогічні умови. Крім того, у запропонованій моделі було враховано деякі чинники, що впливають на процес адаптації: вік людей похилого віку (60-80 років), час перебування в геріатричному пансіонаті (шість

місяців), бажання брати участь у дослідженні при порівняно низькому рівні активності, стан здоров'я.

Аналіз науково-методичної літератури щодо адаптації літніх людей до умов нового соціального середовища, урахування стану сучасної практики соціально-педагогічної діяльності геріатричних пансіонатів, науково-теоретичний аналіз інновацій досвідчених вітчизняних і зарубіжних педагогів-науковців і практиків у галузі соціальної-педагогіки дали нам підстави для визначення об'єктивних *соціально-педагогічних умов адаптації людини похилого віку* до нового соціального середовища. Ми розглядаємо їх як сукупність певних обставин, які створюються в соціальному середовищі (у даному випадку – в геріатричному пансіонаті) та сприяють позитивному адаптивному процесу людей похилого віку до нового соціального середовища. При цьому дію соціально-педагогічних умов, які впливають на процес адаптації, було розподілено за трьома *рівнями*: індивідуальний, мікрогруповий та макросередовищний.

З метою вирішення окреслених проблем було розроблено *експериментальну програму стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації* в умовах геріатричного пансіонату, в якій передбачалася робота з мешканцями пансіонату.

У процесі експериментальної роботи поступово склалася система оптимальних форм та методів роботи з людьми похилого віку, що дозволило створити середовище, в якому процес адаптації відбувався швидше і менш болісно.

Визначено, що специфіка адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища зумовлена: віком людей похилого віку (60-80 років); фізичним і психічним станом мешканців пансіонату; минулим життям (професійна діяльність, соціальний стан); домінуванням соціальних чи біологічних чинників у поведінці; часом перебування в пансіонаті; на якому етапі входження в нове соціальне середовище людина похилого віку знаходиться. Також специфіка полягає в тому, що: соціально-педагогічний

процес у геріатричному пансіонаті планується з урахуванням того, що люди похилого віку відірвані від звичного для них сімейного побутового середовища; процес формування певних форм поведінки та навичок літньої людини здійснюється в умовах «штучного» колективу, тому відрізняється певною нестабільністю, ситуативністю; соціально-педагогічна робота будується на засадах добровільності, тому має передбачати можливості для вільного вибору клієнтом видів та форм роботи; «штучний» колектив уможлиблює руйнацію стереотипів та формує нові погляди на життя; соціально-педагогічний вплив здійснюється в умовах природного середовища і нового соціального оточення.

Упроваджені соціально-педагогічні умови в геріатричних пансіонатах, програма стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації та модель адаптації людей похилого віку дозволили констатувати ефективність застосування розробленої технології адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення актуальної наукової проблеми, що полягає в розробці змісту даного адаптивного процесу, створенні моделі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, а також обґрунтуванні оптимальних соціально-педагогічних умов, які зумовлюють адекватні форми і методи адаптації.

Результати проведеного теоретичного й експериментального дослідження підтвердили правомірність основних ідей і положень стосовно адаптації людей похилого віку та засвідчили розв'язання поставлених завдань і дали підстави для наступних висновків:

1. Теоретичний інтерес до проблеми адаптації людини похилого віку в нашій країні визначається внутрішніми потребами самої теорії адаптації та галузями соціальної педагогіки. Нинішній суспільний розвиток зумовив необхідність усебічного аналізу цієї проблеми, яка й розкриває зв'язок об'єктивних законів вітчизняного суспільного розвитку зі свідомою діяльністю літніх людей у контексті досліджень сучасної соціально-педагогічної науки. Проблема адаптації не нова в науці. Об'єктами спеціальних досліджень виступали різні вікові категорії населення, проте менш визначеним залишається питання адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. У зв'язку з цим необхідні комплексні соціально-педагогічні дослідження з питань ефективної адаптації людини похилого віку, а також вироблення науково обґрунтованих рекомендацій для психологів, соціальних працівників та волонтерів, які працюють у геріатричних пансіонатах.

У дисертації всебічно узагальнено і науково висвітлено низку питань щодо адаптації людей похилого віку в умовах геріатричного пансіонату. Обґрунтована позиція системної поетапної роботи, розроблена модель адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища, визначені особливості застосування різних соціально-педагогічних технологій у процесі соціально-педагогічної роботи в закладах соціального обслуговування. Доведена

складність і багатогранність феномена адаптаційного процесу, наявність різноманітних поглядів щодо розуміння його суті, технологічних операцій та їх механізмів.

2. На основі теоретичного аналізу психологічної, соціально-педагогічної літератури розкрито й обґрунтовано необхідність адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Аналіз літератури дозволив з'ясувати основні підходи щодо розуміння змісту базових понять: «адаптація», під яким ми розуміємо процес, за допомогою якого досягається стан єдності між особистістю (людиною похилого віку) та соціальним середовищем (геріатричним пансіонатом); «людина похилого віку» – це особистість, яка пройшла періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, соціальному та психологічному рівнях, що призводить до акцентуації певних рис характеру; «соціальне середовище» – це частина соціуму, яка є самостійною організацією зі специфічною структурою (геріатричний пансіонат є об'єктивним фактором, що визначає життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку тих, хто там мешкає).

Аналізуючи проблему адаптації, ми визначили соціально-психологічну характеристику людей похилого віку, котрі потрапляють до геріатричного пансіонату: погіршення самопочуття, самовідчуття, зниження самооцінки, посилення почуття самоцінності, невпевненості в собі, незадоволеність собою; роздратованість, песимістичність, егоїстичність, зниження здатності радіти та інтересу до зовнішнього світу; звуження кола інтересів, поява підвищеного інтересу до переживання минулого, до його переоцінки; послаблення контролю за своїми реакціями.

Прояв таких властивостей зумовлює необхідність організації з людьми похилого віку відповідної цілеспрямованої та спеціально організованої роботи.

3. З'ясовано, що в процесі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища велику роль відіграють фактори адаптації. Виокремлено зовнішні (соціальне середовище, в якому знаходиться літня

людина) і внутрішні (індивідуальні, психологічні властивості людини та вікові зміни психіки – динаміка окремих структур особистості, а також соціально-психологічні параметри, пов'язані зі зміною соціальних ролей). З погляду завдань дисертації було також досліджено фактори адаптації людини похилого віку, що сприяють (профілактика негативного ставлення до будинків-інтернатів, профілактика соціальної деривації, правильно організоване з педагогічної точки зору дозвілля, навчання правильному спілкуванню і міжособистісним відносинам, залучення літніх людей до суспільно корисної діяльності, створення умов для підтримання контактів із зовнішнім світом, профілактика конфліктних ситуацій у результаті психологічної несумісності), та ті, що перешкоджають (дефіцит у догоспіталізаційний період інформації, відсутність психологічної готовності до зміни життєвого стереотипу, індивідуально-психологічні особливості, обмеження зайнятості людини похилого віку, усунення від вирішення важливих проблем, залежність від медичного персоналу, несумісність з мікрогрупою, обмеження побутового комфорту, психологічне усвідомлення приреченості на перебування в будинку-інтернаті) процесу адаптації мешканців до умов нового соціального середовища.

4. У ході дослідження розроблено й апробовано соціально-педагогічні умови, що впливають на процес адаптації людини похилого віку: на індивідуальному, мікрогруповому та макросередовищному рівнях. Кожна група соціально-педагогічних умов має свої ознаки. Так, на індивідуальному рівні простежуються досягнення внутрішньої особистісної гармонії, впевненість, зниження рівня тривоги, підвищується самооцінка, формуються психологічна стійкість. На рівні мікрогрупи відбувається досягнення гармонійної взаємодії між мешканцями пансіонату, зникають конфліктні ситуації завдяки розширенню кола спілкування та уміння правильно висловлювати свої думки, розуміти інших на невербальному рівні, приймати точку зору інших. Комплекс показників цієї умови сприяє досягненню адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, завдяки тому, що нами свідомо

зроблений акцент саме на такому аспекті діяльності як спілкування. На макросередовищному рівні відзначаються досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища. Спілкування виступає складовою частиною соціально-педагогічних умов, зокрема, що стосується адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату.

5. Доведено, що процес адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища потребував визначення механізмів адаптації – *діяльність, спілкування та самосвідомість особистості*. Адаптацію суб'єкта життєдіяльності необхідно розглядати як дію цілісної функціонуючої системи механізмів; повноцінне включення в діяльність та активне пристосування особистості; розширення змісту соціальних цінностей і взаємодії з іншими індивідами; усвідомлення приналежності «я» до «ми» і до соціального середовища.

6. Для вирішення окресленої мети дослідження було розроблено модель адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища, основні складові якої дозволили спроектувати адекватне середовище для життєдіяльності мешканців геріатричного пансіонату. В основу запропонованої моделі покладено етапи, соціально-педагогічні умови, механізми адаптації та чинники, які впливають на процес адаптації людини похилого віку.

Теоретично та методично обґрунтована технологія роботи з людьми похилого віку в умовах нового соціального середовища. Технологія адаптації передбачала тренінг «Формування навичок спілкування як основа успішної адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища», клуб комунікації «Назустріч людям», тематичні дні «Спілкування», «Час-геній», «Довіра», «Гарний настрій», об'єднання людей «Слово Боже у моєму серці», «Аптека для душі», роботи релаксаційних, дискусійних та творчих груп, об'єднання за інтересами «Майстри «Золоті ручки»», тематичні зустрічі з цікавими людьми «Наповнимо змістом серця».

7. Здійсненна дослідницька робота з упровадження розроблених соціально-педагогічних умов в життєдіяльність геріатричного пансіонату

засвідчує, що процес адаптації мешканців пансіонату проходить більш ефективно після впровадження відповідних соціально-педагогічних умов, технологій і механізмів. Результатом стало зростання показників адаптації та позитивних особистісних змін у клієнтів, які простежуються за трьома означеними критеріями (соціально-педагогічний, психологічний, фізіологічний) у респондентів експериментальної групи та незначні у респондентів контрольної групи. Показники високого рівня адаптації в експериментальній групі зросли більше, ніж на 10%, при цьому показники низького рівня в експериментальній групі зменшилися на 10,3%. Низький рівень адаптації у контрольній групі залишився без змін.

Це дозволило нам виявити, що переважна більшість мешканців пансіонатів перебувають на низькому рівні адаптації. При цьому у значної кількості літніх людей простежується відсутність установки та бажання на позитивну взаємодію з оточуючим (мікрогрупою) та навколишнім (геріатричний пансіонат) середовищем.

На основі експериментальних даних виявлено, що процес адаптації літньої людини до нових умов життєдіяльності залежить від професіоналізму соціального працівника, від його здатності використовувати набуті професійні навички у роботі з цією категорією людей.

Результати дослідження дають підстави вважати, що вихідна методологія є правильною, визначені завдання – реалізовані, мета досягнута, покладена в основу гіпотеза підтверджена.

Сукупність отриманих наукових висновків має значення для теорії і практики підготовки соціальних працівників, психологів, волонтерів для роботи з людьми похилого віку в умовах геріатричного пансіонату.

Наше дослідження адаптації мешканців до умов геріатричного пансіонату не вичерпує всіх аспектів вивчення означеної проблеми. На нашу думку, потребує уваги ще низка проблем, що стосуються людей похилого віку, які мешкають в геріатричному пансіонаті, зокрема: підготовка соціальних працівників до роботи з людьми похилого віку; удосконалення запропонованої

нами технології та пошук нових ефективних шляхів того, щоб літня людина почувала себе повноцінною особистістю; пошук можливих засобів удосконалення розвитку соціальної активності літніх людей; розроблення та наукове обґрунтування діагностик для вивчення рівня адаптації.

АДАПТАЦІЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО УМОВ
НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

/ДОДАТКИ/

Додаток А
КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА
від 31 січня 2007 р. N 76
Київ

Про затвердження Порядку утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку та Типового положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів

Відповідно до частини п'ятої статті 21 Закону України "Про житловий фонд соціального призначення" (3334-15) Кабінет Міністрів України **п о с т а н о в л я є**:

Затвердити такі, що додаються:

Порядок утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку;

Типове положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів.

Прем'єр-міністр України

В.ЯНУКОВИЧ

Інд. 26

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 31 січня 2007 р. N 76

ТИПОВЕ ПОЛОЖЕННЯ
про спеціалізований будинок для ветеранів війни
та праці, громадян похилого віку та інвалідів

Загальна частина

1.1. Будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни та праці (далі - будинок-інтернат) є стаціонарною

соціально-медичною установою загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування.

1.2. Будинок-інтернат утворюється, реорганізовується та ліквідується за відповідним рішенням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, за поданням Міністерства праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головних управлінь праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головного управління соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації, погодженим з Міністерством праці та соціальної політики України.

1.3. Будинок-інтернат підпорядкований відповідно Міністерству праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головним управлінням праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головному управлінню соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управлінню праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації.

1.4. У своїй діяльності будинок-інтернат керується Конституцією України (254к/96-ВР), законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства праці та соціальної політики України, іншими нормативно-правовими актами з питань, що регулюють діяльність інтернатних установ, а також цим Положенням.

2. Завдання будинку-інтернату

2.1. Основним завданням будинку-інтернату є забезпечення належних умов для проживання, соціально-побутового обслуговування, надання медичної допомоги громадянам похилого віку та інвалідам, які потребують стороннього догляду і допомоги.

2.2. Мешканці будинку-інтернату забезпечуються відповідно до встановлених норм:

житлом, одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом; раціональним чотириразовим харчуванням, у тому числі і дієтичним, з урахуванням віку і стану здоров'я осіб, що проживають у будинку-інтернаті в межах натуральних норм харчування (проміжки часу між прийманням їжі не повинні бути більше ніж чотири години, останнє приймання їжі організовується за дві години до сну);

цілодобовим медичним обслуговуванням, консультативною допомогою, стаціонарним лікуванням на базі закріплених лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я;

слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування (крім моторизованих), медикаментами та життєво-необхідними ліками відповідно до медичного висновку;

комунально-побутовим обслуговуванням (опалення, освітлення, радіофікація, тепло-, водопостачання тощо);

організацією культурно-масової та оздоровчо-спортивної роботи з урахуванням стану здоров'я і віку мешканців будинку-інтернату.

умовами, що сприяють адаптації громадян похилого віку громадян похилого віку, ветеранів війни, праці та інвалідів у новому середовищі.

3. Умови приймання, утримання і відрахування з будинку-інтернату

3.1. До будинку-інтернату приймаються на державне утримання особи похилого віку, які досягли пенсійного віку, та інваліди першої і другої групи, старші за 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги, яким згідно з медичним висновком не протипоказане перебування у будинку-інтернаті та які не мають працездатних родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом.

3.2. На позачергове влаштування до будинку-інтернату мають право ветерани війни та особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і віднесені до I, II, III категорій згідно із Законом України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" (796-12).

3.3. Переважне право на влаштування до будинку-інтернату мають ветерани згідно із Законом України "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" (3721-12), члени сімей загиблих військовослужбовців.

3.4. Як виняток, до будинку-інтернату можуть прийматися особи похилого віку та інваліди, які мають працездатних дітей або родичів, зобов'язаних відповідно до чинного законодавства їх утримувати, якщо вони з об'єктивних причин не можуть цього робити.

У такому разі щодо кожного окремого випадку, на підставі підтверджувальних документів, приймається рішення колегії відповідно Міністерства праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головних управлінь праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головного управління соціального захисту населення Київської міської райадміністрації, Управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації.

3.5. За наявності вільних місць до будинку-інтернату можуть прийматися особи, які мають працездатних дітей або родичів, які відповідно до чинного законодавства зобов'язані їх утримувати, за умови стовідсоткового відшкодування будинку-інтернату витрат на їх утримання.

Особам, які мають згідно з чинним законодавством України пільги і влаштовуються до будинку-інтернату на платній основі, розмір суми сплати за їх утримання розраховується з урахуванням наявних пільг.

Для бажаючих громадян та інвалідів за наявності вільних приміщень у будинку-інтернаті можуть утворюватись відокремлені відосновного контингенту підопічних платні відділення, які працюють на основі госпрозрахунку.

3.6. Інвалідам і пенсіонерам, які проживають у будинку-інтернаті на платній основі, пенсія виплачується у повному обсязі.

3.7. Громадяни похилого віку та інваліди, ветерани війни і праці за наявності вільних місць у будинку-інтернаті можуть прийматися до будинку-інтернату на тимчасове проживання терміном від 1 до 6 місяців, як на загальних підставах, так і на платній основі.

3.8. Приймання до будинку-інтернату здійснюється за путівкою відповідно Міністерства праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головних управлінь праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головного управління соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації, виданою на підставі:

- особистої заяви громадянина похилого віку чи інваліда про його прийняття до будинку-інтернату;
- паспорта (або іншого документа, що засвідчує особу);
- медичної картки про стан здоров'я з висновком про необхідність стороннього догляду;
- довідки про розмір призначеної пенсії;
- довідки про склад сім'ї за встановленою формою;
- довідки медико-соціальної експертної комісії про групу інвалідності особи, що приймається до будинку-інтернату (за наявності групи інвалідності).

3.9. Інвалідам і пенсіонерам, які проживають у будинку-інтернаті, пенсія виплачується відповідно до ст. 88 Закону України "Про пенсійне забезпечення" (1788-12).

3.10. Особи, які приймаються до будинку-інтернату, проходять санітарну обробку, періодягаються в одяг будинку-інтернату і проходять карантин в окремому ізольованому

приміщенні протягом 14 днів, після чого, якщо у них не буде виявлено інфекційних захворювань, переводяться на постійне проживання у відповідні кімнати.

3.11. Адміністрація будинку-інтернату на підставі чинного законодавства виконує обов'язки опікуна (піклувальника) щодо підопічних, яким органами опіки чи піклування опікуни (піклувальники) не призначені, і одночасно вживає заходів щодо встановлення опіки чи піклування над тими підопічними, які того потребують.

3.12. Особи, які проживають у будинку-інтернаті, за погодженням з адміністрацією можуть користуватися особистими речами.

3.13. Адміністрація будинку-інтернату приймає на зберігання грошові суми, коштовності та цінні папери громадян, які проживають у будинку-інтернаті.

3.14. Особи, які проживають у будинку-інтернаті згідно з медичним висновком можуть, на їх бажання, тимчасово прийматися на посади молодшого медичного та обслуговуючого персоналу в цій установі на загальних підставах.

3.15. Переведення осіб, які проживають у будинку-інтернаті, до психоневрологічного інтернату (і навпаки) здійснюється на підставі медичного висновку психіатричної медико-соціальної експертної комісії і путівки відповідно Міністерства праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головних управлінь праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головного управління соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації.

3.16. Переведення підопічних за власним бажанням до будинку-інтернату іншого регіону здійснюється за погодженням відповідно між Міністерством праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головними управліннями праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головним управлінням соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управлінням праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації при наявності висновку лікаря про те, що зміна кліматичних умов не сприятиме погіршенню стану їх здоров'я.

3.17. Тимчасове вибуття підопічних за особистою заявою дозволяється за погодженням з адміністрацією будинку-інтернату на термін не більше двох місяців на календарний рік.

Дозвіл на вибуття підопічного надається з урахуванням висновку лікаря про можливість тимчасового залишення будинку-інтернату.

3.18. Якщо особи, які проживають у будинку-інтернаті, потребують стаціонарної медичної допомоги (санаторно-курортного лікування), вони направляються до відповідних лікувально-профілактичних або санаторно-курортних закладів.

3.19. Підопічні, які вибувають з інтернатної установи на лікування до відповідних лікувально-профілактичних (санаторно-курортних) закладів або за власним бажанням на термін понад 10 днів, наказом по будинку-інтернату знімаються з харчування, але залишаються у списках мешканців, і пенсія за період відсутності виплачується їм у повному розмірі.

3.20. Витрати, пов'язані з поїздкою до родичів або до інших осіб, а також з переїздом за власним бажанням до іншої інтернатної установи, будинком-інтернатом не компенсуються.

3.21. Відрахування підопічного з будинку-інтернату здійснюється згідно з наказом по установі:

за особистою заявою підопічного і на підставі довідки про наявність у нього житлової площі або письмової згоди родичів про можливість його утримувати і забезпечувати їх догляд;

при встановленні інвалідам першої або другої груп, які не досягли загальностановленого пенсійного віку, третьої групи інвалідності.

3.22. Під час відрахування з будинку-інтернату підопічному видається закріплений за ним одяг, білизна і взуття за сезоном, документи, власні речі і цінності (ощадна книжка, акції, цінні папери та ін.), які зберігалися в будинку-інтернаті, а також довідка із зазначенням терміну перебування в даній установі.

4. Фінансова і виробничо-господарська діяльність будинку-інтернату

4.1. Будинок-інтернат є юридичною особою, фінансується з обласного бюджету, має печатку, штамп із своїм найменуванням, самостійний баланс, поточні та інші рахунки в установах банків.

4.2. Фінансово-господарська діяльність будинку-інтернату здійснюється відповідно до єдиного кошторису доходів і видатків, штатного розпису, які затверджуються відповідно Міністерством праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головними управліннями праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головним управлінням соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управлінням праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації.

4.3. У будинку-інтернаті можуть утворюватися підсобні господарства, різноманітні промислові і переробні міні-виробництва, багатопрофільні лікувально-виробничі (трудові) майстерні, цехи, дільниці з необхідним інвентарем, устаткуванням і обладнанням, технікою, транспортом та іншими знаряддями сільськогосподарського виробництва, які здійснюють свою діяльність відповідно до чинного законодавства та Положення про ці структури.

4.4. Економічні і виробничі відносини будинку-інтернату з підприємствами і організаціями всіх форм власності здійснюються на підставі договорів.

4.5. Планування, облік, калькуляція собівартості продукції, яка виробляється у виробничих структурах будинку-інтернату здійснюється відповідно до чинного законодавства.

4.6. Стимулювання праці працівників будинку-інтернату здійснюється згідно з Положенням про преміювання, розробленим керівництвом інтернатної установи за погодженням з профспілковим комітетом або уповноваженими трудовим колективом особами на представництво, яке затверджується відповідно Міністерством праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головними управліннями праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головним управлінням соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управлінням праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації в межах фонду заробітної плати зазначеної установи.

4.7. Будинок-інтернат для розвитку матеріально-технічної бази, благоустрою, культурно-виховної роботи може використовувати грошову та гуманітарну допомогу підприємств, організацій, релігійних конфесій, благодійних об'єднань та окремих громадян.

5. Керівництво будинком-інтернатом

5.1. Очолює будинок-інтернат директор, який призначається і звільняється із займаної посади рішенням обласних, Київської та Севастопольської державних адміністрацій за поданням відповідно Міністерства праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головних управлінь праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головного управління соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації, погодженим з Міністерством праці та соціальної політики України.

5.2. Директор будинку-інтернату, весь обслуговуючий персонал несуть відповідальність за збереження життя та здоров'я підопічних.

5.3. Директор будинку-інтернату:

5.3.1. Несе персональну відповідальність за результати діяльності будинку-інтернату.

5.3.2. Представляє будинок-інтернат без довіреності в усіх установах, підприємствах і організаціях, розпоряджається у встановленому законодавством порядку його майном і коштами, укладає угоди.

5.3.3. У межах своєї компетенції видає накази по будинку-інтернату, затверджує функціональні обов'язки працівників будинку-інтернату, вирішує питання добору кадрів, уживає заходів заохочення, а в разі порушень трудової дисципліни та невиконання функціональних обов'язків накладає стягнення на працівників.

5.3.4. За рекомендацією лікаря визначає умови проживання громадян похилого віку та інвалідів у будинку-інтернаті.

5.3.5. Затверджує правила внутрішнього розпорядку.

5.3.6. Визначає структуру виробничих підрозділів.

5.3.7. Координує заходи щодо забезпечення виробничих підрозділів матеріально-технічними ресурсами, сировиною, запчастинами, насінням, племінним поголів'ям та кормами.

5.3.8. Здійснює заходи щодо поліпшення умов праці, дотримання правил техніки безпеки, вимог виробничої санітарії і протипожежної безпеки.

5.3.9. Контролює збереження, облік сировини та продукції, її використання та реалізацію.

5.3.10. Відповідає за ведення бухгалтерського та статистичного обліку, складання звітності за затвердженими формами і подання її в установлені терміни відповідним органам.

5.3.11. Разом з профспілковим органом або уповноваженими трудовим колективом на представництво особами:

розробляє Положення про будинок-інтернат, що затверджується відповідно Міністерством праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головним управлінням праці та соціального захисту населення обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій;

розробляє Положення про преміювання працівників будинку-інтернату, що затверджується відповідно Міністерством праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головними управліннями праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головним управлінням соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управлінням праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації.

5.4. У будинку-інтернаті з числа підопічних і працівників створюється і працює на громадських засадах культурно-побутова комісія, яка сприяє керівництву установи в підтримці здорового мікроклімату в колективі, створенню відповідних соціально-побутових умов проживання та організації культурно-масової роботи серед громадян, що проживають у будинку-інтернаті.

6. Формування та ведення особових справ

6.1. Формування та ведення особової справи розпочинається з дати приймання підопічного на проживання до будинку-інтернату.

6.2. Особові справи громадянина похилого віку чи інваліда належать до числа документів постійного зберігання.

6.3. В особовій справі містяться такі документи:

путівка на влаштування до будинку-інтернату, яка видана відповідно Міністерством праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головними управліннями праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головним управлінням соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управлінням праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації;

копія наказу по будинку-інтернату про приймання громадянина похилого віку чи інваліда на державне утримання в дану установу (постійне, тимчасове проживання із зазначенням терміну, платне утримання або з частковою оплатою);

особиста заява громадянина похилого віку чи інваліда або його опікуна (піклувальника) чи установи, яка його раніше опікувала, про приймання до будинку-інтернату;

копія повідомлення районному управлінню праці та соціального захисту населення про приймання громадянина похилого віку чи інваліда до будинку-інтернату;

копія (ксерокопія) паспорта (або іншого документа, що засвідчує особу), копії (ксерокопії) інших особистих документів (пенсійне посвідчення, військовий квиток, посвідчення ветерана війни чи праці, інваліда війни, ліквідатора ЧАЕС тощо);

довідка про склад сім'ї за встановленою формою;

довідка про розмір призначеної пенсії;

стисла інформація про підопічного та його родичів (якщо вони є, їх адресні дані);

копія судового рішення щодо стягнення аліментів з дітей або родичів, які за законом повинні утримувати і доглядати особу, яка проживає в будинку-інтернаті (за наявністю);

копія нотаріально завіреного договору між адміністрацією будинку-інтернату і працевдатними дітьми або родичами щодо відшкодування витрат на утримання підопічного (за наявністю);

заяви й інші письмові звернення підопічного, з якими він звертається до адміністрації будинку-інтернату;

накази (копії) по будинку-інтернату щодо реагування на звернення підопічного; копія арматурної картки на отримання одягу, взуття та іншого інвентарю із зазначенням дати видачі, терміну використання і списання;

копія медичної картки про стан здоров'я з висновком про необхідність стороннього догляду;

копія довідки медико-соціальної експертної комісії про групу інвалідності (за наявністю);

акт передачі особистих речей на зберігання у камеру схову (при потребі);

акт передачі-приймання грошових сум, коштовностей та цінних паперів підопічного на зберігання в інтернатній установі;

медичний висновок щодо рекомендованої працетерапії із зазначенням виду робіт і її тривалості;

дві фотокартки;

опис документів, які містяться в особовій справі.

6.4. Формування і ведення особової справи здійснюється адміністрацією будинку-інтернату, у якій проживає підопічний.

6.5. Особа, відповідальна за збереження і ведення особової справи підопічного, призначається наказом директора будинку-інтернату.

6.6. Паспорт та інші особисті документи підопічних за їх бажанням (з метою збереження) можуть додатково міститися в особовій справі; вони заносяться до опису і видаються на руки підопічному при його відрахуванні з будинку-інтернату та на його першу вимогу.

6.7. В особовій справі можуть накопичуватися дані про підопічного, які відображають його поведінку, листування стосовно його особи та інші дані.

6.8. При переїзді підопічного до іншої інтернатної установи особова справа разом з витягом з історії хвороби пересилаються поштою на нове місце проживання. Оригінал історії хвороби (медична справа) пересиланню не підлягає.

7. Контроль за діяльністю будинку-інтернату

7.1. Контроль за якістю харчування, соціально-побутового і медичного обслуговування підопічних, які проживають у будинку-інтернаті, додержанням санітарно-протиепідемічного

режиму та наданням спеціалізованої медичної допомоги здійснюють відповідно Міністерство праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головні управління праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головне управління соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації спільно з органами охорони здоров'я в установленому порядку.

7.2. Перевірка роботи і ревізія фінансово-господарської діяльності будинку-інтернату проводяться відповідно Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством праці та соціального захисту Автономної Республіки Крим, головними управліннями праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головним управлінням соціального захисту населення Київської міської держадміністрації, Управлінням праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрації та іншими спеціально уповноваженими органами відповідно до чинного законодавства України.

Директор Департаменту державного соціального
захисту населення

Т.Міщенко

Додаток Б

Структура бесіди, яка використовувалася під час пілотного етапу дослідження

Мета: виявлення факторів (зовнішніх і внутрішніх), які впливають на процес адаптації людини похилого віку на початкових етапах входження в нове соціальне середовище.

1	Прізвище, ім'я, по-батькові	відповіді
2	З якого року Ви перебуваєте в геріатричному пансіонаті?	
3	Назвіть причину, яка спонукала Вас до переїзду до геріатричного пансіонату	
4	Чи багато Ви мали друзів до переїзду в будинок-інтернат?	
5	Згадайте, будь ласка, той день, коли Ви вперше побачили установу, в якій Ви будете мешкати, які у Вас на той час виникли почуття?	
6	Що найбільше вплинула на початковому етапі життя в пансіонаті?	
7	Що найбільше запам'яталося в перші дні перебування у закладі?	
8	Які почуття у Вас виникали на початку життєдіяльності?	
9	Спілкуючись з іншими мешканцями, що стає найчастіше предметом Вашої розмови?	
10	Чи виникають у Вас труднощі при встановленні контактів?	
11	Чи знали Ви про роботу даного закладу о того, як потрапили сюди?	
12	Чи приймаєте Ви участь у житті пансіонату (в заходах, які проводяться)?	

13	Якщо не приймаєте, що є причиною?	
14	Які форми роботи проводяться в пансіонаті?	
15	Чи приймаєте Ви в них участь? Якщо ні то чому ви не берете участі?	
16	Що Вам найбільше подобається в пансіонаті, а що не подобається?	
17	Чи виникають у Вас проблеми на побутового плану?	
18	Чим Ви займаєтеся у вільний час?	
19	Чим би Ви хотіли займатися у вільний час?	
20	Ви намагалися першим встановити контакт з мешканцями пансіонату? Чи важко Вам це робити?	

Додаток В

Анкета

(використовувалася на пілотному етапі дослідженні)

Мета – виявлення характерологічних особливостей людей похилого віку.

Використовувалася у поєднанні з бесідою та опосередкованим спостереженням.

1. Чи змінилося Ваше самопочуття за останні 5 років?

- Так

- Ні

2. Як Ви себе відчуваєте, коли потрапляєте в незнайоме товариство?

3. Ви завжди почували себе так в новому товаристві?

4. Як Ви оцінюєте свої вчинки, поведінку?

- Позитивно

- Негативно

5. Як часто Ви відчуваєте роздратованість?

- Ніколи

- Часто

- Завжди

6. Раніше почуття роздратованості проявлялося так само?

7. Ви вірите у щасливе життя?

8. Чи вірили Ви в нього раніше?

9. Якщо Вам нададуть путівку на море, але на дану путівку існує претендент, якому вкрай необхідно оздоровлення. Чи поступитеся Ви йому місцем?

10. Як часто Ви посміхаєтеся?

11. Чи цікавитеся Ви останніми новинами суспільного життя?

12. Опишіть найяскравішу подію, яка з Вами сталася?

Анкета
Шановні друзі!

Ми проводимо вивчення процесу адаптації літньої людини до нових умов життєдіяльності, з метою удосконалення пристосувального процесу. Будемо щиро вдячні, якщо Ви візьмете участь в нашому дослідженні, дасте об'єктивні відповіді а запитання.

1. Ваш вік - _____

2. Чи бажаєте Ви спілкуватися більше зі своїми співмешканцями в пансіонаті:

- так;

- ні.

3. Чи відчуваєте Ви потребу у спілкуванні

- так

- ні

- не знаю

4. Чи хотіли б Ви мати зустрічі з представниками церкви?

- так;

- ні;

- не знаю.

5. Ви відчуваєте себе покинутою і непотрібною іншим людям:

- так;

- інколи;

- майже завжди;

- ні.

6. Чи існує у Вас мета в житті?

- так;

- ні;

- не знаю.

7. Ви конфліктна людина?

- так;

- ні;

- не знаю.

8. Як Ви поводитесь в конфліктній ситуації?

- намагаєтеся уникнути конфлікту;

- прагнете довести свою точку зору;

- прислухаєтеся до співрозмовника;

- ігноруєте спірозмовника.

9. Чи піддаєтеся Ви впливу зі сторони інших людей:

- так;

- інколи;

- майже ніколи;

- ні.

10. Ви комфортна людина (легко пристосовується до умов):

- легко;

- важко.

11. Ви врівноважена людина:

- так;

- ні;

- не знаю.

12. У Вас є вільний час?

- так;

- ні.

13. Ви б мали бажання займатися певним видом діяльності у вільний час?

- так;
- ні;
- не знаю.

14. Чим би Ви хотіли займатися у вільний час _____

Додаток Д

Методика діагности соціально-психологічної адаптації К.Роджерса та Р. Даймонда

(адаптований до людей похилого віку, які мешкають в геріатричному пансіонаті)

2. Немає бажання розкриватися перед іншими.
4. Багато від себе вимагаєте.
5. Часто сварите себе за зроблене.
6. Часто почуваетесь приниженим.
7. Сумніваєтесь, що можете подобатися представникам протилежної статі.
9. У Вас теплі, дружні стосунки з оточуючими людьми.
12. Ви людина відповідальна: на вас можна розраховувати.
13. Відчуває, що неспроможні щось змінити, всі спроби марні.
15. Приймає ті правила та вимоги, які потрібно виконувати.
16. Власних переконань та правил не вистачає.
18. Завжди готові до захисту навіть до нападу: «застрягаєте» на пережитих образах, в думках перебираючи засоби помсти.
19. Вмієте керувати собою та своїми вчинками, змушуючи себе; самоконтроль для вас це не проблема.
22. Люди, як правило, вам подобаються.
23. Не соромитесь своїх почуттів, відкрито їх виражаєте.
25. Зараз дуже не по собі. Хочеться все кинути, куди-небудь сховатися.
26. З оточуючи зазвичай знаходите спільну мову.
27. Важче за все вести боротьбу з самим собою.
28. Викликає почуття тривоги доброзичливе ставлення оточуючих.
29. В душі – оптиміст, вірите в краще.
32. Зазвичай ви ті кого ведуть, а не ті хто веде: вам не завжди вдається мислити та діяти самостійно.
33. Більшість із тих хто вас знає, добре до вас ставляться, люблять вас.
35. Ви людина з привабливою зовнішністю.
36. Почуваєте себе безпомічною, відчуває потребу в тому хто був би поряд.
37. Прийняв рішення, підпорядковується йому.
38. Приймаєте, ніби, самостійне рішення, але від впливу інших звільнитися не можете.
40. Відчуває неповагу до того, що вас оточує.
41. Всім задоволені.
42. Вибиті із колії: не можете зібратися, взяти себе в руки, організувати себе.
43. Відчуває в'ялість; все, що раніше хвилювало Вас стало байдужим.
44. Врівноважені, спокійні.
47. Ви людина настрою , нетерпляча, гаряча: не вистачає стриманості.
49. Не дуже довіряє своїм почуттям: вони інколи підводили Вас.
50. Вам досить важко бути самим собою.

51. На першому місці розум, а не почуття: перш ніж щось зробити, поміркує.
53. Ви людина терпляча до інших та приймає кожну людину такою як вона є.
54. Намагається не думати про свої проблеми.
55. Вважає себе цікавою людиною – привабливою як особистість.
56. Ви людина сором'язлива.
59. Не має нічого в чому б виразила себе, проявила свою індивідуальність, своє Я.
60. Боїться того, що подумають про Вас інші.
61. Ви чистолубиві, потребуєте успіху, похвали: в тому, що для Вас важливо, намагається бути найкращою.
62. Ви людина, у якої на сьогоднішній день багато що викликає підозру.
63. Людина дійова, енергійна, ініціативна.
64. Пасуєте перед проблемними ситуаціями, які можуть викликати труднощі.
67. Ставиться до себе добре.
69. Не любите, коли з ким-небудь псуються відносини.
71. Інколи у Вас виникає почуття розсіяності, все сплуталося, змішалось.
72. Задоволені собою.
73. Невезучі.
74. Людина приємна.
75. У Вас обличчя, можливо не дуже приємне, але може подобатися як людина, як особистість.
76. Ставитеся з підозрою до осіб протилежної статі та намагається не мати з ними жодних справ.
77. Коли потрібно щось зробити відчуває страх: а якщо не справлюся, а якщо не вийде.
78. У Вас легко спокійно на душі немає того, що викликало б почуття тривоги.
80. Відчуває, що у Вас змінюється ставлення до інших людей та навколишнього світу.
83. Відчуває тривогу, напругу.
84. Для того, щоб змусити Вас щось зробити, необхідно наполягати і тоді Ви піде на поступки.
86. Обставини часто потребують захищати себе, оправдовуватися та обґрунтовувати свої вчинки.
88. Ви людина толкова, любите розмірковувати. Інколи любите похвалитися.
90. Намагається покладатися на свої сили, не розраховуючи ні на чю допомогу.
91. Ніколи не запізнюється
94. Ви не дуже надійний товариш, не у всьому можна на Вас покластися.
95. Ви добре себе розумієте.
96. Ви комунікабельна, відкрита людина; легко сходиться з іншими людьми.

97. Сили та здібності повністю відповідають тим цілям, які потрібно вирішувати; з усім можете справитися.

98. Себе не цінуйте: ніхто Вас серйозно не сприймає.

99. Турбується, що особи протилежної статі просто займають думки.

100. Всі свої звички вважає добрими.

Бланк для відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101									

Інструкція

Методика включає в себе твердження про людину, про її стиль життя: переживання, думки, звички, стилі поведінки. Їх завжди можна співвіднести з нашим особистісним стилем життя.

Прочитавши чи прослухавши твердження методики, оцініть їх зі своїми звичками, своїм стилем життя, і тим в якій мірі вони можуть бути співвіднесені з вашим стилем життя. Для того, щоб зазначити вашу відповідь в бланку, виберіть той, який вам найбільше підходить, на вашу думку, один із 7 варіантів відповідей, які пронумеровані цифрами від 0 до 6:

- «0» - це зовсім до мене не відноситься;
- «2» - сумніваюсь, що це можна віднести до мене;
- «3» - не наважуюсь віднести це до себе;
- «4» - це схоже на мене, але немає впевненості;
- «5» - це на мене не схоже;
- «6» - це точно не про мене.

Вибраний вами варіант відповіді відмітьте в бланку для відповідей в ячейке, яка відповідає порядковому номеру твердження.

Показники та ключі інтерпретації

«Адаптація»

$$A = a / (a + v) \times 100\%$$

№		показники	Номера тверджень	норми
1	а	адаптивність	4,5,9,12,15,19,22,23,26,27,29,33,35,37,41,44,47 51,53,55,61,63,67,72,74,75,78,80,88,91, 94,96,97,98	(68-170) 68-136
	в	дезадаптивність	2,6,7,13,16,18,25,28,32,36,38,40,42,43,49,50, 54,56,59,60,62,64,69,71,73,76,77,83, 84,86,90,95,99,100	(68-170) 68-136

Зона невизначеності та інтерпретація результатів за кожною шкалою для підлітків(приводиться в дужках, для дорослих без дужок. Результати «до зони невизначеності інтерпретуються як досить низькі, а «після самого високого показника в зоні невизначеності – як високі.

Додаток Ж

Методика на виявлення потреби у спілкуванні за В.А. Кан-Каликом та М.Д. Нікандровим (методика адаптована до літніх людей)

Мета: визначення потреби у спілкування в залежності від того чи прагне людина бути на самоті чи прагне знаходитися серед інших людей.

Інструкція: у відповідності з вашою думкою дайте відповідь «так» чи «ні» чи «інколи» на нижче наведенні твердження:

	Твердження	так	ні	інколи
1	Коли у вас має відбутися зустріч ви нервуєтеся?			
2	Чи відкладаєте ви візит до лікаря, до того часу, коли вже вам дуже погано?			
3	Чи відчуваєте ви сором'язливість чи невдоволення, коли вас просять розповісти про певну історію, подію мешканцям пансіонату?			
4	Вам пропонують поїхати до іншого міста. Чи будете ви уникати поїздки?			
5	Чи любите ви ділитися своїми переживаннями з сторонньою людиною?			
6	Ви любите милуватися як палає вогнище?			
7	Ви зайняті важливою справою. В такі хвилини вас дратують телефонні дзвінки?			
8	На день народження ви зазвичай запрошуєте багато гостей?			
9	Чи відчуваєте ви себе досить вільно знаходячись в компанії чотирьох незнайомих людей?			
10	Ви опинилися в незнайомому місті та не можете знайти необхідну вам вулицю. Що ви зробите: а) спитаєте у перехожого? Б) звернетесь до довідкової служби? В) спробуєте знайти самі			
11	Ви любите подарунки?			

12	Ви мріяли стати актором?			
----	--------------------------	--	--	--

Нараховуйте по 1 балу за відповідь «так» на питання 1,3,4,5,6,7,10б,12;

За відповіді «ні» на питання 2,8,9,11, та по 2 бали за відповідь «так» на питання 10 в.

Більше 8 балів, ви прагнете до самотності, ви любите поміркувати, проаналізувати різні ситуації, просто помріяти. При цьому стилі життя людина самотня.

4-8 балів, ви в певній мірі комунікабельні, однак час від часу вам необхідно побути на самоті, щоб привести свої думки в порядок. Вам достатньо декілька годин провести на самоті і ви вже знову здатні спілкуватися з задоволенням з людьми.

Менше 4 балів. Ви людина досить комунікабельна. Ви не виносите самотність. Виникає враження, що ви не завжди обмірковуєте свої дії. Ви забуваєте, що декілька годин проведених сам з собою, досить часто зменшує імовірність багатьох життєвих помилок.

Додаток 3

Визначення рівня адаптації літньої людини

Мета: визначити рівня адаптації для подальшого розроблення форм роботи з літніми людьми в умовах геріатричного пансіонату.

Інструкція: у відповідності з вашою думкою дайте відповідь на запропоновані вам питання.

При дослідженні адаптації літніх людей до нових умов життєдіяльності (геріатричний пансіонат) необхідно визначити **рівень адаптації** літньої людини. Визначення рівня адаптації дасть можливість умовно поділити літніх людей на групи.

Як бачимо адаптація залежить від:

- 1) здатності до пересування;
- 2) здатності до самообслуговування;
- 3) ціннісних орієнтацій;
- 4) ставлення до проживання;
- 5) особливостей спілкування;
- 6) особливостей самооцінки.

Ми пропонуємо перелік тестових завдань та методик для визначення рівня адаптації літньої людини в умовах геріатричного пансіонату.

Здатність до пересування

ППП	Здатність до пересування			
	В повній мірі	В межах поверху	В межах палати	Постільний режим

Здатність до самообслуговування

ППП	Здатність до самообслуговування		
	Повна	часткова	відсутня

Ставлення до проживання в будинку-інтернаті

ППП	Ставлення						Все одно
	Цілком задовольняє	Не задовольняє					
		Взаємодносини з мешканцями	Лікування та ставлення персоналу	харчування	Побутові умови	Перебування в інтернаті	

Основа спілкування

ППП	Основа спілкування								
	Спільна діяльність	Спільне проведення вільного часу	Організація культурних заходів	Допомога в обслуговуванні	Проживання в одній кімнаті	Одночасність вступу	Спільний стіл в їдальні	Спілкування з рідними та знайомими	Не спілкуються

Самооцінка здоров'я

ППП	Самооцінка здоров'я			Немає оцінки
	Почувають себе здоровими, міцними	Почувають себе слабкими	Почувають себе хворими	

Особливості проведення вільного часу

Коли ви не зайняті процедурами чим ви займаєтеся? _____

Які заходи організуються у вас в пансіонаті?

Подобаються вони вам? _____

Що ви хотіли, щоб проводилось у вас в пансіонаті?

Щоб ви хотіли змінити в роботі пансіонату? _____

____ Чи задовольняється Ваша потреба у спілкування _____

Якби ви були директором пансіонату, щоб ви зробили для його мешканців?

____ Чи виникають у Вас конфлікти з мешканцями пансіонату?

____ Чи існує те, що дратує вас в роботі пансіонату? _____

ДОДАТОК К

Зразок проведення релаксаційних груп в геріатричному пансіонаті

Мета: зняття напруги.

Завдання: надати людині можливість розслабитися та поринути у свій внутрішній світ.

Час: 20-30 хв.

Рекомендовано проводити 1 раз на тиждень.

Наводимо приклад вправ, які можна змінювати і доповнювати.

«Рух енергії»

Умостіться зручно на кріслі, прийміть ту позу, яку вам хочеться. Закрийте очі, розслабтеся. І просто слухайте те що я вам буду говорити.

“Дихайте повільно та глибоко... Уявіть, що вдихаючи ви вбираєте у себе необхідний запас цілющої енергії... можливо ви навіть бачити блискучі частинки світла... чи колір енергії... чи, можливо, ви чуєте легкий шум по мірі того, як енергія вільно поширюється у вашому тілі... чи переживаєте внутрішнє відчуття енергетичного потоку, що проходить крізь ваше тіло... Дихайте повільно та глибоко... а тепер відчуйте, як на видиху енергія проходить по всьому вашому тілу, заряджаючи кожний орган, кожну клітинку, яка здається заблокованою... Дихайте повільно та глибоко... Цілюща енергія проходить крізь ваше тіло... Ви відчуваєте велику впевненість у собі... почуття безумовної довіри до себе ... відчуваєте приємне тепло та радість... Повторіть собі: “Я знаю що можу дуже багато”... зануртесь у переживання смислу цих слів. “Я можу не все, але багато з того, що я можу, не доступно молодості”... Утвердіться у цьому почутті... Дозвольте цим словам прорости у вас... Дихайте повільно та глибоко... ви сповнюєтесь енергії до здійснення задумів... вам вдається усе що ви задумали... подумайте про те, що ви хочете зробити ще сьогодні... завтра... через тиждень... потік цілющої енергії проходить через ваше тіло... ви відчуваєте заспокоєння... впевненість... успіх... Повільно відкриваються очі...”

Обговорення: ви зараз розслаблені, але відчуваєте приємний спокій, подібні вправи допоможуть вам навчитися регулювати свою поведінку,

спробуйте щовечора повторювати собі “Я знаю що можу дуже багато”... Я можу не все, але багато з того, що я можу, не доступно молодості... Я впевнений у собі” [33].

«Літній ранок»

«Літній ранок. Сонечко вже піднялося. Ви лежите на поляні, відчуваєте запах квітів та трави, які злегка дурманяць голову. Чути щебетання птахів. Поступово починає припікати. Зверху блакитне - блакитне небо, воно здається безкраїм. Окремі невеличкі хмаринки стоять ніби на одному місці, ніби причіплені до небозводу. У травичці жарко. На вашому чолі виступають капельки поту. Ви витираєте їх рукою. Потім піднімаєтеся – нарешті освіжаючий вітерець дме вам в обличчя. Приємно гріє сонечко, приємно охолоджує шкіру та ворушить волосся легкий вітерець. Ви відпочиваєте, відпочиваєте, відпочиваєте. (Вдихніть глибоко - глибоко). Усе в нашому житті чудово, чудово, чудово! Яка гарна ця галявина, квіти, це небо та сонечко. Але найголовніше – прекрасні Ви! Ви прекрасні, прекрасні, прекрасні! Ваше життя прекрасне, прекрасне, прекрасне! Відкрийте очі... розкажіть, що ви бачили та відчували?» [35].

«Прогулянка садом»

Ви прогулюєтеся територією великого замку... Бачите високу кам'яну стіну..., по якій в'ється плющ..., ось дерев'яні двері... Відчиняйте їх та увійдіть. Ви опинилися в старому... замкнутому саду... Колись це був прекрасний сад..., однак давно вже про нього ніхто не дбає... Рослини дуже розрослися..., навіть не видно землі..., важко знайти стежку... Уявіть, як ви... прориваєте бур'яни..., підрізаєте гілки деревам..., скошуєте траву..., пересаджуєте дерева..., поливаєте..., робите все, щоб повернути садові попередній вигляд...

... Через деякий час ви зупинетесь... та порівняєте ту частину саду, в якій ви вже попрацювали... з тією, якої ви ще не торкалися... [35].

«Маяк»

«Уявіть маленький острів, де багато скель... далеко від континенту... На вершині острова... високий маяк... Уявіть себе маяком... Ваші стіни такі великі і міцні... що навіть сильні вітри... не можуть розхитати вас...

Із вікон вашого верхнього поверху... і вдень і вночі... в гарну чи погану погоду... посилаєте сильний промінь світла, який є орієнтиром для кораблів... Пам'ятайте про ту енергетичну систему, яка підтримує постійність вашого світлового променя, який ковзається по океану... попереджаючи моряків про міліну... та є символом безпеки на березі... Зараз спробуйте уявити внутрішнє джерело світла в собі... - це світло, яке ніколи не гасне...» [35].

«Прогулянка по морю»

«Зараз ми з вами прогуляємося по березі моря. Сядьте будь-ласка по зручніше та повільно закрийте очі. Зверніть увагу на ваше дихання, відчуйте його: повітря проходить через ніс, горло, потрапляє в груди, наповнює ваші легені, відчуйте як з кожним вдихом у ваше тіло потрапляє енергія і з кожним вдихом йдуть непотрібні турботи, переживання, напруга... Зверніть увагу на ваше тіло, відчуйте його – від ступенів ніг до макушки голови. Ви сидите на стільці та чуєте якісь звуки, відчуйте легке повівання вітерця на вашому обличчі. А тепер уявіть, що ви опинилися біля моря. Ви повільно йдете по берегу. Озирніться навколо, які вас оточують квіти, звуки, запахи... Подивіться на море, на небо. Зверніть увагу на ваш стан: які емоції, почуття у вас виникають, як вони змінюються під час прогулянки. Ви нікуди не поспішаєте та можете йти далі. Можливо ви захочете зайти у воду та купатися чи посидіти на березі. Зробіть це...

А тепер настав час повернутися в цю кімнату. В наше коло. Зробіть це в зручний для вас спосіб: можете відразу відкрити очі, можете ще деякий час посидіти з заплющеними очима.

Зараз ми поділимося з усіма своїми враженнями. Зараз кожен по черзі розповість про свої враження, про ті образи, переживання, стани, які у них виникли під час прогулянки, інші будуть уважно слухати того хто розповідає, не задаючи питання і не коментуючи» [33].

«Поплавок»

«Уявіть, що ви маленький поплавок у великому океані...

У вас немає мети... компасу..., карти..., руля..., весел...Ви рухаєтеся туди, куди несе вас вітер..., океанські хвилі... Велика хвиля може на деякий час накриє вас, але ви знову і знову вибираєтеся на поверхню... Спробуйте відчуті ці виштовхування та винирювання... Відчуйте рухи хвиль... тепло сонечка... краплі води... Подушку моря під вами, підтримуючу вас... Погляньте які ще відчуття виникають у вас... коли ви уявляєте себе маленьким поплавком у великому океані» [33].

«Джерело енергії»

«Уявіть перед собою певне джерело енергії... Воно зігріває вас... дає вам енергію... Спробуйте відчуті як енергія впливає на передню частину вашого тіла... Вдихніть її... Уявіть таке ж джерело енергії за вашою спиною... Відчуйте як хвилі енергії пересуваються вниз і вгору по вашій спині...

Розмістіть джерело енергії справо... Відчуйте вплив енергії на праву половину вашого тіла..

Розмістіть джерело енергії зліва... Відчуйте вплив енергії на ліву частину вашого тіла... Уявіть джерело енергії над собою... Відчуйте як енергія впливає на голову... Тепер джерело енергії знаходиться під вашими ногами... Відчуйте як наповнюється енергією ступні ваших ніг... потім енергія піднімається вище... та розповсюджується по вашому тілу. Уявіть що ви посилаєте енергію якій-небудь людині, а тепер іншій» [33].

«Троянда»

«З давніх давен і на Сході і на Заході певні квіти вважалися символами Людського «Я». В Китаї такою квіткою була «Золота квітка» в Індії – лотос, в Європі – роза. Наше «Я» символізується квіткою, яка розквітла».

Давайте спробуємо заплющити очі і уявити процес народження квітки.

Порядок виконання

1. Сядьте зручніше, закрийте очі, зробіть декілька глибоких вдихів та видихів та розслабтеся.

2. Уявіть собі рожевий кущ троянди з великою кількістю квіток та бутонів, які ще не розквітнули... Тепер зосередимо свою уяву на одному бутоні. Він ще зовсім закритий, навколо нього зелена чашечка, але на самій горі бутона вже видніються рожеві пелюстки. Давайте повністю зосередимося на цьому бутоні та будемо тримати його в центрі нашої уяви.

3. Тепер дуже повільно чашечка починає розкриватися. Вже помітно, що вона складається із окремих листочків, котрі поступово відходять один від одного, наклоняються донизу, відкриваючи рожеві пелюстки, котрі все ще залишаються закритими. Зелені листочки продовжують розпускатися, та ви вже бачите весь бутон повністю.

4. Тепер вже й пелюстки також починають розкриватися повільно розвертаючись до тих пір, поки не перетвориться в повністю розкрити квітку... Давайте спробуємо відчутти як пахне троянда, давайте відчуємо характерний тільки їй присутній аромат.

5. Тепер уявімо, що на троянду впав промінь сонця. Він віддає їй своє тепло та світло... Протягом певного часу давайте будемо утримувати в центрі своєї уяви троянду, які опромінює сонце.

6. Давайте зазирнемо в саму середину квітки і побачимо там обличчя мудрої людини. Ця людина любить вас і розуміє.

7. Порозмовляйте з нею про те, що для вас є важливим в даний момент життя. Не соромтесь спитайте про те, що вас зараз більш за все хвилює. Прагніть використати цей час для того, щоб з'ясувати все, що необхідно.

Тепер ототожнимо себе з трояндою. Уявіть собі, що ви стали цією трояндою. Усвідомте, що роза і мудра людина завжди з вами та що ви в будь-який час можете звернутися до них. Символічно ви і є ця троянда [35].

Додаток Л

Зміст та завдання тренінгової роботи з літніми людьми, які проживають в геріатричних пансіонатах

Напрямок	Зміст
Інформаційний	<p>Важливість та доцільність проведення тренінгу як групової форми роботи з літніми людьми. В процесі тренінгових занять створювалося неформальне, невимушене спілкування, яке відкриває перед групою безліч варіантів розвитку й розв'язання проблеми пристосування до змінених умов життєдіяльності. Використовуючи методи спостереження та бесіди було виявлено основні проблеми літніх людей (важкість у налагодженні дружніх стосунків, конфліктність у взаємодії з мешканцями пансіонату, відсутність смислу життя, неспроможність задовольнити потребу у спілкуванні, невміння слухати та розуміти інших, не сприйняття думок інших, егоцентризм, невміння правильно доносити інформацію до інших). Даний спектр проблем людей похилого віку, які мешкають в геріатричному пансіонаті слугував основою для розроблення тренінгу.</p> <p>Реалізований на усіх заняттях.</p>
Особистісний	<p>Здатність літньої людини знаходити цілі, які відповідатимуть її сьогоdnішньому етапу життя. Навчити літню людину жити сьогоdnішнім днем. Оволодіти ефективними способами рефлексії, здатністю оцінити особистісні якості іншої людини, які сприятимуть успішній адаптації до нових умов життєдіяльності. Оволодіння навичками ефективного спілкування. Формування здатності уникати конфліктів у новому середовищі життєдіяльності. Оволодіння навичками вербалізувати</p>

	<p>свої почуття переживання відносно певної ситуації. Оволодіння навичками невербального спілкування. Формування здатності до зняття внутрішньої напруги через вербалізацію своїх почуттів.</p> <p>Реалізований на усіх заняттях.</p>
Екзистенційний	<p>Аналіз ціннісних орієнтацій мешканців пансіонату та групових цінностей. Виявлення рис, які важливі при входженні в нове соціальне середовище та сприяють успішній адаптації.</p> <p>Реалізований на занятті №2.</p>

Додаток М

Зразок проведення дискусійних груп з літніми людьми в геріатричному пансіонаті

Дискусійні групи

Мета: усвідомлення ситуації, дискутування поставлених питань.

Завдання: надання можливості учасникам груп висловитися на запропоновані соціальним працівником теми.

Час: 40-60 хв.

Рекомендовано проводити 1 раз на тиждень.

Тематика

1. «Що допомагає нам жити, а що заважає?»
2. «В чому полягає щастя?»
3. «Самотність – основна проблема літніх людей?»
4. «Здоров'я та способи його збереження»
5. «Вірні друзі чи підлесливі вороги»
6. «Свобода: чи потрібна вона нам?»
7. «Щасливе сімейне життя: міф чи реальність»
8. «Чи існує дружба між чоловіком та жінкою?»
9. «Що ви цінуєте в людях?» та інші в залежності від побажань літніх людей.

Тематика календарно-тематичних форм роботи

Січень	
1	Новий рік..
7	Різдво Христове.
13	св. Маланії. Старий Новий рік.
22	День Соборності України.
27	170 р. від дня народження Павла Чубинського, географа, поета, автора слів українського державного гімну (біографія видатного поета, його твори).
28-2	80 р. з часу створення Організації українських націоналістів.
29	91 р. з часу битви під Крутами. Основні версії битви під Крутами.
Лютий	
19	370 р. від дня народження Івана Мазепи, українського політичного діяча, гетьмана України. .
20	120 р. від дня народження Левка Ревуцького, українського композитора і педагога.
21	Міжнародний день рідної мови..

25	138 р. від дня народження Лесі Українки, відомої української письменниці.
Березень	
4	60 р. від дня народження Володимира Івасюка, українського композитора-пісняра.
9-10	Шевченківські дні.
15	70 р. від дня проголошення незалежності Карпатської України та обрання Августина Волошина її Президентом
18	96 р. з часу створення у Львові організації “Українські січові стрільці”.
27	Міжнародний день театру.
Квітень	
1	200 р. від дня народження Миколи Гоголя, українського письменника.
7	Всесвітній день здоров'я.
18	Міжнародний день пам'ятників та історичних місць. День пам'яток історії і культури України.
26	Аварія на Чорнобильській АЕС.
27	30 р. від дня смерті Володимира Івасюка, відомого українського композитора-пісняра
Травень	
1,2	День праці.
9	Свято перемоги.
10	130 від дня народження Симона Петлюри, українського громадсько-політичного діяча..
	День матері.
13	155 р. від дня народження Панаса Мирного, українського письменника.
25	Свято Героїв.?
28	93 р. з дня смерті Івана Франка, визначного українського письменника.
Червень	
1	Міжнародний день захисту дітей.
5	Всесвітній день охорони довкілля.
28	День Конституції України..
29	160 р. від дня народження Олени Пчілки, української письменниці.
Липень	
7	св. Івана Купала.
Серпень	
8	190 р. від дня народження Пантелеймона Куліша, українського письменника.
23	День Державного Прапора України..
24	День незалежності України..
27	153 р. від дня народження Івана Франка, видатного українського письменника..
Вересень	
1	237 р. від дня народження Григорія Сковороди, українського філософа, байкаря.
1	13 р. як в Україні введено гривню.
8-12	День українського кіно.
9	240 р. від дня народження Івана Котляревського, українського письменника і поета..
10-12	Дні скорботи і пам'яті Голодомору в Україні 1922, 1932-1937, 1947 рр.
17	145 р. від дня народження Михайла Коцюбинського, українського письменника.
27	День туризму.
30	Всеукраїнський день бібліотек.
Жовтень	
1	Міжнародний день музики.
14	День українського козацтва.

14	67 р. – День створення УПА..
Листопад	
7	День пам'яті борців-жертв більшовицького терору.
9	День української писемності.
19	20 р. від дня перепоховання Василя Стуса, українського поета, правозахисника.
23 (25)	День пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.
Грудень	
1	Всесвітній день боротьби зі СНІДом..
3	Міжнародний день інвалідів.
6	День збройних сил України.
10	День прав людини..
13	св. Андрія Первозданного.
19	св. Миколая Чудотворця.

Додаток Н

Методика «Ціннісні орієнтації» (М.Рокич)

Мета: визначення змістової сторони направленості особистості, ставлення її до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе, з'ясувати основу світовідчуття та ядро мотивації життєвої активності.

М. Рокич виділяє два класи цінностей:

- термінальні – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування вартує того, щоб до неї прагнути;
- інструментальні – переконання в тому, що існує будь-який образ дії чи якість людини, якій надають перевагу в будь-якій ситуації.

Цей розподіл відповідає традиційному поділу на цінності-мету та цінності – засоби.

Респонденту пропонують два списки цінностей (по 18 в кожному) чи на листках паперу, чи на карточках. В списках досліджуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а карточки розкладає у порядку значущості. Остання форма подачі матеріалу дає більш достовірні результати. Спочатку пропонується набір термінальних цінностей потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція: «Зараз вам буде надано набір із 18 карточок із зазначенням цінностей. Ваша задача – розкласти їх по порядку значущості для вас як принципів, якими ви керуєтеся в вашому житті.

Кожна цінність написана на окремій карточці. Уважно вивчите карточку та виберіть ту, яка для вас найбільш значуща та розташуйте її на першому місці. Потім виберіть другу за значущістю цінність та розташуйте її за першою. Потім проробіть це ж саме із іншими карточками. Найменш важлива залишиться остання та займе 18 місце.

Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи ви змінили свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши карточки місцями. Кінцевий результат має відображати Вашу істинну позицію».

Стимулюючий матеріал

Список А (термінальні цінності):

- активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)
- життєва мудрість (зрілість поглядів та здоровий глузд, який досягається життєвим досвідом)
- здоров'я (фізичне та психічне)
- цікава робота
- краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі та мистецтві)
- кохання (духовна та фізична близькість з коханою людиною)
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальної потреби)
- наявність гарних та вірних друзів
- суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів)
- пізнання (можливість розширити свою освіту, світогляд, загальної культури, інтелектуальний розвиток)
- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей)
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне удосконалення)
- розваги (приємне проведення часу, відсутність обов'язків)
- свобода (самостійність, незалежність у поглядах та діях)
- щасливе сімейне життя
- щастя інших (розвиток та удосконалення інших людей, всього народу, людства вцілому)
- творчість (можливість творчої діяльності)
- впевненість в собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)

Список Б (інструментальні цінності):

- охайність (чистоплотність), вміння тримати у порядку речі, порядок в справах

- вихованість (гарні манери)
- високі потреби (високі вимоги до життя та високий рівень прагнень)
- життєрадісність (почуття гумору)
- виконливість (дисциплінованість)
- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)
- неприязнь до недоліків в собі та інших
- освіченість (широта знань, висока загальна культура)
- відповідальність (почуття долгу, вміння тримати слово)
- раціоналізм (вміння логічно мислити, приймати осмислені, раціональні рішення)
- самоконтроль (стриманість, самодисципліна)
- хоробрість у відстоюванні своєї точки зору, своїх поглядів
- міцна воля (вміння наполягати на своєму, не відступати перед труднощами)
- терплячість (до поглядів та думок інших, вміння прощати іншим їх помилки)
- широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)
- чесність (правдивість, відвертість)
- ефективність у справах (працелюбство, продуктивність в роботі)
- чутливість (турботливість)

Перевагою методики є універсальність, зручність та економічність в проведенні дослідження та обробці результатів, гнучкість – можливість варіювати як стимулюючий матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Великим її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливості бути невідвертим. Тому особлива роль в даному випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування та наявність контакту між соціальним працівником та досліджуваним. Методику не рекомендують використовувати з метою відбору та експертизи.

Для усунення вказаних недоліків та більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій можливі зміни в інструкції, котрі дадуть додаткову діагностичну інформацію та дозволять зробити більш обґрунтовані висновки. Так, після основної серії можна попросити досліджуваного розкласти карточки, відповідаючи на наступні питання:

«В якому порядку та в якому ступені (у відсотках) реалізовані данні цінності у Вашому житті?»

«Як би ви розташували ці цінності, якби стали такими, якими мріяли?»

«Як, на ваш погляд, це зробила би людина, яка досконала у всіх відношеннях?»

«Як зробило би це, на ваш погляд більшість людей?»

«Як зробили би ви 5 чи 10 років назад?»

«Як зробили би ви через 5 чи 10 років?»

«Як розклали би карточки близькі вам люди?»

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їх групування досліджуванним у змістові блоки за різною основою. Так наприклад, виділяються «конкретні» та «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації та особистого життя і т.д. Інструментальні цінності можуть групуватися к етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні та конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження та цінності прийняття інших і т.п. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій. Соціальний працівник повинен вловити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна стверджувати про не сформованість у респондента системи цінностей чи не відвертість відповідей.

Дослідження з літніми людьми краще проводити індивідуально, що дасть можливість отримати більш точні дані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Алгоритмы работы психолога со взрослыми : руководство практического психолога / Галина Сергеевна Абрамова– М. : Академический проект : Гаудеамус, 2003. – 224 с.
2. Абрамова Г. С. Психология человеческой жизни : Исследование геронтопсихологии / Галина Сергеевна Абрамовна. – М. : Издат. Центр "Академия", 2001. – 224 с.
3. Авербух Е. С. Расстройства психической деятельности в позднем возрасте : психиатрический аспект геронтологии и гериатрии / Ефим Соломонович Авербух. – Л. : Медицина, Ленингр. отд-е, 1969. – 285 с.
4. Аверин В. А. Психология личности : уч. пособие / Вячеслав Афанасьевич Каверин. – М : Изд-во Михайлов В.А. 2001. – 89 с.
5. Агеев В. С. Стереотипизация как механизм социального восприятия / В. С. Агеев // Общение и оптимизация совместной деятельности. – М., 1987. – С. 177–188.
6. Айзенк Ганс Юнг Структура личности / Ганс Юнг Айзенк ; [пер. с англ. О. Исаковна]. – М. : КСП +, 1999. – 463 с.
7. Александрова М. Д. Проблемы социальной и психологической геронтологии / Мария Даниловна Александрова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та., 1974. – 136 с.
8. Алексеевич Г. С. К вопросу об эмоциональной жизни людей пожилого и старческого возраста / Г. С. Алексеевич // Проблемы личности : Материалы симпозиума. – М. – Т.2. – 1970.– С. 344-345.
9. Алешина Ю. Е. Спецпрактикум по социальной психологии : опрос, семейное и индивидуальное консультирование / Ю. Е. Алешина. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 89 с.
10. Альперович В. Социальная геронтология / В. Альперович / Ростов Н/Д. : Феникс, 1997. – 576 с. – (Серия «Учебники и учебное пособие»).

11. Американская социологическая мысль / Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц. — М. : Международный Ун-т Бизнеса и Управления, 1996. — 560с
12. Ананьев Б. Г. Некоторые проблемы психологии взрослых / Борис Герасимович Ананьев. — Москва : Изд-во "Знание", 1972. — 32 с.
13. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания : избранные психологические труды / Борис Герасимович Ананьев — Москва : Воронеж НПО "МОДЭК". — 1996. — 384 с.
14. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та. — 1968. — 340 с.
15. Андреева Г. М. Актуальные проблемы социальной психологии : уч. пособие / Галина Михайловна Андреева ; МГУ им. М.В. Ломоносова ; факультет повышения квалификации ; факультет психологии. — М. — Изд-во МГУ, 1988. — 111 с.
16. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії (Західноєвропейський контекст) : підручник для студ. вищих навчальних закладів / Віктор Петрович Андрущенко / Національний ун-т ім. Т. Шевченка, Інститут вищої освіти АПН України. — К. : Тандем. — 2000. — 416 с.
17. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. — 1996. — Вид. 2, випр. й доп. — К. : Генеза, — 368 с.
18. Аникеева Н. П. Учителю о психологическом климате в коллективе / Нелли Петровна Аникеевна. — М., 1983. — 94 с.
19. Анурин В. Ф. Динамическая социология : учеб. пособие для высшей школы / Владимир Федорович Анурин. — М. : Академический Проект. — 2003. — 558 с.
20. Ануфриева Р. Стиль жизни пожилых людей / Теория, методы, маркетинг / Римма Андреевна Ануфриева. — 2006 — №1. — С. 191–193.

21. Анциферова Л. И. Новые стадии поздней жизни: Время теплой осени или суровой весны / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1994 – Т.15. – №3. — С. 99 – 105.
22. Атватер И. Психология для жизни. Упорядочение образа мыслей, развития и поведение человека наших дней : учеб. пособие / Иствуд Атватер, Карент Даффи – М. : ЮНИТИ. – ДАНА. – 2003. – 535 с.
23. Баєва Т.Ф. Соціальна служба в загальноосвітньому навчальному закладі (проблеми, пошуки, перспективи розвитку) / Т.Ф.Баєва // Соціальна педагогіка : теорія та практика : [науково-методичний журнал]. / за ред. С. Я. Харченко. – Луганск : Видавництво Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2010. – №2. – С. 10–18.
24. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта : соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / Георгій Олексійович Балл / АПН України ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка ; Рівненський міськвиконком. Відділ освіти ; Рівненська науково-практична лабораторія гуманізації навчання. – Ліста. – Рівне. – М. – 2003. – 128 с.
25. Бандура А. Теорія соціального наочення / А. Бандура. – М. : Изд-во Евразия, 2000. – 320 с.
26. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посібник / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 208 с.
27. Бех И. Д. Нравственность личности : стратегия становления. / Владимир Павлович Бех – Ровно : РИО управления по печати. – 1991. — 146 с.
28. Бех І. Наукові засади та принципи функціонування особистісно зорієнтованих виховних технологій / Іван Дмитрович Бех // Завуч (Перше вересня). – 2000. – №22 — С. 2.
29. Биология старения / [авт. тексту : В. В. Фролькис, И. А. Аршавский, Н. И. Аринчин и др.]. – Л. : Наука, Ленингр-е отдел-е, 1982. – 618 с.
30. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека : характеристики и условия достижения. / Алексей Александрович Бодалев. – М. : Флинта : Наука. – 1998. –167 с.

31. Бодалев А. А. Психология о личности / Алексей Александрович Бодалев. – М. : Издательство Московского университета. – 1988. – 188 с.
32. Бойко І. І. Соціально-психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання : дис... на здобуття ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Бойко Ірина Іванівна / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2002. — 243 арк.
33. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навчальний посібник / Микола Дмитрович Бойко. – 2006. – Вид. 3-тє, доп. та переробл. – К. : Атака. – 380 с.
34. Болтенко В. В. Изменение личности у престарелых, проживающих в домах интернатах : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук спец. 19.00.07 «Социальная психология» / В.В. Болтенко. – М., 1980. – 28 с.
35. Болтенко В. В. Психологический аспект адаптации лиц позднего возраста к условиям дома-интерната / В. В. Болтенко // Проблемы медико-социальной помощи инвалидам и престарелым в домах интерната : сборник научных трудов. – ЦИЭТИН. – Москва, 1986. – С. 39–48.
36. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. / А. Ф. Бондаренко. – 2001.– изд. 3-е, испр. и доп. – М. : Независимая фирма "Класс", – 336 с.
37. Бондаренко И. Социальная сплоченность и забота об интересах пожилых людей / И. Бондаренко // Социальная работа. – 2005.– №3.– С. 4–9.
38. Бондаренко О. М. Соціально адаптація особистості в умовах пострадянського суспільства: дис... канд. філос. наук : 09.00.03 / Бондаренко Олена Михайлівна / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. — О., 2004. — 201арк.
39. Борисенко М. І. Професійна орієнтація та професійний добір : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. спец. "Соціальна робота" / М.І.Борисенко / Чернігівський держ. ін-т права, соціальних технологій та праці. — Чернігів, 2009. — 204с.

40. Бороздина Л. В. Особенности самооценки в позднем возрасте / Л. В. Бороздина, О. Н. Молчанова // Вестн. Моск ун-та. – 1988. – №1. – Москва,– С. 23–41. – (Серия 14 : психология).

41. Бороздина Л. В. Что такое самооценка? / Л.В. Бороздина // Психологический журнал. – 1992. – Т.13. – №4. – С.99–102.

42. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика. Навчальний посібник / Р. Х. Вайнола / За ред проф. С. О. Сисоевої – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – 134 с.

43. Васильев В. В. Система адаптації робітників до професійної діяльності / Володимир Васильевич Васильев. – Дніпропетроаськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту. – 1999. – 298 с.

44. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники : учебное пособие / Игорь Викторович Вачков — М. : Издательство "Ось – 89" – 2000. – изд. 2-е, перераб. и доп.– 224 с.

45. Верещагин Н. В. Лакунарный инфаркт – особая форма очаговой сосудистой патологии головного мозга при артериальной гипертензии / Н. В. Верещагин, В. А. Моргунов, Л. А. Калашникова, Т. С. Гулевская // Журнал невропатол. и психиатрии. – 1983. – №7.– С. 1015-1021.

46. Вернадський В. І. Вибрані праці / Володимир Іванович Вернадський ; [пер. з рос. М.І. Кратко.]. – НАН України. – К. : Наукова думка. – 2005. – 302с.

47. Веселкова И. Н. Проблемы здоровья и медико-социального обслуживания пожилых людей / И. Н. Веселкова, Е. В. Землянова // Психология зрелости и старения. – 2000. – №1.– С. 76-88.

Вип.4: Соціологія сім'ї (тема 8); Тема 9: Соціологія молоді (тема 9); Етносоціологія та соціологія нації (тема 10). – 77 с.

48. Вишневська – Рошковська К. Новая жизнь после шестидесяти / К. Вишневська – Рошковська – М. : ПРОГРЕСС. – 1989. – 259 с.

49. Возрастная психология взрослых. Тезисы докладов к научной конференции 27 – 29 октября 1971 г. / [под. общ. ред. Б. Г. Ананьева]. –

Ленінград : НИИ общего образования взрослых АПН СССР, 1971. – Выпуск 2.– 127 с

50. Войтенко В. П. Факторы смертности и продолжительности жизни / Владимир Платонович Войтенко. – К. : Здоров'я. – 1987. – 144 с.

51. Волкова Т. Н. Социальные и психологические проблемы старости / Т. Н. Волкова // Вопросы психологии. – 2005. – №2.– С. 118–126.

52. Волынская Л. Б. Престижность возраста / Л. Б. Волынская // Социс. – 2000. – №7.– С. 120-125.

53. Воронина О. А. Внутриличностный конфликт и социально-психологическая работа с ним в условиях дома-интерната для престарелых / О.А. Воронина // Психология зрелости и старения. – 1999. – №2.– С. 22–26.

54. Выготский Л. С. История развития высших психических функций : в 6 т. / Лев Семенович Выготский / [гл. ред. А.В. Запорожец] – М. : Педагогика, 1984.

55. Гансова Е. А. Сучасна соціальна та гуманітарна політика в контексті соціологічної науки : навч. посіб. / Емма Августина Гансова. – Українська академія держ. Управління при Президентові України. Одеський філіал. – Одесса : Вид-во ОФ УАДУ, 2000. – 64 с.

56. Гартман Н. К. Основоположения онтологии / Николай Гартман ; [пер. Ю.В. Медведєв]. – СПб : Наука, 2003. – 639с.

57. Головаха Е. И. Психология человеческого взаимопонимания / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К. : Украина, 2002. – [Изд. 2 с изм. и доп.] – 222 с.

58. Горник В. М. Изменение нервной системы у лиц пожилого возраста и совершенствование медицинской помощи им / В. М. Горник // Проблемы медико-социальной помощи инвалидам и престарелым в домах интерната : сборник научных трудов / – Москва : ЦИЭТИН, 1986. – С.22–24.

59. Горський Вілен С. Історія української філософії : курс лекцій : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Вілен Сергійович Горський ; Міжнародний фонд "Відродження". – К. : Наук. Думка, 1996. – 288 с.

60. Грачева Л. В. Тренинг внутренней свободы. Актуализация творческого потенциала / Грачева Лариса Вячеславовна. – СПб. : Издательство «Речь», 2003. – 60 с.

61. Гребенюк Т. М. Соціально-психологічна адаптація інвалідів з вадами зору до навчання у вищих навчальних закладах: дис... канд. психол. наук : 19.00.08 / Гребенюк Тетяна Миколаївна / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2008. — 215арк.

62. Грегор О. Жить не старея / Грегор Ота : [пер с чешс.] ; предисловие Н. Б. Коростелева. – М. : Физкультура и спорт, 1991. – 271 с.

63. Григорій Сковорода і проблеми національної філософії : матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань : ["Національна філософія: минуле-сучасне-перспективи", присвячених 200-річчю з дня смерті Г. С. Сковороди] / Харківський держ. Ун-т; Харківський міський фонд "Центр освітніх ініціатив". – Харків, 1998. – 159 с.

64. Гринева О. А. Психологические проблемы в процессе изучения психологии старения / О. А. Гринева // Психология в вузе. – 2005. – №4. – С. 64–67.

65. Грмек М. Д. Геронтология – учение о старости и долголетию / Мирко Дражен Грек. – М. : Изд-во «Наука». – 1964. – 130 с.

66. Губернський Л. В. Філософія : навч. посіб. для студ. і асп. вищ. навч. закл. / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, В. П. Розумний, І. В. Бойченко / [ред. І. Ф. Надольний.]. – К. : Вікар, 2001. – Вид.2, перероб. і доп. – 457 с.

67. Гусева О. В. Особенности реакции на госпитализацию психически больных пожилого возраста. Психосоциальные и биологические факторы в патогенезе и лечении психических расстройств позднего возраста / О. В. Гусева – Л., 1986. – С. 81-85.

68. Давыдовский И. В. Геронтология / Ипполит Васильевич Давыдовский – М. : Медицина, 1966. – 230 с.

69. Дементьева Н. Ф. Методологические аспекты социально-психологической адаптации лиц пожилого возраста в стационарных учреждениях социального обслуживания / Н. Ф. Дементьева // Психология зрелости и старения. – 1998. – №2. – С.21-28.

70. Дементьева Н. Ф. Организация медицинского обслуживания лиц пожилого возраста в домах-интернатах : методические рекомендации / Н. Ф. Дементьева, И. А. Жук, Н. М. Доценко. – М., 1985. С. 38–45.

71. Джексон О. В. Соціальне виховання дітей молодшого шкільного віку в умовах соціокультурного середовища недільної школи : автореф. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спеціальність 13.00.05. «Соціальна педагогіка» / О. В. Джексон. / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2008. — 21с.

72. Донченко Е. А. Социетальная психика / Елена Андреевна Донченко / НАН Украины ; Институт социологии (Киев). – К. : Наук. Думка, 1994. – 208 с.

73. Дьюї Джон Моральні принципи в освіті / Дьюї Джон : [пер. з англ. Мирослава Олійник]. – Л. : Освіта, Літопис, 2001. – 32 с.

74. Дудченко О. Н. Социальная идентификация и адаптация личности / О. Н. Дудченко, А. В. Мытиль // Социс. – 1995. – №6. – С.110–120.

75. Елютина М. Э. Социальная геронтология / Марина Эдуардовна Елютина, Элла Евгеньевна Чеканова. – Саратов : Саратов. гос. техн. ун-т, 2001. – 168 с.

76. Ермолаева М. В. Методы психологической регуляции эмоционального переживания в старости / М. В. Ермолаева // Психология зрелости и старения. – 1999. – №1 (5). – С.22–48.

77. Ермолаева М. В. Практическая психология старости / Марина Валериевна Ермолаева – М. : Изд-во ЭКСМО-ПРЕСС, 2002. – 320 с.

78. Завгородня Н. М. Педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : автореферат на здобуття наукового ступення канд. пед. наук : спеціальність

13.00.05. «Соціальна педагогіка» / Н. М. Завгородня / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х. — 2006. — 23 с.

79. Закон України «Про пенсійне забезпечення» : від 05.11.1991, № 1788-ХІІ / Верховна Рада України.

80. Зверева І. Д. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретично-методологічні аспекти) : навч. – практ. посіб. для дистанційного навч / [І. Д. Зверева, І. В. Козубовська, В. Ю. Керецман, О. П. Пічкарь] / Ужгородський національний університет ; Українська асоціація соціальних педагогів та спеціалістів з соціальної роботи – Ужгород, 2000. – 190с.

81. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика / Ірина Дмитрівна Зверева / Київський університет імені Т.Г. Шевченка. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 394 с.

82. Зданевич Л. В. Адаптація студентів педагогічних училищ до нових умов життєдіяльності: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Зданевич Лариса Володимирівна / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 2003. — 249 арк.

83. Зозуля Т. В. Влияние социально-психологических факторов на психическое здоровье пожилых людей / Т. В. Зозуля // Психология зрелости и старения. – 2004. – №1. – С.42-49.

84. Золотарева Т. Ф. Социально-психологическая помощь в центрах социального обслуживания / Т. Ф Золотарева, М. Р. Минигалиева – М. : Изд-во МГСУ «Союз», 2000. – 136 с.

85. Зоткин Н. В. Психология пожилого возраста в аспекте психологической и социальной работы / Н. В. Зоткин – Самара : Издательство «Самарский университет», 1996. – С. 7–12, 33–34.

86. Зражевський С. Ф. Адаптація як соціальний процес: буттєвісні вияви та практичні експлікації: дис... канд. філос. наук : 09.00.03 / Зражевський Сергій Фрідріхович / Східноєвропейський ун-т економіки і менеджменту. — Черкаси, 2006. — 172арк.

87. Ионкувене И. С. Социальная адаптация лиц, проживающих в учреждениях социального обеспечения Литовской ССР / И. С. Ионкувене, М. А. Ноботас // Старение и адаптация. Минск : Киев, 1980. – С.18.
88. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / [упоряд. Л. Галіцина.] – К. : Ред. загальнопед. Газ., 2005. – 128 с.
89. Кавалеров А. І. Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко. – О. : Астропринт. – 2005. – 112 с.
90. Казаринова Н. В. Межличностное общение / Надежда Васильевна Казаринова : конспект лекцій. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 64 с.
91. Кальницька К. О. Практикум з психології / К. О. Кальницька. – Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2004. – 152 с.
92. Кальченко Л. В. Педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка»/ Кальченко Лариса Володимирівна / Луганський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ, 2009. — 20с.
93. Камбур А. В. Соціальна адаптація особистості в суспільстві переходного типу: зміна ціннісних пріоритетів : дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Камбур Андрій Васильович / Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". — Запоріжжя, 2007. — 203арк.
94. Капська А. Й. Соціальна робота : навчальний посібник / А. Й. Капська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
95. Карпенко О. Г. Умови ефективності педагогічного впливу на становлення підлітка в тимчасовому об'єднанні / О. Г. Карпенко // Соціалізація особистості : Міжкафедральний збірник наукових статей / За загальною ред. А.Й.Капської. –К. : НПУ – 1998. – Вип. II. – С.243–250.
96. Карпюк Ю.А. Зміна соціального статусу літньої людини і пов'язані з цим психологічні проблеми / Ю.А.Карпюк // Соціальна робота і сучасність: теорія та практика : матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції / Б.В. Новиков, Л.М.Дмитрова. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С.168-169

97. Карсаевская Т. В. Философские аспекты геронтологии / Тамара Викторовна Карсаевская, Александр Трофимович Шаталов – М. : Наука, 1978. – 216 с.

98. Кей Торн Тренинг. Настольная книга тренера / Кей Торн, Дэвид Маккей Тренинг. – СПб. : Питер, 2001. – 208 с. – Серия : «Эффективный тренинг».

99. Келлахер Л. Руководство «Внутренняя уверенность в качестве» / Леони Келлахер // Психология зрелости и старения. – 2004. – №2 (26). – С. 5–33.

Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. – 480 с.

100. Коваленко І. Педагогічні умови формування професійно-особистісних рис майбутніх учителів музики у процесі вивчення диригентсько-хорових дисциплін / І. Коваленко // Вісник Львівського університету – Львів : ЛНУ ім. І. Франка. – 2005. – Вип. 19. – Ч. 1. – С. 323–328. – (Серія педагогічні науки.).

101. Козлова Т. З. Самооценка пенсионеров / Т. З. Козлова // Социс. – 2003. – №4. – С. 58–63.

102. Комарова Н. М. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / [Н. М. Комахова, Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська та ін..] / Український держ. Центр соціальних служб для молоді ; Український інститут соціальних досліджень. – К., 1999. – 112 с.

103. Комли М. Зрелый возраст как стадия развития / М. Комли // Социальная работа. – 2003. – №4. – С. 53-55.

104. Кон И. С. Социологическая психология / Игорь Семенович Кон – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 1999. – 560 с.

105. Котова Л. А. О психической адаптации пожилых больных при поступлении в психиатрический стационар / Л. А. Котова // Образование психиатрии и медицинская психология. – 1993 – №1. – С. 89– 91.

106. Краснова О. В. Исследование идентификации пожилых людей с помощью методики М. Куна «Кто Я?» / О. В. Краснова // Психология зрелости и старения. – 1997. – №1 – С. 68–84.

107. Краснова О. В. Особенности социально-психологической адаптации в позднем возрасте / О. В. Краснова, Т. Д. Марцинковская // Зрелость и старение. – 1998 – №3..– С. 34–59.

108. Краснова О. В. Социальная психология старения : учеб. пособие для студ. высш.учеб заведений / Ольга Викторовна Краснова, Александр Григорьевич Лидерс. – М. : Издательский центр «Академия». – 2002. – 288с.

109. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского та М. Г. Ярошевского ; [сост. Л. А. Карпенко]. – №3. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.

110. Краткий словарь по социологии. – М. : Норма-инфо. – 1988. – 266 с.

111. Кульчицкая Е. И. Эмоциональное и интеллектуальное поведение / Е. И. Кульчицкая // Практична психологія і соціальна робота. – 2003. – № 1.– С. 1–4.

112. Куницына В. Н. Межличностное общение : учебник для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.

113. Кухарев Н. В. Диагностика педагогического мастерства и педагогического творчества. (Опыт, критерии измерения, прогнозирование) : [в 3 ч.] / Кухарев Николай Васильевич, Решетько Валерий Силантьевич. – Национальный ин- т образования Республики Беларусь ; Белорусское отделение международной академии акмеологических наук. – Минск : Адукацыя і выхаванне.

114. Кухтевич Т. Н. Постарение населения Земли как социокультурная проблема / Т. Н. Кухтевич, В. И. Добрынина // Вестн. Моск. Ун-та. – М., – 2006 – №3. – С. 3–11. – (Серия.18 : социология и политология.).

115. Куценко В. І. Соціальна сфера в умовах трансформації економіки / [В. І. Куценко, Ю. М. Шевченко, Г. І. Євтушенко та ін.] / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / [ред. В. І. Куценко] – К., 2000. – 284 с.

116. Лаврентьєва Г. П. Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту / Г. П. Лаврентьєва, М. П. Шишкіна : ПТЗН. - Київ, 2007. – 72 с.

117. Ларіонова Н. Б. Наскрізна програма навчальної практики студентів спеціальностей "Соціальна педагогіка" і "Соціальна робота" / Н.Б.Ларіонова : Державний заклад "Луганський національний ун-т ім. Тараса Шевченка". — Луганськ : ДЗ "ЛНУ ім. Тараса Шевченка", 2009. — 40с

118. Левчук Т.І. Соціальна робота з людьми похилого віку / Т.І. Левчук // Соціальна робота і сучасність: теорія та практика : матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції / Б.В. Новиков, Л.М.Дмитрова. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С.188-189

119. Леонгард К. Акцентуированные личности / Карл Леонард ; [пер. с нем. В.М. Ленинская]. – Ростов н / Д : Феникс, 1997. – 544 с.

120. Леонтьев Д. А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.

121. Лидерс А. Г. Кризис пожилого возраста: гипотеза о его психологическом содержании / Александр Георгиевич Лидерс // Психология зрелости и старения. – 2000. – №2.– С.6–11.

122. Лиз Гуалтерне Ван Вейзел, Кейс Ваалдейк. Учимся работать профессионально в стационарных учреждениях / Лиз Гуалтерне Ван Вейзел, Кейс Ваалдейк – К. : Абрис, 2004. – 104 с.

123. Літо для дитини / [упор : О.Главник.] – К. : Главник, 2006. – 352 с.

124. Логинова Н. А. Жизненный путь человека как проблема психологи / Н.А. Логинова // Вопросы психологии. – 1985. – № 1.– С. 103 – 109.

125. Логинова Н. А. Шарлотта Бюлер — представитель гуманистической психологии / Н.А. Логинова // Вопросы психологии. – 1980. – № 1.– С. 154 — 158.
126. Лотова И. П. Особенности социально-психологической адаптации престарелых к условиям проживания в стационарных учреждениях социального обслуживания / И.П. Лотова // Медико-социальная экспертиза и реабилитация. – 1998. – №1.– С.23-27.
127. Лук'янова Л. Провідні особливості навчання дорослих / Лариса Лук'янова // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: збірник наукових праць. – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2009. – Випуск I. – С.72-80.
128. Лук'янова Л.Б. Соціокультурна функція освіти дорослих у сучасному суспільстві / Л.Б. Лук'янова // Вісник Черкаського національного ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – Вип. 183. - Ч. I. - с. 6-12.
129. Майборода Г.Я. Соціально-педагогічна робота з людьми похилого віку / Г.Я. Майборода. – Вісник Черкаського університету. – 2010. – Вип. 191. – С. 131-134. – (Серія : педагогічні науки).
130. Марковкина С. Г. Дифференциация факторов и условий адаптации лиц пожилого возраста в стационарных учреждениях социального обеспечения : Автореф. дис.на соискание ученой степени канд.психол.наук : специальность 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / С. Г. Марковкина. – Барнаул, 1995. –15 с.
131. Мартинюк І. А. Психологічна допомога людям похилого віку, або практикум з геронтопсихології / І. А. Мартинюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №1.– С. 32–38.
132. Мартинюк І. А. Психологічна допомога людям похилого віку, або практикум з геронтопсихології / І. А. Мартинюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №2.– С. 15–17.
133. Марцинковская Т. Д. Особенности психического развития в позднем возрасте / Т. Д. Марцинковская // Психология зрелости и старения. – 1999. –№3.– С. 13–17.

134. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Абрахам Гарольд Маслоу – М. : Смысл, 1999. – 424 с.

135. Мацкевич Ю. Р. Підготовка соціальних педагогів до роботи з людьми похилого віку: Дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Мацкевич Юліана Рафаїлівна / Запорізький держ. ун-т. — Запоріжжя, 2002. — 224арк.

136. Мацько І.В. Люди похилого віку в сучасному українському суспільстві: соціокультурний аспект / І.В.Мацько // Соціальна робота і сучасність: теорія та практика : матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції / Б.В. Новиков, Л.М.Дмитрова. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С. 195-196.

137. Медведева Г. П. Роль психологической компетентности социального работника в организации социального обслуживания пожилых людей / Г. П. Медведева // Мир психологии. – 1999. – №2. – С. 164–169.

138. Мельник А. П. Соціально-психологічна адаптація учня до нового класного колективу: дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Мельник Антоній Петрович / Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. — Луцьк, 2008. — 174арк.

139. Мельниченко С.В. Соціальна робота як напрямок вирішення проблеми бідних / С.В.Мельниченко // Матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції [«Соціальна робота і сучасність: теорія та практика»] / Б.В. Новиков, Л.М.Дмитрова. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С. 196-198.

140. Меранська Декларація ВООЗ про психічне здоров'я в країнах, що утворилися після розпаду СРСР (Меран, Італія, 24-26 жовтня 2007 року).

141. Микольченко В.С. Механізм соціальної допомоги особам похилого віку / В.С.Микольченко // Матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції [«Соціальна робота і сучасність: теорія та практика»] / Б.В. Новиков, Л. М.Дмитрова. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С.198-199

142. Милославова І.А. Адаптація как соціально–психологічне явлення. / І.А. Милославова // Соціальна психологія і філософія / Под ред. К.М.Парыгина. – Л., 1973. – С.111–120.

143. Милославова И. А. Понятие и структура социальной адаптации : автореф. дис. на соискание науч. степени к.ф.н. спец. 09.00.11 «Социальная философия» / И. А. Милославова. – Ленинград, 1974. – 24 с.

144. Миннигалеева Г. А. Социальная политика в отношении пожилых людей В России и за рубежом / Г. А. Миннигалеева // Психология зрелости и старения. – 2004. – №1 (25).– С. 111–125.

145. Мирошніченко Н. О. Соціально-педагогічні умови інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в сучасне середовище : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н. О. Мирошніченко / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2008. — 35с.

146. Мід Джордж Г. Дух, замість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста =Mind, self, and society. From the standpoint of social behaviorist \ G.H. Mead\ Тарас Карпало ; пер. з англ. та передм. – К. : Український Центр духовної культури, 2000. – 374 с.

147. Міщик Л. І. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / Л. І. Міщик, З. Г. Білоусова. - Запорізький державний ун-т. ; кафедра педагогіки та психології. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – 108 с.

148. Молчанова О. Н. Особенности динамики самооценки в зрелом и позднем возрасте. / О. Н. Молчанова // Психология сегодня : Ежегодник российского психологического общества. – М. – 1996. – Т.2. – Вып. 1. – С. 59–60.

149. Моргун М. В. Концепція багатовимірного розвитку особистості та її застосування / М. В. Моргун // Філософська і соціальна думка. – 1992. – № 2.– С.27–40.

150. Надирашвили Ш. А. Понятие установки в общей и социальной психологии / Ш. А. Надирашвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1974. — 170 с.

151. Нарійчук М. Д. Соціально-педагогічні умови становлення самооцінки особистісних моральних якостей студентів медучилища у

позанавчальній діяльності: дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Нарійчук Микола Денонисович / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 222арк

152. Наумець А.М. Медико-соціальний догляд за людьми похилого віку / А.М.Наумець // Матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції [«Соціальна робота і сучасність: теорія та практика»] / Б.В. Новиков, Л. М. Дмитрова. – К. : НТУУ «КП», 2010. – С. 204-205

153. Наумкіна С. М. Соціально-політичні аспекти ефективності управлінської діяльності (теоретико-методологічний аналіз): дис... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Наумкіна Світлана Михайловна / НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1996. – 351 с.

154. Некоторые аспекты состояния здоровья лиц старших возрастов, проживающих в домах интернатах : сборник научных трудов / И. А. Жук, В. В. Зеленковский, Г. В. Чистяков, В. В. Болтенков // Проблемы медико-социальной помощи инвалидам и престарелым в домах интерната – Москва : ЦИЭТИН, 1986. – С. 12–19.

155. Новий тлумачний словник української мови. Т.1. / [авт. – укл. Василь Яременко, Оксана Сліпушко]. – К. : Видавництво «Аконит», 1999. – 910 с.

156. Носкова А. В. Забота о престарелых людях в России в прошлом и настоящем : социологический аспект / А. В. Носкова // Вестн. Моск. Ун-та. – 2003. – №2. – С. 164–175. – (Серия.18.: социология и политология).

157. Образование пожилых : пособие / [ред. Агапова О. В., Кононыгина Т. М.]. – Г. Орел : Изд-во «Орловская правда». – 2001. – 32 с.

158. Оккупациональная терапия в условиях стационара / С. Ю. Третьякова, В. Е. Зайцева, Т. В. Лукина, Т. В. Букина // Психология зрелости и старения. – 2004. – №1. – С. 90-103.

159. Основы геронтологии / [под ред. И. Бине и Ф. Бурльера]. – М. : Госуд-е изд-во медиц. лит-ры. Медгиз. – 1960. – 457 с.

160. Островий В.О. Соціальна робота з людьми, які хворі на цукровий діабет / В.О.Островий // Матеріали 6 Міжнародної наук.-практ. конф. [«Соціальна робота і сучасність: теорія та практика»] / Б. В. Новиков, Л. М. Дмитрова. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С. 209-210

161. Панагушина О. Є. Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій : автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / О.Є. Панагушина / Південноукраїнський регіональний ін-т післядипломної освіти педагогічних кадрів. — Херсон, 2008. –22 с.

162. Панина Н. В. Социально-психологические особенности образа жизни стареющих людей / Н. В. Панина, Н. Н. Сачук // Журнал невропатологии и психиатрии. – 1985. – №9. – С. 1358–1361.

163. Пасніченко А. Е. Загальна психологія: курс лекцій / Пасніченко А. Е./ Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. — 112с

164. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни. Тренинг в воспитании партнерства и самопомощи : с 250 примерами из практики и вступительным словом профессора Р. Баттегея / Носсрат Пезешкиан ; [пер. с нем. Л.П. Галанз]. – М. : Медицина, 1995. – 336 с.

165. Петров Б. Д. Адаптация к новым условиям жизни лиц пенсионного возраста. / Б. Д. Петров // 9-й Международный конгресс геронтологов. – М. – Т.2. – 1986. – С. 227–230.

166. Петровский А. В. История и теория психологии : для студ. вузов / Артур Владимирович Петровский, Михаил Григорьевич Ярошевский. – Ростов – на – Дону : Феникс, 1996. – 416с.

167. Петровский А. В. Психология о каждом из нас и каждому из нас о психологии / Артур Владимирович. – М. : Российский гос. гуманитарный ун-т. – 1996. – 342 с.

168. Подмазин С. И. Роль установки в формировании и проявлении акцентуированных черт характера у подростков : дис...канд.психол.наук. /

Подмазан Сергей Иванович / Институт психологии АПН Украины. – К., 1994. – 193 л.

169. Поднебесная Е. Б. Пожилые люди в интернате / Е. Б. Поднебесная // Психология зрелости и старения. – 2004. – №1. – С. 50-64.

170. Полякова Л. Социальная помощь на основе национального движения «Эйдж Консерн» / Лилия Полякова // Социальная работа. – 2002. – №4. – С. 54– 59.

171. Попова І.С Сучасні проблеми статусних позицій людей з особливими потребами в Україні / І.С.Попова // Матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції [«Соціальна робота і сучасність: теорія та практика»] / Б.В. Новиков, Л.М.Дмитрова. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С.219-221

172. Порсева Х. О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій осіб похилого віку: Дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Порсева Христина Олегівна /Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. — Т., 2005. — 240арк.

173. Починок А. Выработать эффективную стратегию социального обслуживания граждан / Александр Починок // Социальная работа. – 2003. – №2. – С. 3–11.

174. Предборська І. М. Теорія соціальної зміни: соціально-філософський аналіз : дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Предборська Ірина Михайлівна / Київський ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1996. – 385 с.

175. Прийомна сім'я : оцінка ефективності опіки : методичні рекомендації для соціальних працівників / [О. О. Яременко, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін]. / Український ін-т соціальних досліджень. – К., 2000. – 78с.

176. Принцип развития в психологии / [под. ред. Л. И. Анциферовой.] – М. : Издательство “Наука”, 1978. – 368 с.

177. Пряжников Н. С. Личностное самоопределение в преклонном возрасте / Н. С. Пряжников // Мир психологии. – 1999. – №2. – С.111-123.

178. Психология : словарь-справочник : [авт. – укл. Немов Роберт Селон] ; [в 2 ч.] – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 352 с.

179. Психология и психоанализ характера : хрестоматия / Юнг К., Шелдон У., Хейманс – Ле – Сенн, Леонгард К., Личко А. Е. / [ред. сост. Д. Я. Райгородский] – Самара : БАХРАХ, 1997. – 640 с.

180. Психология с человеческим лицом / Асмолов А. Г., Братусь Б. С., Братченко С. Л., Бреслав Г. М. и др. ; [под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур] – М. : Смысл. – 1997. – 336 с.

181. Психология с человеческим лицом : гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / [под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур]. – М. : Смысл, 1997. – 336 с.

182. Психология старости и старения: хрестоматия : учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений / [сост. О. В. Краснова, А. Г. Лидерс]. – М. : Издательский центр «Академия». – 2003. – 416 с.

183. Пучков П. В. Вы чье старичье? Опыт анализа геронтологического насилия / Павел Васильевич Пучков // Социс. Социологическое исследование. – 2005. – №10 (258). – С. 35–41.

184. Рабочая книга практического психолога : технология эффективной профессиональной деятельности : пособие для специалистов работающих с персоналом ; [ред. кол. Э. О. Шаманская, А. Я. Истомина, Г. Н. Калашников]. – М. : Издательский дом «Красная площадь», 1996. – 400 с.: ил.

185. Рабочая книга практического психолога. Технология эффективной профессиональной деятельности : пособие для специалистов работающих с персоналом / Анисимов С. А., Бондаренко В. Н., Буянов В. И. [и др.] : [под ред. А. А. Деркач.] – Издательский дом "Красная площадь". – М., 1996. – 400с.

186. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие / Даниил Яковлевич Райгородский. – Самара : Издательский Дом "БАХРАХ", 1998. – 672 с.

187. Решетова Т. В. Психотерапия занятостью пациентов пожилого возраста / Т. В. Решетова, Т. А. Сидорчук // Вестник психотерапии. – 2005. – №2. – С. 30–36.

188. Ригина А. А. Изучение здоровья, социальной адаптации и активности лиц старших возрастов, проживающих в домах-интернатах / А. А. Ригина // Старение и адаптация. Минск ; Киев. – 1980. – С. 12– 17.

189. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога : учеб. пособие. : [в 2 кн.] / Рогов Евгений Иванович. – М. : Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. – Изд.2-е перераб. и доп. – 480 с.

190. Роджерс Карл Р. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы / Роджерс Карл Р ; пер. с англ. О. Кондратова, Р. Кучкарова] – М. : Апрель Пресс. – 1999. – 464 с.

191. Розенбаум М. Д. Психологическая оценка качества жизни пожилых людей (Сравнительный анализ) / М. Д. Розенбаум, Л. Б. Ратманская, А. В. Розенбаум // Социс. Социологическое исследование. – 2005 – №4. – М : Наука. – С. 121– 123.

192. Розов В. И. Психологический анализ адаптивности в экстремальных условиях : дис... канд. психол.н : 19.00.07 / Розов Виталий Игоревич. - АПН Украины, Институт психологии (Киев). – К., 1993. – 147 с.

193. Розова Т. Н. «Значимые события» как метод психологического консультирования пожилых людей / Татьяна Николаевна Розова // Пожилой человек : проблемы возраста и аспекты социальной защиты. – Ульяновск, 1995. – С. 57-62.

194. Ромек В. Г. Тренинг уверенности в межличностных отношениях. / Ромек Владимир Георгиевич – СПб. : Речь, 2003. – 175 с.

195. Рощак Кароль Психологические особенности личности в пожилом возрасте : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. Наук : спец. 19.00.07 / – Рощак Кароль. – Москва, 1990. – 19 с.

196. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / Сергей Леонидович Рубинштейн – СПб. : Питер, 2002. – 512 с.

197. Рыбалко Е. Ф. Возрастная и дифференциальная психология : учеб. пособие ЛГУ. / Елена Федоровна Рыбалко – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990 – 252 с.
198. Рябко Ю. А. Психологічна адаптація людини в умовах глобалізації суспільства / Ю. А. Рябко // Педагогіка і психологія. – 2006. – №1. – С.68–74.
199. Савенкова Л.О. Комунікативні процеси у навчанні (Елементи теорії і практики формування комунікативних умінь) / Людмила Олексіївна Савенкова : навч.посібник. – К. : КДЕУ, 1996. – 120 с. – 6 др.арк.
200. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посібник. / М.В.Савчин, Л.П. Василенко — 2-ге вид., стер. — К. : Академвидав, 2009. — 359с. —
201. Садовская В. С. Основы коммуникативной культуры. / Юрий Андреевич Стрельцов, Валентина Степановна Садовская. – М. : МГУКИ, 2001. – С.230.
202. Салиева Г. Педагогические основы социальной работы с пожилыми людьми / Г. Салиева // Социальная работа. – 2007. – №1. – С. 27-30.
203. Саралиева З. М. Пожилой человек в центральной России / З. М. Саралиева, С. С. Балабанов // Социс. – 1999. – №12. – С. 54-65.
204. Северинюк Т.О. Клубна робота як форма соціальної роботи з людьми похилого віку / Т.О.Саверинюк // Соціальна робота і сучасність: теорія та практика : матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції / Б.В. Новиков, Л. М. Дмитрова. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – 227-229.
205. Семиченко В. А. Психологія спілкування / Валентина Анатолівна Семиченко – К. : "Магістр – S". – 1998. – 152 с.
206. Сеченов И. М. Психология поведения: избранные психологические труды / Иван Михайлович Сеченов ; Академия педагогических и социальных наук; Московский психолого-социальный ин-т / [ред. М.Г. Ярошевский]. – М., 1995. – 320с.
207. Сидоренко С. В. Соціальна адаптація людини в умовах глобального суспільства: дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Сидоренко Світлана Василівна / Запорізька держ. інженерна академія. — Запоріжжя, 2008. — 195арк

208. Словарь иностранных слов. / [под ред И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова.]. – М. : Госуд. Изд-во иностранных и национальных словарей, 1949. – Изд. 3-е .перераб. и доп. – 804 с.
209. Словарь практического психолога / [сост. С. Ю. Головин.] – Минск : Харвест, 1997. – 800 с.
210. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / [за заг. Ред А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової.] – К., 2000. – 260 с.
211. Смелзер Ней Социология / Н. Смелзер : учеб. пособие для студ. Вузов ; пер с англ. / [В. А. Ядов науч. ред. изд. на рус. яз.]. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.
212. Смоляга М. В. Філософія В. Соловйова в контексті пошуків сучасної концепції цілісності : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд.філос. наук : спец. 19.00.01; 17.00.08 Смоляга М.В. – Харків, 1995. – 24 с.
213. Смульсон М. Л. Тренинг “Конфликты и их разрешение” : учеб.-метод. пособие / Марина Лазаревна Смульсон / Международная общественная организация "Джойнт" ; Киевский ин-т социальных и общинных работников. – К. : Нора-принт, 2004. – 47с.
214. Современный словарь по психологии / [авт.- сост. В. В. Юрчук.] – М. : Элайда, 2000. – 704 с.
215. Социальная геронтология : словарь-справочник / [авт.-сост. Б. Ф. Басов.] – М. : СТИ, 2000. – 242 с
216. Социологический справочник / [под общ. ред В. И. Воловича.] – К. : Политиздат Украины, 1990. – 382 с..
217. Соціальна педагогіка : навч. посібник / А. Й. Капська, Л. І. Міщик, З. І. Зайцева, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова ; Український держ. центр соціальних служб для молоді. — К., 2000. — 264с.
218. Соціальна педагогіка : підручник [для студ.вищ. навч. закладів] / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, Л. М. Вольнова / Національний

педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Інститут соціальної роботи та управління / А.Й. Капська (ред.). — 2009. — 4-те вид., перероб. і доп. — К. : Центр учбової літератури, — 488с.

219. Соціальна робота : технологічний аспект : [навч. посібник] / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, О. Г. Карпенко / Державний центр соціальних служб для молоді Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді ; Інститут соціальної роботи та управління Національного педагогічного ун-ту ім. М. П. Драгоманова / А.Й. Капська (ред.). — К. : ДЦССМ, 2004. — 362с.

220. Соціальна робота : хрестоматія / Андрущенко В. М., Бех В. П., Лукашевич М. П. та ін. ; Інститут вищої освіти АПН України ; Держ. Центр соціальних служб для молоді. – УДЦССМ. – К. – У 3 кн. – Кн. 3., 2001. – 396 с.

221. Соціальна робота у сфері ВІЛ/СНІДу і залежностей: підруч. бінаціональн. навчання студ. спец. " Соціальна педагогіка" і " Соціальна робота" в Україні та Німеччині / ред. К. Кріхельдорф, Петрюк І. / К. Кріхельдорф (Ред.), І. Петрюк (Ред.). — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. — 336 с. :

222. Соціологія короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – 377 с..

223. Соціологія: Короткий енциклопедичний словник. / [уклад: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.] ; [під заг.ред. В. І. Воловича.] – К. : Укр.. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.

224. Старость: Популярный справочник. – М. : “Большая Российская энциклопедия”. – 1996. – 352 с.

225. Страшникова К. А. Социально-психологическая помощь и поддержка в культурной среде / К. А. Страшникова, М. М. Тульчинский // Психологическая помощь и поддержка в клубе пожилых людей (с пограничными нервно-психическим расстройствами). М. : Фолиум, 1996. – С. 14–17.

226. Суходольська Н. Літ до ста рости нам без старості... / Надія Суходольська // Соціальний захист. – 2003. – №10.– С. 22–28.

Т.3. История развития высших психических функций. – 1984. – С. 6–58.

227. Тарабукін Ю. О. Соціологія молоді : курс лекцій / Юрій Орестович Тарабукін / Київський національний ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Факультет соціології та психології ; Український інститут соціальних досліджень. – К. : Фітосоціоцентр, 2001. – 376 с.

228. Тард Г. Социальная логика : перевод / Габриэль Тард. – СПб. : Изд-во Социально-психологический центр. – 1996. – 427 с.

229. Тарнавский Ю. Б. Чтобы осень была золотой... (как сохранить психическое здоровье в старости) / Ю. Б. Тарнавский. – М. : Медицина. – 1988. – Изд. 2-е перераб. и доп. – С. 112, ил. (Науч.-попул. мед. литература...).

230. Тетенова Г. Социально-психологическая реабилитация в условиях дома-интерната / Г. Тетенова // Социальная работа. – 2004. – №1. – С. 31–33.

231. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, О. Г. Карпенко, Ж. В. Петрочко / Державний центр соціальних служб для молоді ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова / А.Й. Капська (ред.). — К., 2001. — 139с.

232. Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посібник / А. Й. Капська, М. М. Барахтян, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, З. Г. Зайцева / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова ; Український держ. центр соціальних служб для молоді / А.Й. Капська (заг.ред.). — К., 2000. — 372с.

233. Технології соціально-педагогічної роботи : навчально-методичний посібник / Л. М. Завацька, О. Г. Платонова, О. В. Михайленко, Т. В. Янченко. – Чернігів : Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2005. – 110 с.

234. Типове Положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни і праці. Затверджено Постановою КМ України від 31.01.2007 р. №76.

235. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності / Тетяна Михайловна Титаренко – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

236. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений : [авт. – укл. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.]. / Российская академия наук ; Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – М. : Азбуковник. – 1997. – Изд.4-е, дополненное – 944 с.
237. Толочек В. А. Адаптация субъекта к социальной среде: парадоксы, парадигмы, психологические механизмы / Толочек В. А. // Мир психологии. – 2006. – №3.– С. 131–146.
238. Толстых А. В. Возрасты жизни / Толстых Алексей Васильевич. – М. : Молодая Гвардія. – 1988. – 221 с.
239. Тощенко Ж. Т. Социальное настроение / Тощенко Жан Терентьевич, Харченко Сергій Васильович. – М. : Academia. – 1996. – 195 с.
240. Тренінги спілкування / [упорядник Т. Гончаренко]. – К. : Ред. загальнопед. газ. – 2004. – 120 с. (Б-ка "шк.. світу").
241. Уилсон Дж. Группы самопомощи (организация и работа групп самопомощи) / Уилсон Дж ; [перевод с англ. – под ред. Л. Романенковой.] – Запорожье, 1999. – 110 с.
242. Український педагогічний словник \ [авт. – уклад. Гончаренко С.У.] – Київ. : Либідь., 1997. – 376 с.
243. Управління конфліктами : збірник тренінгових вправ : навчальний посібник / [Л. М. Ємельяненко, О. В. Корчевна, О. М. Леонтенко та ін..] : Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана" / [заг ред. Л. М. Ємельяненко, О. В. Корчемна] — К. : КНЕУ, 2008. – 421 с.
244. Федорова И. Социальное партнерство в интересах пожилых людей / Федорова И. // Социальная работа. – 2006. – №4.– С. 48–51.
245. Федотова О. Ю. Телефон доверия в системе психологической помощи пожилым людям / О. Ю. Федотова // Психология зрелости и старения. – 2000. – №2 (10).– С. 45–53.
246. Федько Г. Соціальна активність людей похилого віку : гендерні аспекти / Г. Федько, О. Білий // Соціальний захист. – 2004. – № 10.– С. 38–39.

247. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
248. Філософія : підруч. для студ. вищ. закл. освіти / [І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський та ін.] – К. : Либідь. – 2001. – 408 с.
249. Фогель Я. М. Социальное обслуживание инвалидов и лиц пенсионного возраста / Форель Яков Михайлович. – М. : Юрид. Лит., 1980. – 128 с.
250. Фойгт Н. А. Тривалість життя в похилому віці: еволюція, сучасність, перспективи / Фойгт Наталія Антонівна. – К. : Інститут економіки НАН України, 2002. – 298 с.
251. Фопель К. Создание команды. Психологические игры и упражнения / Клаус Фопель ; [пер с нем.] – М. : Генезис, 2002. – 400 с.
252. Фопель К. Эффективный воркшоп. Динамическое обучение. / Клаус Форель ; [пер. с нем.] – М. : Генезис, 2003. – 368 с.
253. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / Франкл Виктор Эмиль / [под общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева] – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
254. Фройд З. Неудовлетворенность культурой. Мир Философии : Книга для чтения. / Фройд Зигмунд – М. : Политиздат, 1991. – 127с.
255. Фролькис В. В. Старение и увеличение продолжительности жизни / Фролькис Владимир Вениаминович. – Л. : Наука, 1988. – 239 с.
256. Фролькис В. В. Геронтология : прогнозы и гипотезы / Фролькис Владимир Вениаминович // Журн. АМН України. – 1998. – Т.4. – №3.– С.432 – 448.
257. Фролькис В. В. Долголетие: действительное и возможное / Фролькис Владимир Вениаминович. – К. : Наукова думка, 1989. – 244 с.
258. Фролькис В. В. Природа старения. Биологические механизмы развития старения / Фролькис Владимир Вениаминович. – М. : Наука, 1969. – 184 с.

259. Фурман А. В. Практична психологія у соціальній роботі : навч. – метод. посіб. / Анатолій Васильович Фурман, Станіслав Станіславович Сівак / Тернопільська академія народного господарства ; Інститут експериментальних систем освіти ; Інститут економіки і управління ; Кафедра соціальної роботи. – Т. : ІЕКО, 2004. – 82 с.

260. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості : наукове видання / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 64 с.

261. Харченко С. Я. Професійна етика соціального педагога : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 562 с.

262. Холостова Е. И. Пожилой человек в обществе. / Холостова Евдокия Ивановна. – М. : СТИ, 1999. – Ч.1. – 198 с.

263. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми : учебное пособие / Холостова Евдокия Ивановна.– М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. – [2-е изд]. – 296 с.

264. Холостова Е. И. Социальная реабилитация : учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по специальности "Социальная работа" / Холостова Е. И., Дементьева Н. Ф.– М. : Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко". – 2003. – [2. изд.] – 339 с.

265. Хомутенко Т. Б.. Вікова та педагогічна психологія : навч.-метод. посіб. / Т. Б. Хомутенко, Л. М. Лисенко, Н. С. Моргунова / Харк. нац. автомобільно-дорож. ун-т. — Х. : ХНАДУ, 2009.

266. Хорни Карен Психоанализ и культура : изб. труды / Хорни Карен, Фромм Эрих. – М. : Юристъ, 1995. – 623 с.

267. Хухлаева О. В. Психология развития: молодость, зрелость, старость / Хухлаева Ольга Владимировна. – М. : Издательский центр "Академия", 2002. – 208 с.

268. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз) : навч. посіб. / Циба Віталій Трохимович / Міжрегіональна академія управління персоналом. – К. : МАУП. – 2000. – Т.4. – №3. – 149 с.

Ч. 2. : Человек. Общество. Культура. – М. : Политиздат, 1991. – 127с..

Ч.1 : Диагностика педагогического мастерства. – 103 с.

269. Чеботарев Д. Ф. Социально-экономические и гигиенические проблемы геронтологии / Чеботарев Д. Ф. // Здоровье пожилых людей. – М., 1978. – С. 45.

270. Чернецька Ю. І. Соціально-педагогічні умови адаптації старших підлітків у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах : автореферат на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спеціальність 13.00.05. «Соціальна педагогіка» / Ю. І. Чернецька / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Х., 2008. — 22 с.

271. Черниш Н. Соціологія : курс лекцій, конспект] / Черниш Наталія. – Львів : Кальварія, 1996.

272. Чернуха Н.М. Інтеграція виховних впливів у сучасному освітньому середовищі. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 304 с.

273. Чудновский В. Э. О некоторых прикладных аспектах проблемы смысла жизни / Чудновский В. Э. // Мир психологии. – 2001. – №2.– С. 82–86.

274. Шапиро В. Д. Социальная активность пожилых людей в СССР / Шапиро Валерий Дмитриевич. – М. : Изд-во «Наука», 1983. – 128 с.

275. Шаталова Е. Ю. К вопросу о факторах, влияющих на начальный период адаптации лиц позднего возраста к условиям дома-интерната : [сборник научных трудов]. / Шаталова Е.Ю. // Проблемы медико-социальной помощи инвалидам и престарелым в домах интерната. – Москва : ЦИЭТИН, 1986. – С. 57–62.

276. Шахматов Н. Ф. Психическое старение : счастливое и болезненное / Шахматов Николай Феофанович. – М. : Медицина, 1966. – 304 с.

277. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навчальний посібник / В. М. Шахрай. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
278. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. / Шевандрин Николай Иванович – М. : Гуманит, изд. Центр ВЛАДОС, 1999. – 512 с.
279. Шибутани Т. Социальная психология / Шибутани Тамотсу : [сокр пер. с нем. В. Б. Ольшанського]. – М. : Прогрес, 1969. – 536 с.
280. Шилова Л. С. Факторы социальной адаптации в условиях реформ / Л. С. Шилова // Психология зрелости и старения. – 1998. – №3. – С. 60–64.
281. Шинкарук В. І. Вибрані твори / Шинкарук Володимир Ілларіонович / [упор. В.В. Лях, В. Г. Табачковський] – К. : Український Центр духовної культури, 2003. – У 3 т. – 404 с.
282. Шпак Л. Л. Социокультурная адаптация в советском обществе. Философско-социологические проблемы. / Лидия Леонидовна Шпак. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1991. – 232 с.
283. Штернберг Э. Я. Геронтологическая психиатрия / Штернберг Эрих Яковлевич. – М. : Медицина, 1977. – 216с.
284. Шелер М. Ресентимент в структуре морали / Шелер Макс : [пер с нем. А. Н. Малинкин]. – СПб : Наука, 1999. – 231 с.
285. Щотка О. П. Вікова психологія дорослої людини / Щотка Оксана Петрівна. – Ніжин : Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. – 194 с.
286. Эртксон Милтон Стратегия психотерапии: Избранные работы / Эртксон Милтон ; [пер. Л.М. Шлионский] – СПб : Ювента, 2000. – 508с.
287. Юркевич П. Д. Вибране / [голов.ред В.Ф. Жмир, А.Г. Тихолаз, В.П. Надпшківський.] – К. : Абрис, 1993 – 416 с.
288. Яблонская Т. И. Чего тебе надо старче? / Яблонская Т.И. // Контрасты : науч.-публицист. и худож. – докум. сб. / [сост. В.В. Седнев]. – К. : Молодь, 1989. – 152 с.

289. Ядов В. А. Диспозициональная концепция личности / Ядов Владимир Александрович. // Социальная психология. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – С. 106-120.
290. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / Ядов Владимир Александрович // Методологические проблемы социальной психологии.– М. : Наука, 1975. – С.89 – 106.
291. Ядов В. А. Ценностные ориентации как отражение условий образа жизни / Ядов В. А., Саганенко В. И. // Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – С. 216 – 264.
292. Якса Н. В. Соціальна педагогіка: короткий курс лекцій / Н.В.Яксв : Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. — Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І.Франка, 2009. — 296с.
293. Яцемирская Р. С. Социальная геронтология : учеб. пособие для студ высш. учеб. заведений / Раиса Сергеевна Яцемирская, Инна Григорьевна Беленькая – М. : Гуманит изд. Центр ВЛАДОС, 2003. – 224 с.
294. Яценко С. Л. Педагогічні умови особистісно орієнтованого навчання учнів у гімназії : автореферат на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спеціальність 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. Л. Яценко / Житомирський держ. ун-т ім. І.Франка. — Житомир, 2005. – 21 с.
295. A.Freud, Das ich und die Abwehrmechanismen. / A.Freud. – L.,1946.
296. Cumming E., Henry W.E. Growing old. - N.Y., 1962
297. Encyclopedia of Psychology / H.J.Eysenck. W.Arnold, R.Meili (EDS), Herder @ Herder, N-Y, 1972, vol. 1, h. 25.
298. Ericson E.H. The problem of ego identity and the life cycle: Selected papers. Psychological Issues Monograph, No 1. – L., 1959.
299. Ericson E.H., Ericson J, & Kivnich, H. Vital involvement in old age. New York: Norton. – L., 1986.
300. Frlis H. Old people in three industrial societies, papers \ Sixth Congress of Sociology. Copenhagen, 1966. P. 49.

301. H.Hartmann, Ego psychology and the Problem of adaptation / H.Hartmann. N-Y.,1958.
302. Hartman H. Ego Psychology and Problem of Adaptation. N.Y., 1958., 13-17.
303. [http:// www.slovnyk.net](http://www.slovnyk.net)
304. Jomain C. Mourir dans la tendresse \ Centurion. P., 1984. #32. P.21-52/
305. L.Philips. Human adaptation and his failures / L.Philips. Academic. Press, N- Y @ London, 1968.
306. laufer R.S., Bengston V.L. Generations, aging and social stratification: on the development of generational units \ Social Issues. 1974/ Vol. 30. N 3. P. 186.
307. Maslow A.H. A theory of metamotivation: The biological rooting of the value-life. Journal of Humanistic Psychology, N.Y., 1967 - p. 93-127.
308. Riley M.W. et. Al. Aging and society. Vol. III. A sociology of the stratification. N.Y., 1972. P. 56-68.
309. Rosen J., Neugarten B.L. Ego functions in the middle and later years: a thematic apperception study of normal adults \ Journal of Gerontology. 1960. Vol. 15. P.62-70.
310. Rosenmayr L. Elements of assimilation-yield theory \ Paper read at the 8th World Congr. Of Sociol. Toronto, 1974. P. 32.
311. Tibbits C. Social aspects of aging \ Journal of the American Geriatrics Society. 1963. V.11.# 12.H.75-88.
312. Tornston L. Gerontology in a dynamic society \ Ageing and life course transitions. N.Y., 1982. P. 183-219.
313. Tulibacki W. Starosc w perspektywie moralnej \ Cztowiek I swiatopogled. 1989. # 10. S.15-19
314. Victor C.H. Old age in modern society. A textbook of social gerontology. L., 1987.